

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԵՐԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1940

ՅՈՒՂԻՍ-ՕԳՈՍՏՈՍ

ԹԻԻ 7-8

ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹԻՒՆ
Տ. Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀԱՅՈՑ ԿԵԼԻԿԻՈՅ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Ն Թ Ի Լ Ի Ա Ս

Վեհ. Տ. Տ. Պետրոս Ս. Կաթողիկոս Սարաճեանի յԱթոռ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ այս Ընտրութիւնը, այդ Աթոռը վերապահ կը դնէ իր պատմական արժէքին և դերին մէջ, դեր մը՝ որ ինչպէս միշտ, այսօր աւելի քան Նախախնամական է այդ Աթոռի հովանիին տակ եղող մեր բազմահազար հայրենակիցներու նկատմամբ:

Ճիշդ է թէ դժնդակ հանգամանքներու և մեծ աղէաներու ընդմէջէն է որ կը կատարուի այս Գահակալութիւնը: Հայ եկեղեցին Մայր Հայրենիքի ինչպէս Սփիւռքի մէջ տակաւին չէ դարմանած իր աւերները, թափուր կը մնայ մեր Նուիրապետական Բարձրագոյն Աթոռը, պատերազմը և անոր հեռանկարին մէջ ծրարուած սարսափները դժնդակ և չլատիչ պատճառներ են, կրօնական, կրթական, տնտեսական և վարչական գործունէութեանց, սակայն ե՞րբ եղած չեն այդ բոլորը դարաւոր մեր գոյութեան ընթացքին: Անդրադարձումի և սփոփանքի խօսքերէ աւելի, պահանջները դիմադրաւելու, և զանոնք լեցնելու պէտքին կը մղուի մեր մտածումը ժողովրդային և յարմարագոյն Ընտրութեան այս երևոյթին առջև:

Նորին Ս. Օծութիւն Նորընտիր Կաթողիկոսը դպրոցական ընկերն է Երուսաղէմի Ս. Պատրիարքին, աշակերտ ժառ. Վարժարանի, ապա ուսուցիչ և Տեսուչ նոյն կրթարանին: Կարճ եղած է իր վանական կեանքը, խոստովանալից տարիներու իր լաւագոյնները ի սպաս դրուած են ժողովրդային ծառայութեան, ի Կիպրոս, ի Հաճըն և այլուր. իսկ Բարդէն Աթոռակից Կաթողիկոսի և Սահակ Վեհափառի վախճանումէն ետք, իբր Կաթողիկոսական Փոխանորդ և Տեղապահ իր չորս տարիները Անթիլիասի մէջ, եղան առաւել քան արդիւնաւոր, առարկայ ընելով զինք հանրային լայն համակրանքի:

Անշուշտ զինք կանխող տասնեակ մը տարիներու ընթացքին, Կիլիկեան Նորահաստատ Աթոռը Անթիլիասի մէջ շնորհիւ բարեյիշատակ նախորդ երկու աթոռակալներուն, և անոնց աջակիցներուն, նշանակալից քայլեր առաւ: Յաջողութեամբ պսակուեցան թեմերու կազմակերպութեան և Կաթողիկոսարանի հաստատման համար եղած ջանքերը, առաջինը՝ շնորհիւ Երուսաղէմի Աթոռին բարեացակամութեան, և երկրորդը՝ Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյցի օժանդակութեան: Աթոռը նիւթական կարևոր նպաստներ տալահովեց նոյնպէս Մելքոնեան, Կիւլպէնկեան, և Գարակէօզեան բարերարներէ: Իսկ Հոգեւոյս Բարդէն Վեհի ջանքերով ամբողջացած, ու Շահէ Սրբազանի և ուրիշներու ճիգերով զարդարուած ձեռնարկներու, այսինքն Կաթողիկոսարանի, Գպրոցի, և Տպարանի արդիւնքները, խորացուցին հիմքը աւագուտի մը վրայ նստած այդ Հաստատութեան, և սիրոյ ու խնամքի նուիրումներով հասցուցին զայն գոհացուցիչ վիճակի մը:

Նորին Ս. Օծութեան Պետրոս Սրբազանի չորս տարիները Անթիլիասի մէջ իբր Կաթողիկոսական Փոխանորդ և Տեղապահ, ինչպէս յիշեցինք, եղան գերազանցօրէն արդիւնաւիյց։ Շնորհիւ բարեյիշատակ Սիմոն Գայրզեանի և անծանօթ բարեբարներու, գնուեցաւ հողը, կառուցուեցաւ Մայր Եկեղեցին, Նահատակաց յուշարձանը, Դպրեմանքն ու վեհարանը։ Դիւրին իրագործումներ չեն ասոնք, մանաւանդ այս օրերուն, եթէ նուիրումին կրակը, և վերաշինելու բնատոմարիկ կորովը չտողորեն հողին։ Նորին Ս. Օծութեան երբեք պակասած չեն այս շնորհները իր կիսադարեան կեանքի ընթացքին։

Քանի մը տողերու մէջ խտացուած այս ակնարկը Անթիլիասի Կլիկիոյ Աթոռի կրած դիմայեղումներուն վրայ, կը յայտնեն ոչ միայն շարքը սրտազրաւ երևոյթներու, այլ նաև թէ այդ Հաստատութիւնը առաջին օրէն քայլ առ քայլ, հաւատարիմ մեր պատմութեան ոգիին՝ յառաջացած է, հասնելու համար այսօրուան բարեկարգ վիճակին, որուն մէջ ճշդեցինք արդէն մեծ և կարևոր բաժինն ու երախտիքը Նորընտիր Կաթողիկոսին։

Աթոռը զօր կը գրաւէ Նորընտիրը պանծալի հնութիւն մ'ունի, բայց անցեալը չէ որ այնքան կը շահադրգուն այսօր գմեղ, որքան ներկան և իր անհրաժեշտութիւնները։ Անթիլիասի Աթոռն ու Աթոռակալները շատ բան ըրին անշուշտ տասնեակ մը և աւելի տարիներու ընթացքին, և ինչ որ այսօր ունինք իբր շէնք և արդիւնք, աւելի քան զոհացուցիչ է։ Սակայն փոխուած են ժամանակները, և աճած պէտքերն ու պահանջները, մանաւանդ մեր իրականութեան մէջ։ Անթիլիաս իր գերին համապատասխան Հաստատութիւն մը կարենալ ըլլալու համար, այս Ընտրութիւնը պէտք է սկիզբ մը նկատուի նոր իրագործումներու։ Աւարտած է միայն արտաքինը, շէնքը, և անաւարտ կը մնայ զայն լեցնող՝ և իր գերին արժանի Հաստատութիւն մը ընող իմացական և հոգեկան շէնքը, որ վեր է սովորական ըմբռնուած իր արդի պիտակ հասկացողութենէն։ Կ'ակնարկենք այն ոգիին որ բնաւ չպակսեցաւ մեր Նուիրապետական Հաստատութիւններուն և կրօնական յարկերուն, ընելով զանոնք լուսոյ վառարաններ և սրբութեան շնչարաններ։ Այն ինչ որ բանաւոր ու Աստուածային է միանգամայն, որ կրնայ ներգործել ուղիղ և առողջ միտքերու, ազնուացնելով մեր ներսի մարդը։ Այն ոգին որ տեական է միշտ, որուն դէմ ոչ զիտութիւնը կը մաքառի, և ոչ քաղաքակրթութիւնը կրնայ ընդոտնել զայն, որ քրիստոնէական կրօնով ալակերպուած ոգին է Հայուն։

Ծանծաղամտութիւն է պատճառել թէ դարուն ոգին և նոր ըմբռնումները, շատ մը բաներու կարգին վտանգած են նաև կրօնական ըմբռնումներու և աւանդութեանց շէնքը։ Ճիշդ է թէ աշխարհը կ'ապրի շրջան մը որ շատ նման է հին աշխարհի վախճանին, թէ շատ բան ջնջուած ու փոխուած է միտքերէն, թէ շատ յոյսեր խորտակուեցան ներկայ մարդկութեան, զորս ան մնոյց իր ըսկրզնական օրերուն։ Լայն խրամասներ բացուած են կեանքի և անոր նշանակութեան միջև։ Սակայն ինչպէս բնութիւնը, նոյնպէս կեանքը կշռոյթի մը կը հպատակի, հայթայթելով և ապահովելով յաջորդականութիւն մը ժամանակներու, և փոխ-յաջորդութիւն մը զանազան կերպի մշակոյթներու և հայեցողութեանց։ Ինչպէս կան լուսաւոր և խաւար շրջաններ, նոյնպէս իրարու կը յաջորդեն կեանքի սրբազան ու աշխարհիկ երեսներ։ Ոմանց համար այս վիճակ-

ները յեզրափոխիչ, և ուրիշներու համար հակազդեցութիւններ կը թուին, իրողութիւն է որ անոնք սերտօրէն կապուած են իրարու, պէտք է սարսափիլ անոնց իրարայաջօրդ նկարագրէն:

Կ'ըսենք այսպէս, վասնզի մեր եկեղեցականութիւնը նահանջի մէջ է, հեռի մեր եկեղեցւոյ մարտիրոս ոգիէն, և մաքուր փառքերէն: Ախալ հասկըցուած ազատամտութեամբ ան կը փորձէ հաշտ կենալ ամէն նորոյթի դիմաց, որդեգրելով շատ անգամ տկար բազուկներով կռանուած, և նեղ միտքերով բարոնուած իմաստի դրութիւնները: Ժամանակի ոգիով ընթանալու, և անոր աճող պահանջներուն դէմ լարուելու անհրաժեշտութիւնները շեշտող պատգամախօսները չեն մտածեր թէ ներկայ ժամանակը մէկ երեսն է միայն յաւիտենականութեան, և թէ եկեղեցիին պարտքն է ժամանակաւորն ու յաւիտենականը համեմատական պահել իրարու հետ: Հաստատութիւն մը որ ժամանակին, առօրեային կը փարի միայն, կը ծանծաղի ու կը թեթևայ, փչող հովերէն քշուելու աստիճան:

Լայն ուղեցիներ բանալ այս փակագիծը, վասնզի այս կարգի հանդիսաւոր առիթներով, սովորութիւն եղած է մատնանշել այլևս յանկերդ դարձած անպատեհութիւններն ու թերութիւնները, և օրօրուիլ զանոնք շուտով սրբազրուած տեսնելու յոյսերէն:

Իրողութիւն է որ մեր եկեղեցին իր դերին մէջ չէ, և այս խոստովանողներէն իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ պատճառներ կը մատնանշէ. մին գոյն կը վերադրէ իր դերին անպատրաստ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան, միւսը ժամանակին հետ չընթանալուն հակամտութեան, և ուրիշներ հաւատքէն պարպուած ըլլալու իրողութեան: Դժբախտաբար առաւել կամ նուազ չափով իրողութիւններ են ասոնք, և ստէպ քովքովի կեցած, շեշտելու համար ողբերգութիւնը որ մերն է այսօր: Սակայն վերոյիշեալ հաստատումներուն մէջ չէ, իրական բայց յաճախ աննկատ մնացած պատճառը մեր դժբախտութեան, այլ արեւելքցիի մեր այն անտարբերութեան, որուն մէջէն ժամանակը կ'ոնցնի առանց ներդաշնակելու առօրեան ու մնայունը. առանց այս սրտակից համերաշխութեան ոչինչ կ'արդիւնաւորի, ոչինչ կը յառաջդիմէ: Մեզի երբեք չեն պակտած ժամանակավրէպ երազողներ, պատեհապաշաններ, ո՛չ ալ ժամանակի կռնակէն նայող ծանծաղամիտներ. մեզի պակսած է կամենալու կորովը, իրականացնելու համար այն կարելիութիւնները որ կը զոնուին մեր սեպհական իրականութեան մէջ: Մարդ կը կամենայ ինչ որ սկսուած է իր մէջ բնականօրէն, և այդ կ'ըլլայ ժամանակի և ճշմարտութեան համերաշխութեամբը: Մեր պապերուն անծանօթ չէր կեանք ըմբռնելու այս կերպը, ու մեր եկեղեցին այս կերպին կը պարտի իր մտաւոր ու հոգեկան յաղթանակները:

Անթիլիասը անտարբեր չեղաւ անշուշտ ժամանակին հետ քայլ փոխելու, սակայն ժամանակին հետ քայլել չի նշանակեր ժամանակը լեցնել, մանաւանդ մեր ժամանակը որ կը լուսնայ ամէն օր նոր պէտքերու և նոր վերքերու վրայ:

Լրացած է շէնքը, և այս շնորհիւ առաւելագոյն չափով նորոնտիր կաթողիկոսին: Սիրով կը սպասուի նաև այն միւս շէնքին որ աւարտած չէ տակաւին ոչ Անթիլիասի, և ոչ բոլոր Անթիլիասներու մէջ, հակառակ բարի կամեցողութեանց և բնդառաջուած զոհողութիւններու: Պատճառները այս ձախողան-

քին, մեր կարծիքով, երևոյթներ չեն արագ ակնարկով վերլուծելի: Թերեւս զերազոյնը ասոնց, մեր ինքնութենէն և աւանդութիւններէն օտար ապրելու մեզի պարտադրուած կերպն է: Որո՞ւ համար զաղտնիք է արդեօք ներկայ պայմաններու մէջ թէ Հայ ժողովուրդին ինքնութիւնն ու ճշմարտութիւնը իր եկեղեցիին մէջ կը մնան բխրեղացած, այն Հաստատութեանը՝ զոր մեր պապերը քար առ քար կառուցին յաւիտենականին և անցաւորին ընդմէջէն: Եւ այս անփոխարինելին այսօր կը քանդուի մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ: Անձնիւրը մեզմէ մարդ մըն է աւելի քան հայ մը, այսինքն հարազատ զաւակը զինքը ծնող եկեղեցիին: Հայ եկեղեցիին ինքնութիւնը կը կայանայ իր սեպհական բնութեանը մէջ, մեր կրօնական նուիրապետութիւններու և հաստատութիւններու պարտքն է ճանչնալ այդ ինքնութիւնը, և կենալ մեր ժողովուրդին դէմ՝ նոյն այդ հոգիով, և այս՝ բոլոր ժամանակներու համար: Տաղնապին պատճառը արտաքին ըլլալէ աւելի ներքին է, մենք տակաւ կը լքենք այն նմանութիւնը որ իւրաքանչիւր հայուն է մեր եկեղեցիով: Եկեղեցւոյ այդ ճշմարտութիւնն ու աւանդութիւնը, և մեր ապրած ժամանակը պէտք է հաշտեցուն, ընելու համար մեր կեանքը ամբողջ, չկաղալու համար «յերկուս հետս», ժամանակի և ճշմարտութեան նկատմամբ: Ճիշդ է թէ կրօնքին զգացումը նօսրացած է այսօրուան մարդոց մէջ, դարուն նկարագիրը քիչ մը շատ զիտական է, և պահանջները տնտեսական. սակայն ասոնք միայն այս դարուն յատուկ չեն, նիւթապաշտութիւնը, բանավարութիւնն ու ոգեկանութիւնը միշտ իրարու յաջորդած են: Քրիստոնէութիւնը բոլոր ժամանակներու կրօնն է, և եկեղեցին՝ տնտեսը ճշմարտութեան և ժամանակին, բաւ է միայն որ լրջամիտ կերպով կենանք ճշմարտութեան և ժամանակի նկատմամբ, տալու համար «զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ»:

Այն ատեն միայն եկեղեցին վերին պահապանը կ'ըլլայ ազգային ամուր առաքինութեանց, մեր լեզուին, մեր պատմութեան և մեր բարքերուն, և իրական անօթը զանոնք իրար զօդող ոգիին:

Վաստանք թէ Նորին Ս. Օծութիւն Նորնտիր Կաթողիկոսը, Անթիլիասի աւագոտին վրայ ամրացնելէն վերջ Կիլիկիոյ Հայոց Հայրապետանոցին նիւթական շէնքը, անհրաժեշտ մարմինը, պիտի զիտնայ իր դերին իրազործման առաջնորդել տարիներէ ի վեր սկսուած կրօնական, կրթական, և ժողովրդային ծառայութեան գործը ևս, որուն այնքան պէտք ունի Սիւրբիոյ Հայութիւնը: Առանց մտքի և սրտի ստոյգ արժանիքներով օժտուած հոգիներու այդ հոյլին, կարելի չէ ի մի խմբել և ապրեցնել ցեղին ոյժին մասունքները: Ունինք այս հաւատքը, վասնզի Նորին Ս. Օծութեան բովանդակ կեանքը եղած է շարք մը զեղեցիկ իրազործումներու, և կիսադարեան մշտեռանդ գործունէութեան:

Սրտառուչ այս հաստատումներէն յետոյ, որոնց մէջ մեր եկեղեցւոյ ձայնը, ինչպէս մեր ժողովուրդին խղճատանքը իրարու կուգան կազմելու համար մեր օրերու յատուկ միակ կարելի ոգեղէն տարազը, մեզի կը մնայ շնորհներու և բարիքներու աղբիւրէն մաղթել կարելի անհրաժեշտ ոյժը, որպէսզի ընտրութեամբ հեռատեսուած և յուսացուած արդիւնքները իրանան այս նոր, չըսելու համար վերանորոգ փառքին մէջ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

ԽՄԲ.

Ը Ն Տ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղակալ Տ. Գեորգ Արքեպիսկոպոս իր առ Ամեն. Սրբազան Պատրիարքն ուղղած սարույս Յունիս 8 բուսկիր հեռագրով, ուրախութեամբ կը տեղեկացնէր թէ Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետութեան Կառավարութիւնը արժանացած է, 1940-ին, Սուրբ Էջմիածնի մէջ Եկեղեցական Ժողով գումարել՝ ընտրելու համար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Սրբազան Պատրիարքը հեռագրով պատասխանեց թէ ընդունած է անշաքիւ հեռագիրը ու կը մաղթէ բարի յաջողութիւն:

Տարույս Յուլիս 5 բուսկանով Ամենապատիւ Սրբազան Տեղակալի եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի կողմէ ընդունուեցաւ երկրորդ հեռագիր մը, որով կը խնդրուի ամէնուրեք փութացնել ընտրութիւնը ներկայացուցիչներու, որպէսզի ամէնք, իրեն համեմատեալ անդամներ մէկ ընտանիքի, առաջ երբան պատշաճանելու Հայրապետական Աթոռը, ու ամէն միջոց գործ դնել՝ խօսքով եւ գրով ազդելու ի պատշաճութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցիի միասնականութեան, եւ Հայրապետական Աթոռի հաստատութեան: Նոյն հեռագրով կը խնդրուէր նաեւ՝ հեռագրել վերջին հեռագրին ընդունուած ըլլալը ու նամակով հաղորդել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան համար կատարուած նախապատրաստական աշխատանքները, աւելցնելով որ այս մասին պիտի ղրկուի լրացուցիչ գրութիւն:

Սրբազան Պատրիարք Հայրը սոյն հեռագրի ընդունուած ըլլալը հեռագրելէն եւ խոստացուած *քացուցիչ գրութեան* փութացումը խնդրելէն վերջ, տարույս Յուլիս 9 բուսկանով Եջմիածնի հայրապետական նամակներ ղրկեց Նորին Ս. Օծուրիւն Կիլիկիոյ Վեհ. Կաթողիկոսին, Կ. Պոլսի Ամենապատիւ Ս. Պատրիարքին ու արտասահմանի բոլոր թեմերու առաջնորդութեանց հետեւեալ բովանդակութեամբ:

«Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղակալ Ամենապատիւ Տ. Գեորգ Սրբազան Արքեպիսկոպոս իր տարույս Յունիս 8 բուսկիր հեռագրով ուրախութեամբ կ'անե՛տր թէ Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետութեան Կառավարութիւնը արժանացած է 1940 տարւոյ ընթացքին Եկեղեցական Ժողով գումարել՝ ընտրելու համար Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը:

«Այս անգամ երեսնէն Յուլիս 5 բուսկանով նոր հեռագիր մը եւս ընդունեցանք, որով Ս. Էջմիածնի Ամենապատիւ Տէր Տեղակալը եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը պատշոն կու տան մեզ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան համար սկսիլ նախապատրաստական աշխատանքանց ու ամէնուրեք հրահանգ տալ փութացնելու պատգամաւորներու ընտրութիւնը, որպէսզի նոր Կաթողիկոսի ընտրութեամբ զօրանայ Մայր-Աթոռի դիրքը եւ պահպանուի Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ միասնականութիւնը: Հեռագրին մէջ կը յանդիման նաեւ թէ այս մասին պիտի ընդունինք լրացուցիչ գրութիւն:

«Ուստի ներկայիս կարեւորութեամբ կը խնդրենք, որ այժմէն ձեռնարկէ՛ք քեմիդ աշխարհական պատգամաւորի ընտրութեան, ըստ համապատասխան յօդուածներու *Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու յատուկ Կանոնադրութեան*, զոր 1925 տարւոյ Հոկտեմբեր 22-ին, իր կենդանութեան, հաստատած է Հոգեւոյն Տ. Տ. Գեարգ Ե. Կաթողիկոս եւ որուն համաձայն կատարուած է Երջանկայիշատակ Տ. Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսի ընտրութիւնը»։

«Թէեւ ներկայիս տիրող պայմանները կը դժուարացնեն արտասահմանի պատգամաւորներու անձամբ ուղեւորիլը Սուրբ Էջմիածին, բայց մենք կը տարաւորենք ենթադրելու՝ թէ Կաթողիկոսական Ամենապատիւ Տեղակալը եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը, գիտնալով անուշտ այս պարագան, իրենց վերջին նեղագրին մէջ ակնարկած *լրացուցիչ գրութեամբ* պիտի յայտնեն իրենց կարծիքը Ընդհանրական Հայրապետի ընտրութեան մասնակցելու եղանակի մասին։ Եթէ ստանալու ըլլանք խոստացուած այդ գրութիւնը, իսկոյն պիտի փութանք անոր պարունակութեան իրազեկ ընել նաեւ Ձեզ»։

Այս մասին Ամեն. Սրբազան Պատրիարքը առանձին գրութեամբ տեղեկութիւն հաղորդեց նաեւ Սուրբ Էջմիածնի Ամեն. Տեղակալ Սրբազանին, կրկին խնդրելով որ փութացնէ լրացուցիչ գրութեան առաւումը։

Վերջին անգամ, Օգոստոս 3-ին, Ս. Աթոռոյն Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Տեղակալի եւ Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ Տ. Աբելն Արքեպիսկոպոսի ստորագրութեամբ ընդունեցաւ 10 Յունիս 1940 բուսկիր եւ Համար 119 Շրջաբերական-նամակ մը եւ ներփակ Հայկական Խ. Ս. Հ. Գերագոյն Խորհուրդի Նախագահութեան 7 Յունիս 1940 բուսկիր եւ Համար 120/Ե պաշտօնագրի վաւերացեալ պատճէնը։

10 Յունիս 1940 թ.

Ի Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

№ 119

ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈՎԵՏԱՆՅ ՍՌՍ.ՔԵԼԱԿՍՆ ԱԹՈՌՈՅ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ՝ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊՍ. ՆՇԱՆԵԱՆԻՆ
ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ-ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ 1925 բուի Հոկտեմբերի 22-ին հաստատած Կանոնադրութեան համաձայն, Հայ Եկեղեցին բարոյական եւ իրաւական պարտ է դնում Հայրապետական Տեղակալի եւ Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի վերայ Ծայրագոյն Պատրիարք-Կաթողիկոսի մանից յետոյ, գումարել *Ազգային-եկեղեցական ժողով՝ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ* ընտրելու համար։ Հայրապետական Տեղակալն ու Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը իրենց պարտքի գիտակցութեամբ ներշնչուած՝ 1939 բուի Մայիսի 25-ին դիմեցին Հ. Ս. Խ. Հանրապետու-

թեան Գերագոյն Խորհրդի Պատուարժան Նախագահին՝ խնդրելով քոյլատրել գումարելու Ազգային-Եկեղեցական ժողով ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍ ընտրելու եւ այլ Հայ Եկեղեցու վերաբերեալ անյետաձգելի ընթացիկ հարցեր լուծելու համար:

1940 թուի Յունիսին Հ. Ս. Խ. Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհրդի Պատուարժան Նախագահը՝ ի պատասխան Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի դիմումին՝ յայտնեց Հայրապետական Տեղակալին, որ Հ. Ս. Խ. Հանրապետութեան Գերագոյն Խորհրդի Նախագահութիւնը չի առաւելում գումարել (Ս. Էջմիածնում) Ազգային-Եկեղեցական ժողով:

Հայրապետական Տեղակալն ու Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը ուրախ եւ բախտաւոր են հաղորդելու Ձերդ Ամենապատուական վերոյիշեալի մասին:

Ընդ սմին ներկայիւ ձեռնարկելով Հայ Կառավարութեան քոյլաւորութեան վաւերացուած պատմները եւ Հայրապետական պատգամաւորների եւ պատուիրակների ընտրութեան հրահանգը, որով պիտի ղեկավարուի գումարուելիք Ազգային-Եկեղեցական ժողովն ու կատարուին Հայրապետական պատուիրակների ու պատգամաւորների ընտրութիւնը՝ Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը առաջադրում է կատարել վերոյիշեալ ընտրութիւնները եւ հետեւանքի մասին անմիջապէս հաղորդել Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդին հետագրով եւ գրութեամբ:

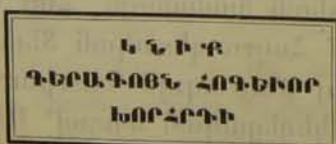
Ամենապատուականդ խնամքին յանձնուած թեմը՝ վերոյիշեալ Հայրապետահաստ Կանոնադրութեամբ՝ Ազգային-Եկեղեցական ժողովին մասնակցելու համար ընտրելու է մի աշխարհիկ պատգամաւոր, որոնք Ձեզ հետ միասին նշանակուելիք ժամանակին պարտաւոր էք լինել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում:

Անկախ վերոյիշեալից խնդրում է հաղորդել Ձեր եւ Թեմական Խորհրդի կարծիքն այն մասին, թե՞ ե՞րբ կարելի կ'լինի նշանակել Ազգային-Եկեղեցական ժողովը, որպէսզի Ձեր թեմի պատգամաւորները հնարաւորութիւն ունենան անարգել գալ Ս. Էջմիածին եւ մասնակցել ժողովին:

Երբ ստացուին արտասահմանի թեմերի առաջնորդների եւ Թեմական Խորհուրդների կարծիքները՝ Ս. Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կը նշանակէ ժողովի գումարման ժամանակն ու այդ մասին անմիջապէս կը հաղորդէ Ձեզ:

Հայրապետական Տեղակալ եւ Նախագահ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի՝ ԳԷՈՐԳ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Անդամ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի՝ ԱՐՍԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Այստ խնդրում է նաեւ ընտրել Միաբանական մի հոգեւոր ներկայացուցիչ:

Գ. ԱՐՔԵՊՍ.

ՊԱՏՃԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ Խ. Ս. Հ. ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

7 Հունիսի 1940 թ.

Նո. 120/с

ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՅԵՎ. ՆԱԽԱԳԱՀ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ

ԳԵՎՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԶՈՐԵՔԶՅԱՆԻՆ

1939 թվի Մայիսի 25-ի Հայկական Խ. Ս. Հ. Գերագույն Խորհրդի Նախագահությունը Ձեր դիմումի կապակցությամբ — թույլ տալու 1940 թվին էջմիածնում յեկեղեցական ժողով հրավիրելու մասին՝ արտասահմանյան թեմերի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, հանձնարարված է ինձ հաղորդելու Ձեզ, վոր Հայկական Խ. Ս. Հ. ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ չի առարկում 1940 թվին էջմիածնի վանքի սերիտորիայում յեկեղեցական ժողով հրավիրել՝ արտասահմանյան թեմերի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ Խ. Ս. Հ. ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ

ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ (Հ. ԳԱԼՍՅԱՆ)

№ 88

Սոյն պատճենի հարազատութիւնը Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը վաւերացնում է ստորագրութեամբ եւ կնիոյ դրոշմամբ :

Անդամ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի՝ ԱՐՍԷՆ ԱՐՔԵՊՍ.

Քարտուղար՝ ՄԱՏԹԷՈՍ ՎԱՐԳ.

Կ Ն Ի Ք
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ
ԽՈՐՀՐԴԻ

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԸ

Կարելի է ըմբռնել և սահմանել եկեղեցին միայն դուրսէն զխտելով զայն. ան կը հասկցուի միայն անսոցմով որոնք կ'ապրին անոր մէջ, և մասնակից կ'ըլլան անոր կեանքին. վասնզի անիկա արտաքին իրականութիւն մը չէ: Ան ոչ քարերէ շինուած տաճար մըն է, և ոչ ալ հաւատացեալներու բազմութիւն մը, թէեւ այս ամէնն ալ անոր բաղկացուցիչ տարրերը կը կազմեն: Անիկա չունի որոշ սահմաններ կամ արտաքին նշաններ, որոնք ցուցնեն իր ներքին բնոյթը եւ զանազանն զինքը միւս գոյութիւններէն: Ան ունի ֆիզիքական, հոգեկան եւ բնկերային տարրեր, սակայն ասոնցմէ եւ ոչ մին կը սահմանէ իր բնութիւնը: Ան կը պատկանի անտեսանելի իրերու աշխարհին գոր կարելի է ըմբռնել միայն հաւատքով, վասնզի ան ներքին իրականութիւն մըն է: Ինչ որ դուրսէն կը տեսնուի իր քար և շաղախ, արարողութիւններ, Հաստատութիւն մը և նուիրապետութիւն մըն է: Բայց եկեղեցւոյն ճշմարիտ իրականութիւնը՝ անոր գոյութիւնը, ներքին և խորհրդապաշտ է, և շէնքերէն, եկեղեցական ծէսերէն և ժողովներէն աւելի բան մըն է: Անոր բնութիւնը հոգեւոր է, վասնզի անիկա կը պատկանի աւելի հոգեւոր քան թէ բնական աշխարհին:

Սակայն այս չի նշանակեր թէ եկեղեցին չէ մարմնաւորուած բնական և պատմական աշխարհին մէջ, և կամ անտեսանելի կը մնայ ան: Եկեղեցին կը տեսնուի փորձառութեամբ, բայց այս փորձառութիւնը կը սկսի երբ կարելի ըլլայ ազատուիլ նիւթական աշխարհի սահմաններէն, կղզիացումէն, աններդաշնակութիւններէն և մտնել մեծ հոգեկան աշխարհի միութեան մէջ և անցնիլ թէ՛ ժամանակը և թէ՛ միջոցը: Այս հոգեկան աշխարհը և անոր փորձառութիւնը գերբնական և գեր-անհատական են: Հոգեկան կեանքը բնազանցօրէն բնկերային և ոչ-անհատական է: Եւ եկեղեցին ունի

հոգեկանօրէն բնկերային բնոյթ մը բառին ամենախոր իմաստով:

Ոչ միայն ի կեանս եղողները կը պատկանին եկեղեցիին, այլ բոլոր ասկէ առաջ ապրող սերունդները հաւատարմապէս մաս կը կազմեն անոր. ամէնքն ալ կ'ապրին եկեղեցիին մէջ և եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամը իրական հաղորդութեան մէջ է անոնց հետ, ասիկա եկեղեցիի ամենէն իրական յատկանիշներէն մին է, որով ամբողջ մարդիկ կը միանան նոյն Քրիստոսին և անկէ կ'առնեն եզակի և միացնող ուժ մը: Ամէնքս ալ մաս կը կազմենք Քրիստոնէական միակ ցեղի մը, նոր Ազամի հոգեւոր սերունդին:

Այս նոր ցեղը Քրիստոսի միտքը կը կրէ իր մէջ, որուն միջոցաւ մենք կ'ըմբռնենք բոլոր այն իրողութիւնները որոնք վեր են մեր իմացականութենէն: Այն անհատը որ կ'ապրի եկեղեցիին մէջ, գոյութեան նոր կարգի մը մէջ կը մտնէ, իր բնութիւնը կը փոխուի և աւելի կը հոգեկանայ: Եկեղեցիին մէջ ոչ միայն Քրիստոսի միտքը, այլ նաեւ Անոր սէրը և ազատութիւնը կը գործեն, եկեղեցին սիրոյ և ազատութեան միութեան կարգ մըն է: Բնական աշխարհին մէջ ազատութիւնը և սէրը իրարմէ բաժան են, ազատութիւնը հակառակ է միութեան, միութիւնը միւս կողմէ կը թուի ըլլալ նոյն քմահաճ ստիպողութիւնը: Բայց եկեղեցին չի ճանչնար ո եւ է ստիպողականութիւն, ոչ ալ այն ազատութիւնը՝ որ հակառակ է միութեան և սիրոյ:

Եկեղեցին բնական և պատմական աշխարհի մէջ իր գործունէութեան և մարմնառութեան ընթացքին կրնայ զգենուլ այս աշխարհի ձեւերը, և նոյնիսկ փոխ առնել անկէ բռնութեան և վայրագութեան սկզբունքը, բայց այս տարրերը օտար են իր ներքին բնութեան և էութեան: Եկեղեցին Քրիստոսի խորհրդաւոր մարմինն է, անոր մէջ ըլլալ կը նշանակէ Քրիստոսի մարմինին անդամ ըլլալ, այսինքն ըջիջ մը ըլլալ, գործարան մը այս խորհրդաւոր գործարանաւորութեան: Քրիստոսի խորհրդաւոր մարմինին մաս կազմելով՝ մասնակից կ'ըլլանք Անոր միտքին, Անոր սիրոյն և Անոր ազատութեան, որոնց անձանօթ կը մնանք այս բնական աշխարհի մէջ ֆիզիքապէս կղզիացած մնալով:

Եկեղեցիին կեանքը հիմնուած է սրբազան աւանդութեան եւ յաջորդութեան վրայ: Աւանդութեան միջոցաւ է որ ամէն նոր սերունդի անհատը կը մտնէ հոգեւոր նոյն աշխարհին մէջ: Աւանդութիւնը գերանձնական փորձառութիւն մըն է. ստեղծագործ հոգիին կեանքը կը փոխանցուի սերունդէ սերունդ, միացնելով ողջերը մեռեալներուն, և առով յաղթելով մահուան: Մահը իրապէս կը թաղաւորէ աշխարհի մէջ, բայց ան պարտուած է եկեղեցիին մէջ: Աւանդութիւնը այն յիշողութիւնն է որ յարութիւնը կը բերէ, յաղթանակը՝ ընդդէմ փչացումի, և ապացոյցը՝ յաւիտենական կեանքի:

Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը դուրսէն պարտադրուած հեղինակութիւն մը չէ, այլ իրական և ներքին յաղթութիւն մըն է, ընդդէմ ժամանակի ընթացքին ստեղծուած բաժանումներուն. յաւիտենականութեան շող մըն է մահկանացու ժամանակին մէջ, անցեալի, ներկայի և ապագայի միութիւն մը յաւիտենականութեան մէջ: Կեանքը եկեղեցւոյ աւանդութեան մէջ՝ յաւիտենական կեանքն է: Անցեալը կը ճանչցուի ոչ թէ նիւթական յիշատակարաններու միջոցաւ, այլ սրբազան յիշողութեան, ներքին հաղորդութեան եւ այն կեանքին՝ որ վեր է ժամանակէն: Աւանդութիւնը հեղինակութիւն մը չէ, այլ հոգիին ստեղծագործ կեանքը: Հեղինակութիւնը բնական աշխարհին միայն պատշաճող ուժ մըն է, որ հոգեկան աշխարհին մէջ նշանակութիւն չունի, կամ խոնարհութիւն և ենթարկում մը՝ որ գերազանց է ազատութենէն:

Եկեղեցին տիեզերքի պատմութեան ամբողջութեանը մէջ տարր մը չէ, ան առանձին հաստատութիւն մը չէ, Եկեղեցին ամբողջութիւնն է, կը պարունակէ բովանդակ լինելութիւնը, և կեանքը: Տիեզերական հանգամանք մը ունի: Այն ըմբռնումը՝ ըստ որում՝ Եկեղեցին կը նկատուի հիւանդանոց մը հոգիներու բուժման համար՝ ողբալի է: Եկեղեցիին մէջն է՝ ուր կանաչներ կը բուսնին և ծաղիկներ կը ծաղկին, վասնզի եկեղեցին Քրիստոնէացած տիեզերքն է. Քրիստոս մտաւ տիեզերքին մէջ, հոն խաչուեցաւ և յարութիւն առաւ և անով ամէն բան նորոգուեցաւ. ամբողջ տիեզերքը կը հետեւի Անոր խաչելութեան եւ յարութեան

հետքերուն: Գեղեցկութիւնը Քրիստոնէացած տիեզերքն է, ուր քառսը պարտուած է. ահա թէ ինչու համար Եկեղեցին կառելի է սահմանել գոյութեան ճշմարիտ գեղեցկութիւնը, աշխարհիս մէջ ամէն գեղեցիկ գործ Քրիստոնէացման ընթացք մըն է. գեղեցկութիւնը ամէն կեանքի նըպատակն է:

Բայց Եկեղեցին որ մինչեւ Աստուծոյ թագաւորութեան իրականացումը բաժանուած վիճակի մէջ կը դառնուի, պէտք է բարձրանայ աշխարհի այն տարրերէն վեր, որոնք լուսաւորուած չեն տակաւին, եւ պէտք չէ շփոթուի անոնց հետ. վերջապէս Եկեղեցին անտեսանելի, ներքին եւ խորհրդագազաւ իրողութիւն մըն է. ան կը պատկանի հոգեկան և ոչ թէ բնական կարգին, այս տեսակէտով Եկեղեցին տակաւին անկատար կերպով իրագործուած է:

Պէտք չէ մոռնալ որ Եկեղեցիին իրագործումը և նոյնիսկ պատմութեան մէջ մարմնաւորումը արդիւնքն է մարդկային բնութեան հակազդեցութիւններու, շարժուն և զօրաւոր գիտակցութեան սահմանափակումին, և մարդուն հոգեւոր ուղղութեան: Տեսանելի Եկեղեցին անտեսանելի Եկեղեցիին մասնակի իրականացումն է, անկաւանոր գոյութեան մարդկային կեանքին և աշխարհի անկատար ձևն է. Եկեղեցին իր ամբողջ կատարելութեամբ յայտնուած չէ. անոր կատարեալ իրագործումը և մարմնաւորումը պիտի նշանակէր տիեզերքի ալակերպութիւնը — նոր աշխարհի մը գալուստը, և Աստուծոյ թագաւորութեան հաստատութիւնը: Ներքինը շատ աւելի հարուստ է քան թէ արտաքինը:

Կաթոլիկները զանազանութիւն մը կը գնեն Եկեղեցւոյ հոգիին և մարմնին միջև: Հոգին մարմնէն աւելի մեծ է: Բոլոր անոնք որոնց կամքը Աստուծոյ ուղղուած է, Անոր կը պատկանին, նոյնիսկ եթէ գիտակցաբար Քրիստոնէայ չեն, և մասնակից չեն մարմնացած և տեսանելի Եկեղեցւոյ կեանքին: Իսկ անոնք որ Ոորհուրդներուն կը մասնակցին, և կը հնազանդին Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան, կը պատկանին անոր մարմնին: Այս վարդապետութիւնը ձեւով մը կը սրբազրէ Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ այն մտածումը, որով կը դատապարտուի մարդոց մեծամասնութիւնը Եկեղեցւոյ գործոն

անդամներ չըլլալնուն համար: Մական Նոյն այս վարդապետութեամբ, մարդիկ պէտք է սորվին թէ իրական եկեղեցին աւելի մեծ և ճոխ է քան տեսանելի եկեղեցիով երեւցածը:

Երկու տեսակէտներ կան այս խնդրոյն շուրջ. կա՛մ պէտք է ընդունինք թէ բացարձակը և անսահմանը, թափանցելով յարաբերականին և սահմանաւորին մէջ, կը ստեղծէ սրբութեան շրջանակ մը, և կամ յարաբերականը և սահմանաւորը, ենթակուելով բացարձակին և անսահմանին, յառաջ կը բերէ ստեղծագործ շարժում մը: Առաջին կարծիքը բացարձակապէս պանդանոզական և խորհրդական է. երկրորդը՝ ստեղծագործ և մարդարէական. լայնամիտ Բրիտանիէութիւնը երկու տեսակէտներն ալ ունի իր մէջ:

Մարմնաւորութիւնը խորհրդանշական իրողութիւն մըն է. տեսանելի եկեղեցին անտեսանելի եկեղեցին խորհրդանշանն է, երկրաւոր նուիրապետութիւնը երկնաւորին: Բայց խորհրդանշանը անհրաժեշտորէն կ'ենթադրէ այն անսահման իրողութիւնը որ կը տարածուի անկէ անդին: Եկեղեցին ինչպէս որ իրադրութեամբ և մարմնացած է պատմութեան մէջ, չի ներկայացներ անոր անչափելի խորութիւնը և կատարելութիւնը: Անկարելի է անսահմանը բանտարկել սահմանաւորին մէջ:

Եկեղեցին Բրիտանի մարմինն է, որ կ'ընդգրկէ տիեզերական կեանքի ամբողջ անսահման իրողութիւնը. վառելի ան ինքնին տիեզերք մըն է: Եկեղեցւոյ խորհուրդները և վարդապետութիւնները տեսանելի արտայայտութիւններն են Բրիտանի տիեզերական մարմնի խորհրդաւոր կեանքին: Վարդապետութիւնները հոգեւոր փորձառութեան ճշմարտութիւններու, և մարդոց Աստուծոյ միջև էական հաղորդակցութեան խորհրդանշական բանաձևեր են: Խորհուրդները միայն գլխաւոր տեսանելի կէտեր են, որոնցմով կ'արտայայտուի Աստուծոյ գործունէութիւնը տիեզերական կեանքին մէջ: Բրիտան, Աստուծոյ Որդին, յաւիտենապէս խաչուած է տիեզերքի մէջ, և Անոր զոհաբերական պատարագը յաւիտենապէս կը մատուցուի: Եկեղեցին մեզի կ'առաջնորդէ Աստուծային կեանքի այս խորհուրդներուն, բայց անոնք միշտ կը մնան բանա-

կանութեան և դատումի ոգիի հասողութեանէն անդին:

Եկեղեցւոյ տիեզերքի այս հիմերը զրուռած պէտք է ըլլան սրբութեան, անմեղութեան և ժուժկալութեան վրայ, որոնք զանէ մասամբ իրադրութեամբ պէտք է ենթադրեն տիեզերական կեանքին և աշխարհի մէջ, վառելի անոնք եթէ չափով մը իրադրութեամբ չըլլային, այն ատեն անկարելի պիտի դառնար Աստուծոյ ծնունդը և Մարդկայնութիւնը, և գոյութիւն պիտի չունենար զԱստուծոյ աշխարհ բերելու և զայն ընդունելու ուժը: Աստուծոյ զալուստը յաշխարհ դուրսէն պարտադրութեամբ գէպք մը չէ, աշխարհ զայն ընդունելու պատրաստ էր, ան աստիճանաբար կը յառաջդիմէր ստեղծելու համար սուրբ և զգաստ բնութիւն մը, ընդունարան ըլլալու համար Աստուծոյ Մարդկութեան: Ս. Կոյս Մարիամ, աշխարհի այդ սուրբ բնութիւնն է: Եկեղեցին չի կըրնար հիմնուած ըլլալ միայն Բրիտանի և Աստուծոյ շնորհի վրայ, այլ նաև Կոյս Մարիամի, Աստուծոյ Մօրը և տիեզերքի հողին վրայ, որ իրականացուցած ըլլալով սրբութիւն և ժուժկալութիւն, փոխանակ մեղաւոր բնութեամբ՝ հոգեով յղացաւ:

Ս. Կոյսով աշխարհն ու մարդկութիւնը ապահովեցին աստուածացումի ազատութիւնը, ոչ թէ մասնաւոր շնորհքով մը, որ զանոնք ազատ կը կացուցանէ սկզբնական մեղքէն, ինչպէս կը սորվեցնէ Հռոմէական եկեղեցին անարատ յղութեան վարդապետութեամբ, այլ արարածներու իմաստութեամբը և ազատ կամքովը: Անտարակոյս է թէ Աստուծոյ իր ամենակարող կամեցողութեամբը կրնար ամբողջ մարդիկ սրբացնել, բայց Ան կը փափաքի որ մարդկային բնութեան սրբութիւնն ու կատարելութիւնը որ միայն իրականացաւ մասնաւոր եւ բացարձակ եղանակով մը Սուրբ Կոյսի պարագային, ձեռք բերուի ազատ կամքով: Ս. Կոյսով՝ աշխարհն ու մարդկութիւնը պատասխանեցին աստուծային կոչին:

Եկեղեցին իր մէջը ունի եղական և տիեզերային բնութիւն մը ո՛չ միայն իր աստուածային տարրով, այլ նաև իր մարդկային տարրով: Ս. Կոյսը մարդկութեան տիեզերական հողին է:

Տիեզերական եկեղեցին ամբողջու-

թեամբ իրականացած չէ անասնելի պատմական եկեղեցիներն մէջ, այլապէս եկեղեցիներու և յարանուանութեանց զանազանութիւնը անբացատրելի պիտի մնար: Տրեղերական եկեղեցիներ վեր է բոլոր բաժանումներէ: Եթէ մէկ կողմէ պատմութեան մէջ եկեղեցիներ իրագործուած կը կազմէ զարգացումի ընթացք մը, այսինքն այն դերը զոր Քրիստոնէութիւնը կը խաղայ տիեզերքի պատմութեան մէջ, միւս կողմէ ան ունի նուազագոյն ընթացք մը՝ անխուսափելի որդեգրուած մարդկային գոհացումին միևնույն մակարդակին: Եկեղեցիներն մէջ անտեսութիւնը կարևոր դեր մը խաղացած է. բոլոր պատմական մարմինները ստեղծուած են ծագայելու հաւաքականութեանց շահերուն, և անոնք կը կրեն անոր հետքերը: աշխարհի մէջ կրօնքը ստեղծագործութիւն մըն է, որուն մէջ ժողովուրդին զանգուածը ինչպէս նաեւ կրօնքի ուսուցիչներ և մարդարէներ գործակցած են: Ասոր համար է որ կրօնական կեանքը կը պարունակէ միևնույն ժամանակ թէ՛ ժողովրդական և թէ՛ հոգեւոր ազնուականութեան երևանք:

Տեսանելի եկեղեցիներ չի կրնար բացկացած ըլլալ ընտրեալներու փոքրամասնութիւնէ մը, վասնզի անոր պատգամը ուղղուած է ամբողջ մարդկային ցեղին և տիեզերքին: այս իրողութիւնէն կը բխին անոր բոլոր բացասական կողմերը, անոր պատմութեան օղբերգութիւններն ու վանողական դէպքերը: Եկեղեցին պէտք է իջնէ աշխարհի կեանքին խորերը, և պէտք չէ մնայ գնոտակի և ուրիշ աղանդաւորներու փափաքած բարձրութեան վրայ:

Մարդկային այն աշխարհը որուն մէջ եկեղեցիներ կը գործէ, տիրապետուած է հեթանոսական բնապաշտութեամբ: Եկեղեցւոյ տիեզերական ճշմարտութիւնը որ կը գործէ աշխարհի և մարդկութեան մէջ, խաթարուած է հեթանոսական սահմանափակ մտայնութեամբ: Պատմութեան մեծ սխալը ցոյց տուած է թէ մարդը յաճախ չփոխած է իր սահմանը Աստուծային թանին հետ, և կարգ մը պատմական իրողութիւններու տուած է նուիրական և բացարձակ արժէք: Եկեղեցիներ հոգեւոր գործարանաւորութիւն մըն է, ան կը պատկանի ոչ միայն երկրին, այլ նաեւ երկնքին, ան ոչ միայն ժամանա-

կաւոր է, այլ յաւիտենական, անոր մէջ երկու բնութիւններ, Աստուած և աշխարհ, Աստուած և մարդիկ միացած են, անոր համար է որ ան որպէս գործարանաւորութիւն կը գործակցի աշխարհի և մարդկութեան ճակատագրին, և կ'ենթարկուի անոր տառապանքի և զարգացումի ընթացքին: Եկեղեցիներ կը պատկանի սիրոյ և ազատութեան իրաւակարգին, բայց կը գործէ աններգաշնակ աշխարհի մը մէջ: Ան կը պատկանի հոգեւոր իրաւակարգին, բայց ան իջած է բնական իրաւակարգին մէջ, այլապէս կերպելու համար զայն:

Եկեղեցւոյ խորհուրդները ամբողջ աշխարհի աշխարհագրական նախատիպերն են: Ընդհանրապէս խորհուրդներու և մասնաւորապէս Հաղորդութեան միջոցաւ է որ մարդիկ կը մտնեն հոգեւոր կեանքի խորքին մէջ: Խորհուրդները կը ներգործեն տիեզերական կեանքի ամենատարբեր մակարդակներուն խի, ուր զգացուած է Քրիստոսի պատարագութիւնը: Ծշմարիտ է որ այս պատարագը կը ներգործէ կեանքի բոլոր երեւոյթներուն վրայ, բայց խորհուրդները այդ ներգործութեան տեսանելի արտայայտութիւններն են, անոնք կեղբոնացած են եկեղեցւոյ խորհուրդին մէջ, և անկէ կը յայտնուին ամբողջ մարդկութեան: Ու է մէկը չի կրնար անգամ ըլլալ եկեղեցիներ, ընդունելով միայն անոր երկնաւոր կամ երկրի վրայ իրականացած հոգեւորական և կատարեալ եկեղեցին Քրիստոնէացած տիեզերք մըն է երկնաւոր և յաւիտենական, հակադրուած իր ժամանակաւոր և պատմական մարմինին: Եկեղեցիներն անգամ ըլլալ կը նշանակէ մշտնել աշխարհի յաւիտենական և աստուածային իրաւակարգին մէջ: Սակայն տիկա չի նշանակեր որ պէտք է խղենք մեր կապերը աշխարհի և պատմութեան հետ, այլ մանաւանդ մասնակից պէտք է ըլլանք անոր աշխարհագրութեան:

Ամփոփեց

Ս. Վ. Ռ.

ՎԱՏԱՌՈՂԶ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆԸ

«Քեզ զի» փոյր է, դու եկ զկնի իմ»
(ՅՈՒԷ. ԻԱ. 27)

Յարութեան մեծ առաւօտէն բաւական օրեր ետքը, իրենց Փրկչին չարչարանքներէն յուսախաբ՝ և սակայն յարութեան աւետիսով իրենց հին համոզումին մէջ ամբապնդուած՝ առաքեալներու խմբակը, հոն է, Գալիլիոյ լիճին եզերքը, Յարուցեալը վերստին տեսնելու իր սպասումին մէջ։

Հոն էին ցանցերը և ուռկանները, ուրոնք իրենց կը յիշեցնէին այն օրը երբ Մեծ Գալիլիացին կանչած էր զիրենք՝ մարդոց որսորդները ընելու համար։ Հետեւած էին աստուածային այդ Ձայնին, ձգելով իրենց ընտանիքներն ու սիրելիները, մասնակցելու համար այն պայքարին, որ իվերջոյ պիտի պսակուէր Յիսուսի Երկրաւոր Թագաւորութեան հաստատումովը։ Տեսած էին Անոր հրաշքները, պայծառակերպութիւնը Թաքորի բարձունքին վրայ, ովսանաներով մուտքը գէպի երուսաղէմ, և այդ խանդավառութեան պահերուն, ով գիտէ ինչ գեղջուկ փառասիրութիւններ հիւսած էին իրենց համար, իբր վարձատրութիւն՝ այս նոր կայսրութեան առաջին զինուորագրեալները ըլլանուն համար։

Բայց յաջորդ գէպքերը՝ խաչի մահապատիժը և մահը, փչրած ու խորտակած էին իրենց մէջ այդ շատ գեղեցիկ երազները, եւ թերեւս Գողգոթայի ողբերգութեամբ ամէն ինչ վերջացած ըլլար իրենց համար, եթէ երբեք քանի մը կիներու աւետիսը և իրենց իսկ Յարուցեալը տեսած ըլլալու փորձառութիւնը վերիվայր չկործանէր զիրենք ջլատող յուսահատութիւնը։ Այժմ բոլորովին նոր մարդեր եղած, Յարուցեալին պատուէրին համաճայն, դարձած էին Գալիլիա, վերատեսնելու համար Ձինքը՝ աշխարհի քարոզութեան իրենց հրամայուած գործին տակաւին չմեկնած։

Սպասումի այդ օրերէն մէկը, ամբողջ գիշեր մը ձուկ որսալու տաժանակիր աշխատանքէն ձեռնուռնայն՝ երբ լուսաբացին ցամաք կը վերադառնային, արշալոյսի շառալներուն մէջ տեսան պատկերը մարդու մը որ կարծես իրենց կ'սպասէր ջուրին ափը։

Ճանչցան զայն, բայց շատ ուշ։ Պետրոս ստիպուեցաւ ծածկել ինքզինքը, մերկութենէն աւելի՝ Յիսուսի մահուան նախընթաց գիշերը զԱյն երիցս ուրանալու իր վատութենէն ամօթահար։ ... Բայց եկած էր ժամանակը, երբ Յիսուս երեք նոր խոտուեցներով պիտի ջնջէր Պետրոսի երեք ուրացումներուն արատը, զայն առաջնորդելով գէպի փշոտ այն ճամբան — ուրկէ պիտի քալէր անիկա աշխարհի տանելու համար Աւետարանին լոյսը։

Բայց հազիւ թէ այս հաշուեյարգարը աւարտած, երբ Յիսուս կ'ուզէր քանի մը քալլ անդին առանձնանալ Պետրոսի հետ՝ անոր հասկցնելու համար թէ իր այս մեծ զոհողութեան իբր վարձատրութիւն խաչ մը և չորս բեռներ միայն պիտի ունենար գրկիվայր խաչուելու համար՝ Պետրոս դարձեալ սայթաքում մը ունեցաւ։

Իր առաքելական գործունէութեան սահմանուած վարձատրութիւնը իմանալէ յետոյ, անհարկի հետաքրքրութիւնը ունեցաւ նաեւ զիտնալու այն վախճանը՝ որ վերապահուած էր Փրկչին ամենասիրելի աշակերտին՝ Յովհաննէսի համար։ Յիսուս թէեւ կը զոհացնէ առաքեալներէն երիցագոյնին այս հետաքրքրութիւնը — պատմելով անոր Յովհաննէսի վախճանը — և սակայն կը յանդիմանէ զայն շատ կծու և խիստ խօսքերով։ «Քեզ զի» փոյր է, դու եկ զկնի իմ։ Ինչ իրաւունք ունիս քեզմէ բոլորովին անկախ հարցերով հետաքրքրուելու, ետեւէ՛ս եկուր, այս է էականը քեզի համար։

Աւետարանի քարոզութեան խոպան դաշտերը առաքեալներու և մշակներու կը կարօտէին հերկուելու և ոռոգուելու համար, և մշակներուն համար ժամանակը չէր ուրիշ խնդիրներով զբաղելու։ Պետրոս եթէ կ'ուզէր իր առաքելի կոչումը իրապէս արդիւնաւորել, առանց այլեւայլի պիտի քալէր այն ճամբէն՝ զոր զծած էին Յիսուսի ոտքերէն կաթկթած արիւնի կաթիլներուն անջնջելի հետքերը։

Ասիկա Պետրոսի վերջին անկումը եւ կրած վերջին կշտամբանքը եղաւ։ Անկէ յետոյ, անիկա պիտի քալէ Փրկչին ցոյց տուած այդ ուղիէն, և օր մը, տարիներու բեռին տակ կ'ըսէ՝ երբ իրեն պատահութիւնը ներկայանայ իրապէս Յիսուսի նմանելու, առանց սոսկումի և ընկրկումի պիտի

երթայ գլխիվայր խաչուիլ Աստուածորդւոյն նուիրական դատին համար:

Հետաքրքրութիւնը մարդկային մտքին բնադդային այն գործունէութիւնն է, որով կը մղուինք հետազօտել իրերու և երևոյթներու ի՛նչ, ինչո՛ւ, և ի՛նչպէս ըլլալը գիտնալու համար: Մանուկը կեանքի առաջին քայլերուն իսկ կ'ուզէ ճանչնալ ու սովորիլ այն իրերն ու երևոյթները որոնք զինք կը չըմպպատեն: Ասիկա մարդկային կեանքի այն շրջանն է, երբ մարդ իր արտաքին աշխարհին հետ պարզ ծանօթութեամբ մը միայն կը գոհանայ: Սակայն երբ անիկա հետզհետէ հասունութեան մը տարիքին մօտենայ, այլևս չի բաւականանար իրերու և իրողութիւններու պարզ ճանաչողութեամբ մը, այլ այս անգամ կը մղուի անոնց պատճառն ու նպատակը հետազօտել՝ ջանաւորով այսպէս թափանցել իրերու դադանիքին: Բայց թէ ինչպէս կարելի է օգտագործել ձեռք բերուած այս կրկին փորձառութիւնները, ահա՛ բուն իսկ նպատակը հետաքրքրութեան. և ասոր համար է որ հետաքրքրութեան նոյն այդ բնազդը զմեզ կը մղէ վերջապէս գործնական սա հարցումին — ի՛նչպէս կարելի պիտի ըլլայ արդիւնաւորել եւ օգտագործել զեզ Երջապատով միջավայրը — առանց որուն հետաքրքրութիւնը պարզապէս ամուլ աշխատանք մը եղած պիտի ըլլայ մեր կողմէ:

Հետաքրքրութիւնը այս սահմաններուն մէջ, այսինքն երբ անիկա մեր մտքին հասողութենէն վեր հարցերու և խնդիրներու շուրջ չի կայանար, օգտակար է արդարեւ և հարկաւոր. ու առանց անոր պարզ է թէ մարդկութիւնը պիտի չունենար այն յառաջդիմութիւնը որուն հասած է անիկա ներկայիս: Բայց կայ հետաքրքրութիւն մը անտեղի և վատառողջ, որ ստոյգ պատուհաս մը կրնայ ըլլալ երբ մանաւանդ անիկա ի գործ դրուի մտաւոր և բարոյական շատ սահմանափակ կարողութեամբ զինուած անհատներու կողմէ: Ահա՛ այս կարգի հետաքրքրութիւնն է որ Յիսուս չի ներեր Պետրոսի. և Այն որ յաճախ սիրով պատասխանած էր Պետրոսի հարցումներուն և զանազան առիթներով գոհացում տուած անոր ուրիշ կարգի հետաքրքրութիւններուն, այս անգամ սակայն կը կշտամբէ զայն՝ վասնզի

իրմէ վեր և իրմէ բոլորովին անկախ հարցերով կը հետաքրքրուէր:

«Քեզ զի՞ փոյր է, դու եկ զկնի իմ»: Պետրոսի նման, մեզմէ շատեր, նոյնիսկ յաճախ ամենէն լուրջ և բարեպաշտ կարծուածները, փորձութիւնը կ'ունենան իրենց հոգիներուն փրկութեան համար բացարձակապէս անօգուտ և իրենց մտքին հասողութենէն շատ վեր խնդիրներով հետաքրքրուելու եւ զբաղելու. մոռնալով սակայն միւս կողմէ թէ մեր փրկութեան էական պայմանը Քրիստոսի նեկեկելուն մէջ կը կայանայ:

Վատառողջ հետաքրքրութեան մը տըխուր հետեանքը եղաւ արդարեւ այն դէպքը, որ տեղի ունեցաւ Քրիստոսի հազարական թուականներուն: Յայտնութեան Գիրքին քանի մը բոլորովին ալլաբանօրէն զբըռուած հատուածներու սխալ մէկ հասկացողութիւնը, պատճառ եղաւ որ քրիստոնէական Եկեղեցին տադնապի օրեր անցնէ: Այդ ակնարկութիւններուն համաձայն՝ հազար տարի յետոյ Յիսուս պիտի դար իր իշխանութիւնը հաստատելու և մարդոց դատաստանը տեսնելու համար: Այս ըմբռնումը այնքան շուտով և ուժգին կերպով տարածուեցաւ ու ճարակեցաւ որ Եկեղեցին անկարող եղաւ պատնէշ կանգնիլ մասնակի այդ փրկուումը արգիլելու համար: Շատեր իրենց ընտանիքներն ու սիրելիները ձգեցին և լեռները քաշուեցան Յիսուսի երեւումին պատրաստ գտնուելու համար. շատ շատեր դէպի Պաղեստին խուժեցին աւելի մօտ ըլլալու համար Փրկչին Գալուստին և Դատաստանի մեծ Օրուան: Եւ այս համատարած խուճապին իրական պատճառն այն էր որ քրիստոնէութեան մեծագոյն մասը, հակառակ Փրկչին միշտ պատուով պատուէրին, անպատրաստ էր զԱյն իր մէջ ընդունելու... Հազարական թուականներն ալ անցան և քրիստոնէական կեանքը շարունակեց իր խաղաղ և հանդարտ ընթացքը:

Հակառակ սակայն պատմութեան հրահանգիչ այս դասին, մեր մէջ տակաւին կան այնպիսիներ որոնց համար կենաց և մահու խնդիրներ են Հին և Նոր Կտակարաններու յայտնութեանական եւ վախճանարանական քանի մը կնճիռներուն լուծումները, ջանա-

լով հոն գտնել իրենց հաւատքին ձկտում-
նեւուն յազուրդը: Ահա այդպիսիներուն է
նաե որ Փրկիչը ուղղած է իր այս խառա-
նող յանդիմանութիւնը — «Քեզ զի՞ փոյր
ե, դու եկ զկնի իմ»: Քեզի ի՞նչ այդ բո-
ւոր խորթութիւնները. հետեւէ՛ ինձի, այս
է հոգիիդ փրկութեան էական պայմանը:

Իրական Քրիստոնէութիւնը չի կայա-
նար մութ գաղափարներու, խրթին վար-
դապետութիւններու և անիրազորելի ի-
տէալներու մէջ, այլ՝ այն կեանքին մէջ, որ
ուղղակի Աւետարանէն կը բղխի: Աւերմի
բաւական չէ օրօրուի միայն հոգեւոր տե-
սիլքներով և նոյնիսկ զՔրիստոս իրրեւ
կեանք և ճշմարտութիւն դաւանելով, այլ
հարկաւոր է անառարկելիօրէն որ զԱյն
ճանչնանք իրրեւ ճամբայ, կենդանի ճամ-
բան, ու այդ ուղիէն ընթանալով ապրինք
իրրեւ ճշմարիտ քրիստոնեաներ: Աւ այն
տալեն միայն կարելիութիւն և իրաւունք
պիտի ունենանք հայեցողական վայելքներ
ունենալու, վասնզի զօրժնականացած հա-
ւատքի մը մեր մէջ գտնուող կենդանի լոյսը՝
մաքրելով ամէն մթութիւն մտածումի և
համոզումի մեր աշխարհէն՝ զմեզ պիտի
կարողացնէ խորանալ մեր կրօնքին խոր-
հուրդներուն մէջ: «Այլ որ իմ ետեւէս կու
գայ, կ'ընէ Փրկիչը, խաւարի մէջ պիտի
չմնայ, այլ յաւիտեական կեանքը պիտի
ընդունի»:

«Քեզ զի՞ փոյր ե, դու եկ զկնի իմ»:

Ի՞նչպէս սակայն կրնանք Յիսուսի հե-
տեիլ և անոր արժանի հետևորդները ըլլալ:
Մեր փրկութեան համար ամենակարևոր այս
հարցին պատասխանը ամբողջ Աւետարանն
է, զոր կարելի է խտացնել հետեւեւ երեք
կէտերուն մէջ: Հետեւիլ Քրիստոսի՝ իր սրբ-
բութեան մէջ, մաքրելով մեր ներքին կեանք-
քըն ու սիրաւ, հետեւիլ Քրիստոսի՝ իր սի-
րոյն մէջ, պարկեշտ ըլլալով իրարու նկատ-
մամբ մեր յարաբերութիւններուն մէջ, հե-
տեւիլ Քրիստոսի՝ իր բարեպաշտութեան մէջ՝
անկեղծ ըլլալով Աստուծոյ նկատմամբ ու-
նեցած մեր վստահութեանը մէջ: Աւելի
մանրամասնելով. ով որ իր սրտին մէջ ունի
անմիտ իղձեր, երկրաւոր փառասիրութիւն-
ներ և մարմնաւոր ամէն կարգի զարշուծիւն-
ներ, ապահովաբար արժանի պիտի չըլլայ
Յիսուսի արժանի հետևորդ մ'ըլլալու և-

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԶԱՅՆԸ ՄԵՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Երբ կը փորձուինք քիչ մը աւելի նիւ-
թացնել «Խրոնական բանասեղծութիւն, գր-
ականութիւն» յղացքներուն մէջ աւանդ-
օրէն մեզի եկած զգացումներն ու մտա-
ծումները, կը զարմանանք այն տարօրի-
նակ խորութեան, այն խկապէս անպարա-
զրելի ընդարձակութեան, որոնք այդ եր-
գերէն ուսանց մէջ, ծրարուեր հասեր են
մեզի, և որոնք երբ կը բացուին մեզի, կը
ներկայացնեն անակնկալ գեղեցկութիւններ:

Աստուծոյն է կարծիք թէ այդ գրա-
կանութիւնը կը թելադրուի կեանքի տո-

րանութեան. դարձեալ, ով որ կը սիրէ զՅի-
սուս և սակայն կեղծիքով և տախտակամբ
կը վերաբերուի իր նմաններուն հետ, վրս-
տահարար արժանի պիտի չըլլայ Անոր սուրբ
Անունին. և վերջապէս այն որ անկեղծ չէ
իր բարեպաշտութեանը մէջ և կերպով մը
կը ջանայ զԱստուծոյ խորել, անառարկե-
լիօրէն պիտի խայտառակուի Քրիստոսի հե-
տևորդ ըլլալու իր ունայնամտութեանը մէջ:

Ընդհակառակը, անոնք որ սուրբ սիրտ,
ընդհանուրին հանդէպ սէր և Աստուծոյ նը-
կատմամբ բացարձակ վստահութիւն ունին՝
անոնք միայն արժանի պիտի ըլլան Քրիս-
տոսի ճշմարիտ հետևորդները ըլլալու նուի-
րական կոչումին. և եթէ նոյնիսկ փոյձեն
հետաքրքրուիլ և խորանալ իրենց հաւատ-
քին խնդիրներուն մէջ՝ պիտի չստանին
երբեք, վասնզի իրենց քրիստոնէական գի-
տակցութիւնը լուսաւորուած է ապրուած
կեանքի մը հոգեւոր փորձառութիւններով:

Աւերմի մեր փրկութեան համար միակ
և էական պայման մը կայ. հետեւիլ Քրիս-
տոսի՝ իր սրբութեան, իր սիրոյն և իր բա-
րեպաշտութեան մէջ. և այս երեքին մեր
հոգեկան կեանքին մէջ իրագործումով մեր
առջև արդէն բացուած պիտի գտնենք եր-
կինքի արքայութեան դռները: Ամէն:

ՊՍԱԿ ՎՐԴ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

օրեայ տագնապններէն, ունի նիւթական կողմ և օգտապաշտ գնացք: Աւելի բարձր մակարդակի մը վրայէն դիտուած, անիկա կրկէս մըն է, զէպի անտեսանելի աշխարհ մը առաջնորդող երկնային ճամբաներու: Հին դարերուն, կրօնքը ունէր այդ դերը: Եւ երբ այսօր, թիթե արտաքին ակնարկով միայն կը չափենք մեզի եկած այդ երգերուն տարողութիւնը, շատ չենք տարբերիր անոնց գնահատման մէջ: Բայց նոյն ատեն մեր դարուն ալ իրական է էութեան տագնապն: Հակառակ անոնց որոնք երեք հարիւր տարիէ ի վեր կը շարունակեն աւանդութիւնը «Երկինք կործանելու», և տիեզերքին մեծ խորհուրդը «մարդկայնացնելու», աւելի քան իրաւ կախուած է, արդի մտածումներուն վերեւ, կեանքին տագնապն և անոր անհաս առեղծուածը: Մեր օրերուն, դարձեալ մարդիկ կը տառապին երկինքի կարօտով, անոր պակասով:

Կրօնական Գրականութիւնը, դարերու ընթացքին, ուրիշ բան չէ եղած, քան փորձը այդ անգոհին պատասխանի մը: Նոր ժամանակներու մէջ սակայն, արդար պիտի չըլլար Կրօնական Գրականութիւնը նկատել միայն երկնային մտահոգութեանց և երկրային անգոհներու արտայայտութիւն: Քրիստոնէութիւնը այն կրօնքը եղաւ, ուր, մարմինը, առնուազն, չարամարհունեցաւ իրեն անարգ նիւթ. ուր, գեղեցիկ միաւորութեամբ մը, երկինքն ու երկիրը, երջանիկ ամբողջ մը կը յօրինեն: Ան է որ երգել կուտայ բանաստեղծին:

«Ո՛ր փեսը մարդուն, եւ գութն Ասունդ, Որ երկինք երկրին բերին մօտ այնքան...»:

Աւելի հաւատարիմ պիտի մնանք քրիստոնէութեան ոգիին, եթէ, անոր լոյսին ու անոր շունչին մէջ ծաղկած գրականութիւնը զուրկ չհամարինք այն նպաստէն, զոր ան կը տրամադրէ, մարդկային վիշտերը ամօքելու, մարդուն մէջ երկրայինին բաժինը ճշգիւտ մեծ կարիքներուն:

* * *

Մասնաւորելով իրողութիւնը, Հայ Ժողովուրդի կեանքին և անոր Կրօնական Բանաստեղծութեան վրայ, հոն պիտի գտնենք զիծեր ու կարկառներ, որոնք այդ Ժողո-

վուրդին համայնական յուզումներն ու ըզզացումները կը կերպագրեն: Ու, անտեղի չէ, կը խորհինք, Սաղաղութեան Ձայնը՝ անոր ըմբռնումը ներկայացնելէ առաջ մեր Սրբազան Գրականութեան լոյսին մէջէն, մէկ-երկու նշմարներ տալ՝ տիրական երեւոյթներ բանալ մեր ուշադրութեան, ընդհանուր նկարագիր մը ճշգիւտ համար այդ գրականութենէն, որուն աշխարհը, խորութիւնը ունի իր բերած և մարմնաւորել փորձած խորհուրդներուն:

Մեր Կրօնական Բանաստեղծութիւնը չունի արձանագրած անուններ, որոնք ներկայացնեն երկնասոյզ կրօնաւորութիւն մը, որ ամբողջովին խզած ըլլայ իր յարաբերութիւնը երկրին հետ: Նարեկը, եթէ ներուի այս բացատրութիւնը մեզի, իրեն հետ միասին երկինքի կամարներուն ներքեւ կը փոխադրէ երկիրը. հոն տառապող մարդուն հոգիի տագնապնները մարմինին մէջ ունին իրենց գոյութեան պատճառը: Եւ, ինչպէս Սրբազան հեղինակ մը կ'արտայայտուի Նարեկը հոգեբոլորն մասին, անիկա սուրբ մըն է, «Ո՛ր միայն իր ներանձնական առաքիչութիւններովը... այլ նաև ու մանաւանդ ներհայեցիկ աստուածատեսութեան այն շողիւններովը, որոնք «Յաւերու առխարհի մը մութ խորութիւնները կը լուսաւորեն»:

Երբ կը կարդանք աւելի կանուխ դարերու Կրօնական Գրականութենէն էջեր, զգալիօրէն կը տեսնենք կնիք մը դաւանաբանական նկարագրի: Քրիստոնէական կեանքին անգործութիւնը վրդովող տեսաբանական հարցերը — Երրորդութեան անձնաւորութեանց յարաբերութեան, Յիւսուսի անձին և անոր ծագումին՝ բնութեան, և այլ երեւոյթներու մասին — կաշկանդած են միտքերն ու գրիչները, լուծում մը բերելու համար այդ խնդիրներուն: Բարեբախտաբար սակայն, այդ էջերուն մէջէն, միշտ ալ անցած՝ հոսած է տիրական ոգին այդ վարդապետութեան, որ հոգիի և մարմնի միախառնումը, երկինքի և երկրի եղբայրակցութիւնն է:

Ու մեր Շարակնոցը, դաւանաբանական եզրերու իր ճշգրտութեանը հետ, ունի նաև գեղեցիկ և տպաւորիչ երանգներ, որքան հոգիի աշխարհներէն, նոյնքան ևս մարդկօրէն ըղձանքներու, երկրայինին վրայ բացուող զրաղանքներու անձուկէն:

Այսպէս՝ մեր հայրերուն համար, երկիրը բառ ու պատկեր է միայն: Աշխարհ մըն է իրական՝ որքան բաղձալի, աստուծո տուայտանքներու կրակին մէջէն պայծառացած: Անոնք երազած են դայն, ու անոր լոյսին ճամբովը թե բացած: Ու ամեր գիտնականները, այսինքն մեր ցեղին փառքովը խանդավառ, անոր գոհար փշրանքներուն հանգէպ երկիւղած իմացականութիւնները, չեն վարանած փառաւոր պատուանդանի մը վրայ, մինչև իսկ համբաւուած ժողովուրդներու քովիլը կեցնել, երկնայինին իրականութիւնը այնքան զեղուն հաւատաւորութեամբ արտայայտող Արեգան մեր Գրականութիւնը: Իսկ այս իրողութեան վաւերականութիւնը հաստատող կիւքն է կարծես մեր եկեղեցւոյ Թաղման կարգը՝ ա՛յնքան յանկուցիչ, ա՛յնքան սրտամօտ, հեռո՛ւ՝ դադաղին առջև իսկ, վրդովանք պատճառելէ, զայն շրջապատող հոգիներուն: «Հայրենիք վերադարձող» պանդուխտ զարիւիլն «ողջերթն» է մեր Թաղմանականը: Նոյնքան սրտառուչ, որքան խորհրդաւոր . . . :

Ուրիշ քանդակ մը Հայ հոգիէն՝ անոր աննահանջ արհամարհանքը Չարիքին հանգէպ: Ու ասիկա, ոչ իբրեւ պաղ վերաբերմունք, անտարբերութեան, անզգայութեան հոգեկան վիճակ, այլ իբրև համոզում: Համոզում մը՝ սակայն՝ հաւատքով գօտեպինդ, և փորձառութեան կոտտանքներուն մէջ ջրգեղուած:

Հայ ժողովուրդը աչք աչքի է նայեր Չարիքին: Բարութեան, անդորրութեան, երջանկութեան պահերը, շնորհներ են երկրնքի մատնեղովը մատուցուած, իր արտերուն և իր երգիքներուն: Անիկա, իր կուրծքին, անանուն սարսափներուն տաժանքը սեղմած, տարիներն ու օրերն է հաշուեր իր կեանքին: Չայն իր մօրթին վրայ կրած, գիտէ ու կը հաւատայ այլեւս թէ Չարը չի կրնար զինք բնաջնջել: Հաւաքական այս հոգեբանութեան ցայտուն արտայայտութիւնը կարելի է համարել նոյնպէս, Նարեկացին: Որովհետեւ, «Անոր ակնարկը մինչ մէկ կողմէն կը խորաչափէ մեղիկն անդունդը, նոյն ատեն կը բռնէ Յոյսին լարը, որ իրեն ցոյց կուտայ փրկութեան ճամբան»: Նոյնպէս, որովհետեւ, հոն, «մեղաւորը գիտէ թէ, ո՛րքան խոր է ալիքներուն ներքեւ ծածկուած յատակը, նոյնքան բարձր է նաեւ ամպերուն ետեւ պահուած երկինքը» (Նարեկ, 1931, էջ 10):

Ընդհանուր քանի մը նկարագիրներու

սա ճշգրտմէն յետոյ, մեր մտածումն ու հետաքրքրութիւնը կ'երթայ Սաղաղութեան Չայնին՝ խաղաղութեան զգացումին՝ միւսներուն չափ իրական, միւսներուն չափ երազուած ու չապրուած, Հայ ժողովուրդին ակնկալութիւններուն մէջ: Որքան որ խոր է իրեն համար երկնքի մը բարութեան համոզումը, նոյնքան ալ իրաւ է խաղաղութեան ծարաւը՝ իր մօրթին ու ջրգեղուն կրակովը խանձուած, խորունկցած: Որքան որ ապահով է, Չարին անկարողութեան նկատմամբ իր վստահութիւնը, նոյնքան նաեւ արդար է խաղաղութիւնը վայելելու, զայն ստանալու, անկէ չզրկուելու իր պահանջը: Եւ, իր այդ ձայնին անկեղծութիւնը, իր պատմութեան էջերուն վկայութեա՛մը մանաւանդ կը դառնայ աւելի հաղորդական, և աւելի սրտառուչ: Հայ ժողովուրդը խաղաղութիւն է փնտռել մինչև իսկ իր յաղթութեան տարիներուն, իր փառքի օրերուն: Անիկա, խորունկ ըզձաւորութիւն է ունեցիկ խաղաղութեան, որ ազատութեան տենչանքին չափ բուռն, երբեք չէ նահանջեր իր հոգիէն, դարերու պարտադրանքին ներքեւ, և բռնակալութեանց ենթարկումներուն՝ ստրկացումներուն մէջ: Անոր հոգիին խորիստ ըմբոստացումները՝ ցցաքանդակներն իր պատմութեան դրուագներուն, կատարուած են միշտ, խաղաղ ազատութեան, ու հաւասարապէս նաեւ ազատօրէն ապրուելիք խաղաղութեան մը ի խնդիր:

Ու հիմա, իջնենք խորը սրբազան մեր արարողութեան աղօթքներուն, մտնենք շունչին մէջը հոգիներու խռովքը պատմող ոգեղէն մեր երգերուն, ճշգրի գնահատած ըլլալու համար տարողութիւնը խաղաղութեան այդ ըզձանքին:

Երբայեցի սաղմոսերգուն կը խոստանայ օրը եօթն անգամ օրհնել Աստուծոյ անունը: Հայ վանականին բերնով, հայ ժողովուրդն ու մանաւանդ զեղջուկը, օրուան ընթացքին, որոշեալ ինը ժամեր ունի, ուր, շատ աւելի խորունկ շեշտերով, արդարութիւն, ցնծութիւն, խաղաղութիւն և իր քրտինքովը շահուած արդար վաստակին «վայելում»ը կը պաղատի Աստուծոյ: Ան երգեր է՝ հոգեխառով, ու աղերսեր՝ «բարեխառնութիւնը օգերուն», «քաղցրութիւնը անձրեւներուն», «աստուծութիւնը պտուղներուն», — «առ ի լցումն ինեղ ամենայն հաւկաւոր պիտոյից մեռց»:

Հայուն սեղանը միշտ «լիքն է եղել» բա-

րիքներովն իր արտերուն, պողաբերութիւններովն իր այգեստաններուն ու ծառաստաններուն, և աղ ու պղպեղովն իր քրտինքին՝ ցորեններու ոսկիին մէջը դասած ու ցնցուղուած: Բայց, հայ գեղջուկը ապրե՞ր է արդեօք բարի այն օրը, ուր, չնորհը տրուած ըլլայ իրեն, տուն փոխադրել իր վաստակին եթէ ոչ ամբողջ, գէթ առատ մէկ բաժինը, «լցում»ին համար հարկաւոր իր պէտքերուն...:

Ու ո՞րքան մարդկային է, ու «հոգէն ապրող», երբ, ցորենուան իր աշխատանքին քրտինքը դեռ նոր պաղած իր ճակտին, գեղջուկը, ժամուն դռնէն, կ'ունկնդրէ ձայնը իր արտերուն վերեւ օրհնութիւն ծաւալող աղօթքին. — «Շնորհաւոր բարեաց՝ ամենայնի առաջ անմահ Տէր, աղօթեմք գեղ, փառաւոր յանձանց մեծոց զապաւնողին եւ զխաւարային խորհուրդս... «Եկեալ եմ առաջի քո յերկոյն աշխատեալ եւ ծանրաբեռնեալ»... Առաջնորհնութեանց եւ փառաբանութեանցն՝ առ ժանի արա՛ զամենայն հաւատացեալս անուանդ ԲՈՒԺ ԱՐԲՈՂ...»:

Փորձենք տակաւին քանի մը ցայտուն զիծեր երևան բերել «Հայ խաղաղութեան» մարմին տուող խոր զգացումներէն:

Հայը աղօթիւր է դարերով, և ամէն օր. — «Վասն խաղաղութեան ամենայն աւստին», և Հանգստեան ժամու մաղթանքով, նոյնպէս աղերսեր՝ «Տո՛ւր զնոյն խաղաղութիւնդ ամենայն աւստին, բա՛ւ ցգասումն եւ զպատուհասն ի յարաւածոցս...»:

Տարօրինակ թող չթուին այս և նման օրինակ աղերսանքները, հայուն բերին մէջէն Անոնք, քրիստոնէական բարոնութիւն մը, տիեզերական եղբայրութեան մը, և նոյն Հօրը Որդիութեան գաղափարներուն արձագանգը չեն միայն: Այդ բաներուն թելադրանքին իրրեւ յատակ, աւելի լայն ըզգացումի մը ստուերը պէտք է փնտռել — Ժողովուրդին իմաստութիւնը խոհեմութիւնն է ունեցեր լայն բանալու թեւը իր աղօթքին, ընդգրկելու չափ ամբողջութիւնը մարդերուն: Հայուն համար, համայնական այդ համերաշխութեան, խաղաղութեան աշխարհին մէջ միայն կարելի էր զգալ ու վայելել ի՞ր ալ խաղաղութիւնը: Այսպէս է որ Հայուն աղօթքը չէ կեցեր իր պղտիկ երկրին սահմաններուն վրայ. իր լեռները չանցնող խաղաղութիւնը պիտի չբաւէր ի՞ր իսկ հոգիին խռովքները հանդարտելու: Ինք գիտէ ու սորվիր է ատիկա: Եւ այդ իսկ պատճառաւ, անհրաժեշտ ստիպողականութիւն մը կը զգայ կարծես մտնելու ամբողջի մը շղթային մէջ: Ու այս մղումը, հաւանաբար խուլ այն զիտակցութենէն, թէ առանձինն դժուար պիտի ըլլար իրեն համար իրագործել խորունկ այդ բաղձանքը իր հոգիին:

Նոյն «ցաւը կուլան» նաեւ սա բառերը, տարբեր երանգով.

«Յաղագս նաւապարհորդաց եւ նաւորդաց՝ խաղաղութեամբ հասանիլ

Ի նաւահանգիսն բարութեան...»:

Այս տողերուն ակօսովը իջնել պէտք է մինչեւ խորքը իր պատմութեան էջերուն: Հոն, այդ բառերուն մէջ, կայ ձայնը Ժողովուրդի մը, որուն ճամբաներէն դեռ չէ մաքրուեր աւերի մոխրախառն փոշին, ու չէ սրբուեր գորշութիւնը աճիւններու գէգերուն: Որուն հողերէն անցնող ճամբորդներուն հազիւ ներելի է կարծես խորհիլ խաղաղութեան մը զգացումին մասին, լեռանցամէջ ուղիներու այդ ամայքին վրայէն: Դժուար է հայ պատմութեան մէջ ճշգրէ քառորդ դար մը, ուր այս Ժողովուրդը, առնուազն պատրանքը ապրած ըլլայ խաղաղութեան:

Աւելի աղեկէզ, եւ կեանքի անմիջական անդհանքներու տագնապովը կրակուած են, բառերը արեւածագի սա մրմունջին. «Աղաչեմք եւ խնդրեմք ի Բն, Տէր, նաւապարհորդակից լեր ծառայից բոց բոյին վերակացութեամբ... Եւ առաջնորդեա՛ մեզ միւսանգամ խաղաղութեամբ եւ խնդրեալք հասանիլ յիւրաքանչիւր ի բնակութիւնս...»:

Կեանքին ապահովութեանը մասին անընտոյգ, վայրկեանէ վայրկեան մահուան սարսափը ապրող հոգիներուն յօժարակամ են թարկումն է, երկնային բարութեան մը պաշտպանութեան: Արեւելքի խորերէն, բարբարոս մոլեղնութեամբ փոխադրուող խարանուած, Ասիական գեղին ալիքը, առապատային ցամաքութեամբ, աւեր ու կոտորած է սփռել միայն իր անցած ճամբաներու եզերքին: Մերձաւոր — Արեւելքի դաժան ցեղերէն կը մնան քանի մը անուններ, որոնք խորհրդանշաններ են դարձեր այլ ևս, միջնադարու յղացքին մէջ արձագանգող վայրագութեանց: Ու հայկական գոյգ աշխարհները չեն յաջողած խուսափիլ աշխարհաւեր այդ ճարակէն: Ու վայրագ այդ արշաւանքները հեղեղանման եկեր են պարբերաբար ու ամէն կողմերէ, հաւաքեր, ուղղեր ու աներ տարեր, սրբութեան ամէն մասունք, փառքի ամէն կոթող՝ տաճարներ, վանքեր, ու գեղջուկներուն հոգեպա-

հիկը տուող արտերուն հունձքերն անգամ։ Այս բոլորին լոյսովն ու ստուգելովն է որ կը հասկցուի անկեղծութիւնը, ընդարձակութիւնն ու մարդկայնութիւնը այն պաղատանքներուն հայ հոգիներէն իրենց ժայթքը մեղմել չկրցող։ Երբան իրաւ ու սարսափնող կը դառնայ, ու ձե կը հազնի պատկերը, երբ խորտակուած մարմիններ, թեաւ տուած հոգիներ, իրենց երազները ուրացած, միակ «ողորմութիւն» մը կը պաղատին երկինքէն, ծնրաչոք հայցելով։

«Ձի խաղաղասցին խռովութիւնք,
Ձի լոեցին պատերազմունք,
Դադարեցին յարձակումնք բեմամեաց,
Տնկեցին սէր եւ արգարութիւն ի յերկրի...»
Ուրիշ պէտ մը եկեղեցական դասէն, և կամ գուցէ ամենէն խոնարհ մէկ աստիճանաւորը վանական կարգէն, իր ժողովուրդին պատմութիւնը իր հոգիին խռովքովը ապրած, երկու աշխարհներ երկու բառերու հրդեհովը կը լեցնէ։ «Ձխաղաղութիւն ընդհանր եկեղեցւոյ բուս սքոյ, զխաղաղութիւն եւ զանշարժութիւն ի բեմամեաց պատերազմէ...»։

Բայց Հայ ժողովուրդը ոչ մէկ ատեն կրցեր է խնդալ իր արտերուն ծագութիւնը, իր ոգեկան արժէքներուն յարգութիւնը, և իր փառքերուն համայնապատկերին առջեւ։ Իրեն տրուած խաղաղութիւնները պայմանագրութիւններ են միայն, «սպանդ» ոչ խարնեք պարարտացնելու համար կարծես։ Ու պզտիկ այս ժողովուրդը, ընդհանուր աշխարհի անգործութեան, համայնական խաղաղութեան բաղձանքին քովն ի վեր, զգացեր է կարիքը ժամանակով չսահմանափակուած խաղաղութեան մը, որուն աւելին, հոգին ու օդին մէջը հասուննար իր կեանքը՝ բազմակողմ երեսներով։ Տարիներէն չմաշող ու չհատնող «արծաթ-շղթայ» մըն է իր ականկալութիւնը երկինքէն ու մարդերէն, չփշաքաղուելու համար երբեմնակի պայթումներէն՝ մեծ ու սկիւ այդ ժամանակը սղոցող։ «Ձի զբազում ամս քաջ մեզ Տէր Աստուծ մեր, եւ զբազաւորս խաղաղութեան առաքեցի առ մեզ...»։

Ու տակաւին, աւելի սրտառուչ իրողութիւն մըն է Հայ հոգիին փարուած, մարդերուն ըրած խոստումներէն անդին, մարդերուն բարի զգացումէն եկող պայծառ յուսադրութիւններէն աւելի, երկինքէն իջնող, վերին, Աստուածային ուժի մը օժանդակութեան։ Ասիկա մեծ արձագանգն է Հայուն խաղաղութեան պապական՝ երկինքն անգամ իր հոգիին մէջ պարուրել յաւակնող խորունկ ընդարձակութեամբ։

«Ձերեցակ խաղաղութեան քառաքեմ առ մեզ, որ եկեալ պահեցի զմեզ անխռով, ի տուեալ ի գիշերի...»։ Գիշերային անտրոշութեան մղձաւանջներուն զիմաց բազկատարած այս աղօթքը յատկանշական է շատ — խաղաղութեան զգացումը այսպէս լոյծ, տարտամ, վերացական յղացք մը չէ երբեք, անամպ կապոյտի մը խողովքին սպասող մեր երկինքներուն ներքեւ։ Զիջեալով զգալի, թանձրացեալ, մարմնացած խաղաղութեան մը որոնումին հեքք կայ այդ մրմունջին մէջ։ Երկինքէն զրկուած իրական ուժի մը ներկայութիւնը կը խնդրուի պաղատագին, որովհետեւ մարդերը շատ խաբեցին, ու որովհետեւ մանաւանդ, կը հաւատանք թէ, երկինքին դուռները բաց են միշտ, այս աշխարհով լեցուիլ, անկէ զոհացում գտնել չկրցող հոգիներուն համար։ Ու, նոյն վստահութեամբ է որ ամէն օր կը բարձրանայ աղաչանքը, մեղմ ու անուշ. — «Ձերեցակ խաղաղութեան՝ պահապան անձանց մեզոյ...»։

Այսպէս ուրեմն, խաղաղութեան զգացումը խորունկ իր ակօսը ունի Սրբազան մեր Բանաստեղծութեան մէջ։ Այս տողերը փորձը ըրին պարզելու սոյն զգացումին այն երեսը, որ մարդկայինն էր առաւելագէս, որ ժողովուրդի մը պատմական կեանքին փորձառութեամբը զոյաւորուած հոգեբանութենէն (ներուի մեզ մասնագիտական այս բառը) յառաջ կուգար։

Ըսինք թէ Երբան իրական էր, հայ հոգիին համար, գոյութիւնը երկինքին, իրողութիւնը արքայութեան։ Ըսինք նաեւ թէ Երբան խոր, բուռն ու սրտաբուխ էին աւտոր համոզումներուն մէջ, զգացումները երջանկութեան, ազատութեան ու ցնծութեան։ Թէ՛ ինչ ընդարձակութեամբ՝ ըզձաւորութեամբ՝ խաղաղութիւնը երազն էր իր հոգիին։ Բայց հազիւ, հեռուէ հեռու միայն ականարկեցինք թէ, Հայուն խաղաղութեան բաղձանքը, երկրայինին մտահոգութեամբ, ժամանակաւորէն խուսափող, տեականին անձկացող, երկինքին հովանաւորութեամբ ապահովուելու զոյալ նկարագիր մը ունենալով հանդերձ, և անոնցմէ աւելի, է խորապէս ըզձանքը կրօնական խաղաղութեան։ Այդ բոլորը՝ որպէսզի կարենայ աներկփա պաշտել իր Աստուծը, իրագործել իր հոգիին խորը կուտակուող ներքին ուժերը, ստեղծագործել իր մէջը թաքնուած բայց թմրելի չզիտցող ու յորդող կարողութիւններուն արպարովը։

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԵՂԱՅ

ՔԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

Վ. Ս. ՐԱԳՈՅՐԸ

Մեծուած երկինքէն, մարդերէն լրնուած,
 Ինկած է անաւթ աղբիւսին վըրայ
 Աւսիս աշխարհի իշխանն իմաստուն:
 Մարմինն իր ամբողջ արիւն ու քարախ,
 Եւ մազերուն մէջ ու մազերէն վար
 Կը փալեն որդեր:
 Խորն իր աչկերուն դեռ կը դիմանայ
 Փրօշտանքը կեանքին,
 Չես գիտեր ինչո՞ւ եւ որու համար:
 Մինչ մազերուն մէջ եւ մազերէն վար
 Կը փալեն որդեր:

Բարեկամներն իր, մօտիկ, հեռաւոր,
 Կազմած շրջանակ
 Կը նային իրեն ցաւով խորճանքով,
 Ու կը մտածեն օրերուն անցեալ,
 Հօտերուն անթիւ,
 Ուղտերուն հազար,
 Տուներուն փառքամ եւ այգիներուն
 Ուր կեանքը կ'եռար:
 Ուր կը բացուէին հարիւր սեղաններ
 Հիւրերու հազար:
 Եւ անոնց մէջսեղ համակ բարութիւն,
 Կը կենար Յօբը՝ Աւսիս աշխարհի
 Իշխանն իմաստուն, խաղաղ ու ամբողջ,
 Բաւախով ինքզինք իւրին ու մեղքին,
 Հացին, գինիին զեղմանն ընդմէջէն,
 Ընելով տունն իր սեղան յարդարուն՝
 Ու մրցապէս բաց
 Հարուս ու աղփաս, ծանօթ կամ օտար
 Ուղեւորներուն:
 Ոչինչ կը մընայ արդ այդ բոլորէն,
 Անկայո՞ւն աշխարհ,
 Որուն լըպրծուն յասակին վըրայ

Ոչ համբաւ ոչ փառք
Կանգուն կը մընան:

Ու անոնց դիմաց ինկած է անւարժ
Աղբիւսին վըրայ Յոբը բազմախոց,
Անջատուած կեանքէն
Եւ զայն անուշոյ բոլոր կապերէն,
Մարդերէն անդին նայուածքն իր յառած:
Մինչ մազերուն մէջ եւ մազերէն վար
Կը փախն որդեր:

Բայց չի լըսեր ան, բայց ան չի նայիր
Իրեն կարեկից այդ հոգիներուն.
Չի յիշեր նոյն իսկ իր փառքը անցեալ,
Երբ տունն իր ամբողջ առանալ մ'էր վառ
Աստուծոյ փառքին:
Չէր ուզեր պեղել գաղտնիքը անհուն
Չէր ուզեր գիտնալ թէ ինչու համար,
Կը կոտորէր Աստուած փրբուր առ փրբուր
Անոթն իր սրտին լեցուած երկինքով:
Բայց կը մըտածէր թէ արդար էր ան,
Թէ մարդ ցաւէ ցաւ, արիւնէ արիւն,
Եւ սուգէ ի սուգ Աստուծոյ կ'երթայ:
Թէ մենք իրերու կարող ենք հանչնալ
Մէկ կողմը միայն:
Ու կը նայէր ան, երկնքի փառքին
Մանկան հոգիով.
Մինչ մազերուն մէջ եւ մազերէն վար
Կ'եռային որդեր:

*

Այսպէս կը պատմեն
Գիրքերը մեր հին, կործանումն անեղ
Աւսիս աշխարհի մեծ իմաստունին.
Բայց չեն ըսեր թէ նոյն այդ օրուան մէջ,
Արահեսն ի վեր մեռնող արեւին՝
Որ մատէն կախարդ
Ինկաւ պարոյրին անոր աչքերուն,
Վարագոյրը մեծ բանուած երկրնէն:
Ծիրանի լոյսին տակ այդ շողարեւին
Աղբիւսն իր եղաւ մահին մը յակինթ,
Եւ կարկենաններ՝ որդերը բանուած
Մազերու հիւսկին:

Վէտերուն վրայ այդ հիր լոյսերուն,
 Աւսարհի մրտալ ափերէն անդին,
 Կ'երբայ իր հոգին:
 Բացուե՛ր են անհուն դուռներն երկրնքին:
 Ինչպէ՛ս կը շինուի գրախսն այս շրջել,
 Մարդերու ցաւի փերակէն անդին.
 Ու մեր աղետէն, մեր արցունքներէն,
 Մեր բիւր վէրքերէն,
 Ո՞ր հրաւե՛ն է որ կը վերստեղծէ
 Այս երկինքն աղուր:

Կ'անցնին փաղցուքեան ալիքներ անհուն
 Վէրքերէն իր բիւր.
 Կը գոցուին ինչպէ՛ս քնացող մոմեր
 Ակերն իր ցաւին,
 Ու կ'իյնան բեռներն իր ուսերէն վար
 Այս սոս աւսարհին:
 Եւ երազանքի թեւերուն թափ
 Յանձնած իր հոգին,
 Յօրը կ'ամբառնայ ալիքներն ի վեր
 Խուլ անշքաւսին:

Հառազայր խարտեա՛ւ,
 Հրաւե՛ն ծընած կոյսէն աղբիւսի:
 Մինչ մազերուն մէջ եւ մազերէն վար
 Կը փախն որդեր:

Երկինքներու մեծ դուռներուն դիմաց
 Կեցած կը ժրպիւն հարազատներն իր,
 Երկնքի լոյսէն կապոյսէն հագուած՝
 ձերմակ ու աղուր:
 Ու դաւսերն անհուն գետերով արծաթ,
 Լեռներն արեւու ոսկիէն հարուս,
 Ու լինե՛ր անւարժ անհունութեան մէջ
 Կախուած հայելի,
 Կը նային պայծառ:

Հըրա՛ւե՛ն հոգիի,
 Որուն երբ հրալին մասերն Աստուծոյ,
 Երկիրն երկրնքի, եւ ցաւն հաճոյքի
 Կը փոխակերպուին:
 Որուն բիւրեղէն աղբիւսը կ'ըլլայ
 Մահին մը յակինթ,

Եւ կարկենաններ՝ որդերը բանուած
Մազերու հիւսկին :

* *

Ինկած է Յոբը աղբիւսին վրայ,
Պատուած կողերով կ'ըսպասէ խաղա՛ղ,
Լուսամուտ ըրած վերքերն իր հազար
Կը նայի մարդոց կը նայի երկինք :
Մինչ իր աչքերէն ծուէն առ ծուէն
Վարագոյրն ոսկի ալիք առ ալիք
Կը սուզուի ծովուն մէջը միջոցին :
Ծիրանի գօտի որով իրարու
Կը կամրջուին երկինքն ու երկիր :

* * *

Այսպէս է տարեւ ժողովուրդն հայոց,
Կըրակէ դարերն իր հակասագրին,
Ոսկերը քաղուած խորը արիւնին
Իր զաւակներուն,
Բայց հոգին արձակ վարագոյրն ի վեր
Աննուան ու մեծ իր սուրբ երազին :

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՔԱՐԷ ՊԱՏՈՒՀԱՆ

Ի՛նչ փողոցուքիւն եր պատուհանն այդ փառե,
Որ կը բացուի դեռ անցեալին վրայ՝ ժպտուն,
Անոր վերեւ աղաւնիի լուսեղ տուն
Մը կը լեցուէր կեանքի անհո՛ւն ձայներէ :

Տըղու մը դեմքը կ'երեւի, մանաւանդ
Երբ մանկութեան յուշեր հոգիս կը խռովեն,
Կը քրո՛ւի խառն տառակ մ'անոր վերեւէն,
Ու առաւօտն է արեւով արգաւանդ :

Եւ իրիկունան մըրընաղին մէջ անա՛'
Ճրագ մը կ'անցնի պատուհանէն, իր ոսկեայ
Դողդոջ արցունքը ձեռքիս մէջ կը կայքի...

Չեռքս բաժակ մը ձող փառե խորհուրդին՝
Որուն պատկերն անխօս մեմո՛ւնջ աղօթքի,
Սուրբ, տեսլացած կերպարանով ապակին...:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ՀԱՅԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ**ՏԱՃԱՐԻ ՄԸ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ****ՀԱՅՈՑ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻԶ ԵԿԵՂԵՑԻՆ****Ի Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ**

Անոնք որ այցելելով առաջին անգամ Երուսաղէմ՝ Ս. Յարութեան Մայր Տաճարը՝ Քրիստոնէական Աշխարհին մէջ իր նուիրականութեանը համապատասխան մեծարժէք կառուցուածք մը սպասած են գանկէ, գոժար թէ պաշտպանած ըլլան իրենք զիրենք յուսախարութեան տպաւորութեան մը դէմ:

Ոչ թէ Տաճար մը, ճարտարապետական միակ ու մեծ յղացման մը գրոշմը յայտարարող, այլ շրջակայ շինութիւններէն հազիւ ինքզինք գուրս բերող կառոյցներու գումարում մը, որոնք կ'անգլխատան կարծես զիրար, և իրենց ոճին մէջ կը ժխտեն նոյն իսկ զիրար: Այսպէս է այսօրուան Ս. Յարութիւնը:

Դուրսէն ստացուող այս տպաւորութիւնը կը շեշտուի ներսը, ևս աւելի, ճշնշիչ դառնալու աստիճան:

Ակնարկ մը Ս. Յարութեան Տաճարի պատմութեան վրայ հասկնալի պիտի ընէ սակայն մեզի՝ այս իրողութիւնը:

Գիտենք որ Ս. Գերեզմանին վրայ, առաջին անգամ, կոստանդիանոս կայսրը շինել տուած է Հռոմէական Պաղիքայի ոճով տաճար մը: 614 թուականին պարսիկները կ'աւերեն զայն:

Մոտէստիոս կը վերանորոգէ Տաճարը պահելով կոստանդիանեան շէնքին էական բաժիններն ու զիծերը:

1009ին Հաքէմ իսլիմիան կը հրամայէ քարուքանդ կործանումը անոր: 1048ին կոստանդիանոս Մոնոմաքոս իր մէկ յաղթանակին զնով ձեռք կը բերէ իրաւունքը վերաշինելու միայն Ս. Գերեզմանի բաժինը:

Երբ 1099ին իսլաւիկները մօտն երուսաղէմ՝ Մոնոմաքոսի Տաճարն է որ գտան:

Գոր պահելով ու վերանորոգելով՝ մէջը առին իրենց կառուցած Ռոման ոճով Մայր Եկեղեցին, ուր՝ տեղ գտան նաև Գողգոթան, Պատանատեղին, Գիւտ խաչը և այլն:

Տաճարը իր այս ձևին մէջ հակառակ մասնակի աւերներու կ'անցնէ դարերու մինչև որ 1904ին սկիզբը, 1808ին մեծ հրդեհ մը կ'աւերէ մասնաւորաբար Ս. Գերեզմանի բաժինը. անոր վերականգնումը յանձնուեցաւ մի ոմն կոմսենիոս Միտիլիցի յոյն խաչֆալին որ իր հասկցած կերպովը շինեց Ս. Գերեզմանը ու զայն պարփակող գմբէթաւոր Բոլորասրահը (Rotonde): Կոմսենիոսի գմբէթը սակայն, քիչ տարիներ վերջ արդէն կը սպառնար փլշիլ. այնպէս որ 1863ին Փրանսացի Մոս ճարտարապետը անոր տեղ կը կառուցանէ ներկայ գմբէթը:

Այսպէս, հետեաբար, ինչ որ այսօրուան Ս. Յարութիւնն է, աւելի պատմութեան մը արդիւնքը կարելի է կոչել քան թէ ճարտարապետական որոշ միութեամբ կերտուածք մը: Տաճարին մէկ մասը հարապատ Արուեստի գրոշմը կը կրէ, ուրիշ մասեր արդիւնք են կառուցման ու զարգարանքի ճաշակին անկման շրջաններու պատահական բերածներուն:

Ինչ որ կը մնայ իսլաւիկներու շինածէն — Արտաքին ճակատը և առաջամասը Տաճարին՝ Ռոման ոճով իրաւ ճարտարապետութիւն մը կը ցուցնէ ղեւ, հակառակ դուրսէն իր մեծ հնութեան ու ներքնակողմը ներկի անճահ ծածկուածքներուն: Բայց Տաճարին բուն մարմինը, այսինքն կոմսենիոսի կառուցած Ս. Գերեզմանի Բոլորասրահը, ճարտարապետական կասկածելի ճաշակի մը արդիւնք, Տաճարին անարժան գործ մըն է: Անոր վրայ Մոսի վերաշինած գմբէթը բաւական վայելուչ է իր զիծերուն

մէջ, թէև իր ներքին զարդարանքներովը աննկարագիր:

Բոլորասրահին շուրջը, վարը վերը, զանազան մատուռներ՝ լատիններուն, հայերուն բաժինները ոչինչ կը խօսին իրենց արուեստովը: Լատինները «Սէն Սիլվեստրեան» իրենց ողբալի զարդարանքը կը պարզեն իրենց բաժինին մէջ: Հայերն ալ պոլսական կամ անդական նաղաւենու անճաշակութիւնները: Իրբեք զարդարանք՝ Յոյներու մայր բաժինը միայն՝ կիսալոյսին մէջ

մոմերու լոյսով հնադրոյմ գեղեցկութեամբ սիւներ... Այս բոլորը ի վերջոյ կը շինեն միաթիւք միջնաւորութեան որուն անտարբեր չի կրնար մնալ սեւէ հողի:

Ըսի որ Հարազատ Ճարտարապետութիւնը՝ Տաճարին զանազան մասերուն մէջ արմուկ արմուկի է անհոյի ճարտարութեան մը շինածներուն հետ. առաջինն յաշտաբերող՝ թիւրեւ աւելի ամբողջաւոր մաս չկայ բովանդակ Տաճարին մէջ քան Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին, նախ քան նորոգութիւնը:

Անգլ. Պ. Վ. Վրթանէսեանի

յայտնուող բիւզանդական հարազատ շքեղանքով մը կը ապաւորէ:

Այս բոլորին հակառակ սակայն եթէ Ս. Յարութեան ուխտաւորը կրօնական ներոյժ ապրումի մը զգացումը կը տանի իր այցէն, այդ արդիւնքն է նախ անշուշտ Վայրին խորապէս խռովիչ նուիրականութեանը, յետոյ դարաւոր կառոյցին որմնութեան, զանազան խուլ անկիւններուն վրայ դարերու ուխտաւորութեան ջերմեռանդութեան ձգած տեսակ մը յուզիչ patineին, ու տակաւին Բոլորասրահին առաջն ու շուրջը միաստուեր կամարակապ անցքերուն՝ ուր երբեմն երբեմն կը յայտնուին հսկող կանթիւղի մը կամ հաւատաւոր սրտերէ վառուած

Անմիջապէս մուտքին գտնուող Պատանատեղիէն երբ ալ կը դառնանք ու կը հետեւինք Բոլորասրահին շուրջը առնող միաստուեր անցքին, 20 քայլ մը յառաջանալէ վերջ դարձեալ աջերնու՝ կ'ունենանք կիսալոյս կամարադուռ մը, ու անմիջապէս՝ աստիճաններ՝ որ երկու թեթեւ թեքումով վար կ'իջեցնեն: Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին տանող քարեղէն սանդուղն է:

Երեսուն աստիճան վար՝ կը բացուի եկեղեցին որ իր գմբէթէն միայն լուսաւոր՝ կը գրաւէ մեզ մէկէն իր ներդաշնակ ամբողջին մէջ յայտնուող ոճի միութեամբը, որմէ ի դուր փնտրել էինք դրեթէ բովանդակ Տաճարին մէջ: Մանաւանդ որ հոս,

այս միակ կառուցումն է մեծ քառանկիւնի մէջ ներգծեալ փոքր քառակուսիի մը չորս անկիւններուն բարձրացող սիւներէ կամարակապ բռնուած բոլորածնէ խորով դմբէթաւոր տաճարի»։ Հայկական ճարտարապետութեան յատկանշական յօրինուածքը — բացառութիւն ամբողջ Յաճարին մէջ։

Անշուշտ աճապարելու չենք Հայոց վերագրելու շինութիւնը այս եկեղեցիին իր ներկայ ամբողջին մէջ, թէն դարերէ ի վեր Հայոց պատկանած ըլլալ ան։

ճան վար կը գտնուի Գիւտ Սաչ կոչուած մատուռին մէջ։ Ատիկէ՝ եւրոպական անունը մատուռին։ Ըստ Հայկական աւանդութեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ երբ այցելած է երուսաղէմ, ճգնած է Գիւտ Սաչի մէջ և այդ պատճառով իր անունը վերանուիրած են Հայերը եկեղեցին որ նախապէս ալ ոչ թէ Ս. Հեղինէ այլ Ս. Սաչ կը կոչուէր։

Առանց մտնելու այս աւանդութիւններուն պատմական քննադատութեանը, նկատի ունենալով սակայն գէթ անոնց գոյութիւնը միայն, ու մնալով աւելի ճար-

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին ներքնամասը, ճակեհն։

Նախ որ եթէ Յօրինուածքը Հայկական է հոս, Ոճը՝ որ կը յայտնուի յօրինուածքի ամբողջական իրագործման մէջ Ռոման է, մասնաւորաբար չորս մեծ սիւնադուլիսներուն վրայ։ Թէեւ այդ չի վնասեր ամբողջին պարզած միութեան, քանի որ գիւտենք միւս կողմէ թէ ազգակալ են երկու ոճերը — Հայկականն ու Ռոմանը։

Յայտնապէս բարդ է պատմութիւնը այս եկեղեցիին ալ։ Եւրոպացիները Ս. Հեղինէի անունով կ'որակեն զայն, մինչ Հայերը՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ։ Ըստ աւանդութեան Հեղինէ մայր թագուհին այս տեղէն հետեւած է Սաչափայտերու գիւտին որուն աւանդական վայրը եկեղեցիէն 20 աստի-

տարապետական Հնարանութեան գետնին վրայ, պատճառներ ունինք Հայոց վերագրելու առաջին կառուցումը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին։ Ահա թէ ինչպէս կարելի է դասաւորել այդ պատճառները։

ա.) Նախ պէտք է ընդունիլ թէ եկեղեցին գոյութիւն ունեցած է նախ քան Սաչակիրները. — ըլլալ Ս. Հեղինէի, ըլլալ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի անուններուն կապուած աւանդութիւնները լոկ իրենց գոյութեամբը, զոնէ մասնակի փաստ մը կարելի է նկատել ատոր։

բ.) Աւելին. Ս. Տեղեաց Հնարանութեան ներկայի մեծագոյն հեղինակութիւնը Հ. Վէնսան իր Նոր Երուսաղէմը տիպոգրուած

գլխաւոր աշխատութեան մէջ^(*) բաւական մանրամասն քննութեան մը ենթարկելէ յետոյ Եկեղեցւոյն կերտուած քը, կուգայ իր կարգին այն եզրակացութեան թէ Սալա-կիրները չեն որ կառուցած են զայն սկըզբնապէս՝ այլ վերանորոգած միայն՝ կամարներու խարխիսէն սկսեալ գէպի վեր, որով պահած ըլլալով այսպէս ճիշտապէս յարգանքով մը անոր սկզբնական յորինուած քը:

դ.) Արդ, այդ յորինուած քը եթէ ուրեմն Սալակիրներէն չէ, պէտք է խորհիլ որ ամենամեծ հաւանականութեամբ Հայոց գործն է. ու այս անո՛ր համար որ՝ մինչ մնացեալ մեծ Տաճարը թէ՛ Կոստանդիանոսի շինել տուած թէ՛ ասոր աւերները վերականգնող Մոտեստոսի կառուցած թէ՛ մէջ Եռնա - Հռովմէական Պապիլիքայի յորինուած քով և ոճով է եղած^(**), այս Եկեղեցին այդ ոճէն գլխովին դուրս և տեսակէտով մը նոյնիսկ հակադիր յորինուած ք ու ոճ է ունեցեր: Արդ, իրարու մօտ և համաժամանակ կառույցներու մէջ այսպիսի տարբերութիւն մը ոճերու՝ կրնայ բացատրուիլ միայն շինողներու տարբերութեամբ:

դ.) Եթէ այսպէս ո՛չ Սալակիրներն են շինած այս Եկեղեցին ոչ ալ հին չըջանի Բիւզանդացիները — կը մնան Հայերը, որոնց ճարտարապետութեան յատկանշական յորինուած քն է արդէն որ կը գտնենք հոս:

ե.) Եւ վերջապէս գեռ այն իրողութիւնն ալ որ Սալակիրներու տիրապետութենէն վերջ — եթէ ոչ անոնց օրով իսկ — Արաբական ու Թրքական տիրապետութեանց չըջանին՝ չուտով և ա՛յլ զրեթէ տեականօրէն Հայոց սեպհականութիւնն է ճանչցուեր Եկեղեցին, կուգայ յաւելեալ և տեսակ մը վերադարձող փաստ բերելու, անոր նախապէս ալ իրենց ձեռքով կանգնուած ըլլալուն:

Այս բոլոր տուեալներով և ասոնց վրայ աւելցնելով այլապէս մեր գիտցածներն ալ, կարելի է հիմայ սա՛ պէս վերակազմել Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ ճարտարապետական պատմութիւնը իր մեծ գիծերուն մէջ: — Հայերը կառուցած են զայն սկըզբնապէս իրենց Ազգային-Եկեղեցական ճար-

տարապետութեան ոճովը: Երկրէն չըլլալով՝ թերեւ իրենց նիւթական միջոցները բաւարար չէին, որո՛վ պէտք է բացատրել հաւանաբար՝ մեծ որմերու, գլխաւոր 4 սիւներու և ասոնց խարխիսին համար փոխանակ յատկապէս պատրաստուած նիւթեղէններու՝ սկզբնապէս ուրիշ շէնքերու և պարիսպներու պատկանած նիւթեղէններ վերագործածուած ըլլալուն իրողութիւնը:

Հայոց շինածը իր վերնամասին, այսինքն սիւնազուլներուն, կամարներուն ու գմբէթին մէջ, հաւանաբար զո՛հ կ'ենթայ, ինչպէս ամբողջ Տաճարը, Հաքէմ Սալիֆային հրամանագրած վանտալութեան, այնպէս որ Սալակիրները զայն այդպէս կ'ուսկործան կը գտնեն ու կը վերանորոգեն յարգելով շէնքին յատկագիծը և էական յորինուած քը, ինչպէս կը բացատրէ Հայր Վէնսան, և իրենցմէ քանդակուած սիւնազուլներու վրայ վերստին կը կապեն լայն անկիւնով կոտրած կամարներ, անոնց վրայ ալ դարձնելով տեղական ձևի կիսագունտ գմբէթի մը բոլորիսարիսը:

Այսպէսով սակայն կառույցը պէտք է կորսնցուցած ըլլայ իր նախնի էական համեմատութիւններն ու գիծերու միութիւնը քանի որ Հայկական և Ռոման Ոճերը ազգական եղած են իրարու:

Աւելի վերջ՝ Հայերը Սալակիրներու շինած գմբէթին աւերուելուն, կը շինեն նոր մը անոր տեղ, հաւանաբար նոյն ձևի՝ բայց այս անգամ Յի տեղ Ը պատուհաններով, որոնց շնորհիւ աւելի կը լուսաւորուի այլապէս բոլորովին լեցուն որմերով կառույցը:

Վերջին նորոգութիւն մը կը թուի կրած ըլլալ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցին, թերեւ 1808ի կամ 1863ի Տաճարի վերանորոգմանց շրջանին, ուր որմերը ծածկուած են ըստ այն աստիճանի տիրակալ ճաշակին՝ կրաշաղախ ծեփով ու կողակներն ալ (abside) ընդունած իրենց մէջ փորագրանդակ, ներկուած ու ոսկեզօծուած փայտէ զարդակերտ այն խաչկալները որոնք դեռ կը մնային մինչև վերջին տարիներս, մասնակից՝ Եկեղեցւոյն մէջ տիրող տխուր աւերունութեան:

Շատ տխուր՝ իրաւ ալ՝ այդ աւերունութիւնը որուն մասնուած էր Եկեղեցին, Պատերուն և կամարներուն ձեւերը շատ տեղեր թափած ու գեռ թափթփուին. յատակի սալարկին քարերէն մաս մը եղած:

(*) St'g R. P. Vincent: La Jérusalem Nouvelle, էջ 134.

(**) Նկատի չենք առնել Կոստանդիանոս Մոնոմաքոսի կերտած որ Ս. Գերեզմանի բաժնին միայն պատկանած է:

փայտե դարձակերտ խաչկաշները և դասե-
րու փայտե բազրիկները խղճալի լքումի
մը մէջ երերուն։ Նկարներուն պատառ-
ները պատառուն կախուած։ Ողբալի պատ-
կեր մը վերջապէս։

Հակառակ այս ամենուն, սակայն, ճար-
տարապետական արուեստի ճաշակը ունե-
ցող բոլոր այցելուները կանգ կ'առնէին ե-
կեղեցին բերող մեծ սանդուղին վերջին
աստիճաններուն՝ խորապէս տպաւորուած,
հմայուած նոյնիսկ, մատուռին գիծերուն
էական համեմատութիւններէն, կառու-
ցուածքին հնադրոյժ ներդաշնակութենէն։
Հարկ էր փրկել, վերաբեցնել այս գեղեց-
կութիւնը։ Վերանորոգում մը անհրաժեշտ
էր դարձած։

Անոնք որ, նոյնիսկ հեռուէն, ծանօթ
են Ս. Տեղեաց կարգերուն ու բարեքերուն
գիտեն թէ ի՞նչ մեծ խնդիրներ կրնաք յա-
րուցանել այդպիսի բան մը էն առաջ իրա-
ւական տեսակէտէն։ Զանազան «ազգերու»
հասարակաց սեպհականութիւն եղող Սբ-
բաժայրերու մէջ կատարելի դոյզն փոփո-
խութիւնը — պատի մը վրայ պատկերի մը
հանուիլը կամ դրուիլը, օրինակ — միջեկե-
ղեցական յարաբերութեանց և պետական
վարչութեան համար մեծ խնդիրներու կը-
նայ յանգիլ։ Ո՛ւր մնաց ամբողջ եկեղեցիի
մը վերանորոգումը։ Թող ըլլայ ան ինք իր
մէջ մէկ «ազգի» միայն սեպհականութիւն։

Բայց Ս. Աթոռը յաջողեցաւ ստանալ
պետական վարչութիւնէն վերանորոգման
անհրաժեշտ արտօնութիւնը և իր պիւտ-
ճէէն տրամադրել հարկ եղած վարկերը։

Կը մնար լուծել ա՛յլապէս էական ու
փափուկ հարցը վերանորոգման մէջ ընդ-
գրկուելիք ճարտարապետական-գեղագի-
տական ուղղութեան։

Հոգ երկու ըմբռնութիւն, եթէ կ'ուզէք
երկու «գեղագիտական քաղաքականու-
թիւններ» գէ՛մ առ գէ՛մ կուգային — ծեփի
կսքիքիքը և քաքի կսքիքիքը։

Ծեփի կամ աւելի ընդհանրապէս ծած-
կումի (revêtement) գեղագիտութիւնը կա-
ռուցներու՝ մանաւանդ իրենց ներքնամա-
սին մէջ, հարազատ շինուածանութիւնը կ'ու-
զէ «ազուօր, մաքուր» ծեփի մը տակ առ-
նել, եթէ չի կրնար զայն դրուագել յախ-
ճապակիով (ինչպէս այդ եղած է մեր Ս.
Յակոբայ Տաճարին մէջ) ու յետոյ կանչելով

ահարկու նաղաշները, այսպէս պատրաս-
տուած պատերը յանձնել անոնց քմահա-
ճոյքին որպէսզի ան այնքան վտանգաւոր իր
խաղերը խաղայ իր գունագեղ դարձերուն
աճապարութեամբը։ Այս գեղագիտութիւ-
նը առ հատարակ Բիւզանդական և «Ռե-
նէսան» շինողներունն է եղած, և Եւրոպայի
մէջ ալ ունեցած իր հետեւողները 18 և 19-րդ
դարերուն՝ Ակադեմական ճարտարապետու-
թեան մէջ, մասնաւորաբար քաղաքային
շինութիւններու համար։

Այդ գեղագիտութիւնը պատճառ էր ե-
ղած արդէն Ս. Յարութեան Տաճարի Կոմ-
նենիոսի բոլորասրահին արուեստագիտական
ձախողանքին ու մեր այս Ս. Կրիգոր Լու-
սաւորիչ եկեղեցիին մէջ ալ պատասխանա-
տու՝ անոր մէջ տիրող այդ խղճալի աւե-
րունութեան։ Որովհետեւ ծեփին ճակատա-
գիրն է թափթփիլը...

Միւս գեղագիտութիւնը բոլոր մեծ ճար-
տարապետութեանց ոճն է յատկանշած —
եզրպտականէն և Յունականէն սկսեալ մին-
չ և Ռոմանը, Կոթիքը ու մանաւանդ մեր
սխարլի Հայկականը։ Այն է՝ բուն, հարա-
զատ շինուածանութիւն՝ քարը խոտովանիլ
և խօսեցնել, իր գուսպ բայց այնքան ու-
ժեղ լեզուովը շէնքին արտաքին թէ ներ-
քին զանգուածներուն, մակարդակներուն
և գիծերուն վրայ։ Հետեաբար և ժուժ-
կալ ըլլալ զարգարանքին մէջ, և երբ ան
անհրաժեշտ կը դառնայ՝ զայն ծաղկեցնել
նոյնինքն քարի զանգուածէն քանդակելով
այս վերջինը։

Արդ, յայտնապէս ա՛յս գեղագիտու-
թեան ոգին էր տիրած այս եկեղեցւոյն ա-
ռաջին շինութեանը մէջ ու անոր Ռոման
վերաշինութեանը — ու հետեաբար պէտք
էր անո՛ր վերադառնալ եկեղեցւոյն այս
ներկայ վերանորոգութեանը մէջ։

Ծեփի կողմնակիցներուն ամենամեծ
փաստը այն էր որ մատուռին երկու մեծ
որմերը — հարաւի և հիւսիսի — իրենց
ամբողջ ստորնամասին մէջ զանգուածեղ,
զրեթէ պարոպային, անհամաչափ և ան-
սըրբատաշ քարերէ հիւսուած էին զօրս
հարկ էր, ըստ իրենց, անպատճառ ծածկել։

Բայց բարեբախտաբար յաղթանակեց
քարի կսքիքիքին ողջամիտ տեսութիւնը, ու-
րուն եկաւ ոյժ տալ նաև Պաղեստինի Հնա-
գիտական վարչութիւնը։

Վերանորոգման արդիւնքը ամէն կերպով շնորհաւորելի եղաւ: Եկեղեցին ամբողջովին ի նորոյ սալարկուեցաւ սրբատաշ մարմարէ: Վար առնուեցան որմերուն բոլոր այն դժբախտ ծեփերը: Ինկած քարերը վերստին զետեղուեցան իրենց տեղը և հաստատուեցան զօրաւոր շաղախով. — Եկեղեցին երեւան եկաւ այսպէս ամբողջովին քարեղէն, «քարախօս»...:

զրուող մթաստուեր անջրպետներ, որոնք ևս պիտի ընդունին պոօնգէ վանդակորմ:

Վերջապէս, կողակներուն կամ խորանխորշերուն (abside) փայտաքանդակ խաչկալները վար առնուեցան, իրենց կարգին. և երկու կողակներուն մէջ՝ տեղ առին Հայկական կաթողիկէի ոճով գունաւոր մարմարէ սիւներով երկու խորանինոր խաչկալներ. Մայր խորանինը մասնաւորաբար

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցիին ներքինամասը, կողմնակի:

Դասերուն փայտեայ փտած բազրիկները հանուեցան և պիտի փոխանակուին չուտով յատկապէս պատրաստուած հայկական գծագրութեամբ պոօնգէ բազրիկներով: Վար առնուեցան նաեւ երկու ենթակողմերուն (bas-coté) յետսխորշերը ծածկող, և պահարաններ ունենալու նպատակով վերջը շինուած պատերը, որով յառաջ եկան տաճարին լուսաւոր մակարդակներուն այնքան տպաւորիչ կերպով հակա-

Եկեղեցիին ընդհանուր լայնանիստ համեմատութիւններուն հետ ա՛յնքան ճշգիւ ներդաշնակուող զեղազիւ ճարտարապետութեամբ(*):

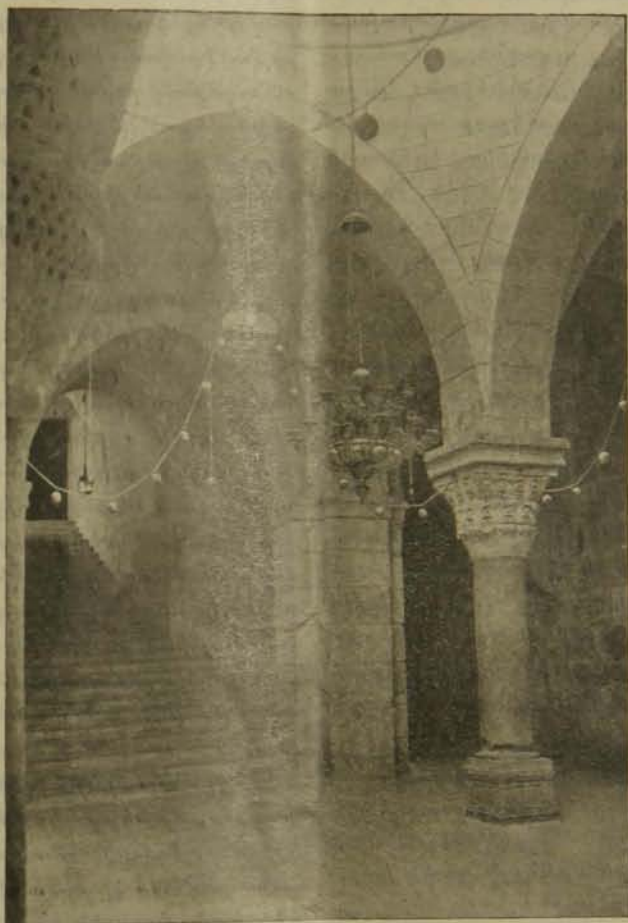
(*) Մայր խորանի խաչկալը պիտի չահէր անշուշտ իր խորհրդաւորութեանը մէջ եթէ քիչ մը աւելի ներսօք կառուցուած ըլլար խորանախորշին մէջ. բայց կարելի չէր կրնար ըլլալ այդ առանց վերցուած սեղանին տակէն երեւան եկած քարէ հին սեղանը խախտելու, բան մը որուն արգելք եղաւ վճարար շնագիտական վարչութիւնը:

Այս բոլորով Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին կը յայտնուի հիմայ իրրե իրաւ ճարտարապետութեան հարադատ զեղեցկութեամբ տաճար մը:

Իր Յատադծով ան կը բողկանայ էապէս կեդրոնական Ատեանէ մը՝ որ կ'իջեցընէ սառներներու մէջէն անցնելով մեծ քարասանդուղը, և որ ճակատէն կը յանգի Մայր խորանին, և երկու ենթակողմերէ՝

կարագրով: Հարաւի և հիւսիսի երկու գըլխաւոր շարայար որմերը, ըսի արդէն, գրեթէ պարսպալին գրոշմ մը ունին բնական ժայռին վրայ խկ խարսխուած: Երկու ենթակողմերը ատեանէն բաժնող ու ալդպէսով մինչև մայր խորանը ատեանին ընթացքին իրրե ընկերակցող չորս կիսա-որմասիւնները, երկու որմասիւնները (pilastre) և չորս գլխաւոր սիւնները իրենց վրայ կապ-

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին մուտքի սանդուղը:

որոնք կը մեկնին սանդուղէն ետ մնացած երկու կողմի սառերախորշերէն՝ իրենց դիմացը յանգելու համար մին՝ աջակողմեան խորանին՝ և միւսը՝ Գիւտ խաչ իջեցնող սանդուղին մէին կամարանքին:

Իր Բարձրացումին (élévation) մէջ, հակառակ իր չափերուն յարաբերական փոքրութեան, Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը իր էական համեմատութիւններովը կը յայտնուի լայնանիստ, զանգուածագոր նը-

ուած կամարներով, զորս մէկմէկու կ'անցնեն կարծես, կը շեշտեն այդ ծանրութեան, լեցուն և լուրջ գորութեան տպաւորութիւնը սարուածքին: Մինչև որ, վերջապէս, այդ բոլոր զանգուածներուն և եկեղեցիին անկիւններուն մէջ խորացող մըթասուեր անջրպետներուն վրայ՝ չորս հաստաբետ սիւններէն և իրենց զանգուահիւս սիւնադուլսներէն վեր բռնուած կամարներուն՝ բոլորակի խարսխող ու բար-

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՒՍՏ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՒՍՏ ՄԸ

(Նարոնականութիւն՝ ԱՌՅԻՍ — ՅՈՒՆԻՍ ԹԻՒՆԻ, 1940)

5. — Եղեմը՝ Բաբելոնի մէջ. — Տա-
րինեի է ի վեր սակայն երկրաւոր Դրախտը
Բաբելոնի մէջ տեսնել ուղղողները հետեւող-
ներու ահագին թիւ մը ունեցան։ Ժիշտ
պիտի չըլլար անշուշտ ըսել որ այս կար-
ծիքը բոլորովին նոր է. անիկա կը հասնի
մինչև Կալվին, որ առաջինը եղաւ Դրախ-
տը Բաբելոնի մէջ դնել ուղղողներուն, ա-
ռանց սակայն յաջողելու ճշգիւ անոր բուն
տեղը։ Զարմանալին հոն է որ հակառակ
Ս. Դրոց ճշգիւ նկարագրութեան և գետե-
րու որոշ անուններուն, Կալվին Փիտան ու
Դեհոնը կը նոյնացնէ եփրատի և Տիգրիսի
հետ, ուղեկով ընդունիլ տալ այն պատճա-
ռաբանութիւնը՝ թէ երկու գետերն ալ, եփ-
րատ ու Տիգրիս, իրենց միացման կէտէն
վեր, երկուքի բաժնուած են իրենց գետա-
կիցներով, առանց սակայն նկատի առնելու
որ իր այս տեսակէտը անընդունելի է Ս.
Դրոց համար ու անոր բովանդակութեանը
հետ՝ անհաշտ, ու Կալվին չուզեր նոյնիսկ
զխանալ թէ Պարսկային Մոցին մէջ թափող

եփրատի ու Տիգրիսի զոյգ գետաբերանները
հնուիցէն մէջ գոյութիւն ունէին միմէյ,
իրականութեան մէջ անոնք գոյութիւն չու-
նէին ու շատ վերջերս է որ անոնք կաղ-
մուեցան։ Այսքան խախուտ ըլլալով հան-
դերձ Կալվինի կարծեաց հիմերը, անոնք
իրենց հետեւողները ունեցան յայտնի առ-
տուածաբաններու և ալլոց մէջ։ Եւրոպ մէկ
դարէ ի վեր ասորաբաններու կողմէ կա-
տարուած պեղումներով երեւան ելած նո-
րագոյն յայտնութիւններ, նոր նպաստներ
բերին Դրախտը Բաբելոնի մէջ գնողներուն.
ու այնքան զօրաւոր փաստեր՝ որ այնպէս
կարծուեցաւ թէ խնդիրը հիմնովին լուծ-
ուած էր։ Երեւան հանուած յայտնութիւն-
ներ հաստատեցին որ Քաղզէս-Ասորեստան-
ցիները իրենք ալ ունէին Երրայեցոյց ա-
ւանդութիւններուն նմանը, ի մասին մարդ-
կութեան ծագման, աշխարհի ստեղծագոր-
ծութեան և ջրհեղեղի. նոյնիսկ տեղի կար
խորհելու որ կարելի պիտի ըլլար երեւան
հանուած սեպագիր արձանագրութիւննե-
րուն մէջէն դուրս բերել կաւէ քանի մը
տախտակներ ուր նկարագրուած ըլլար նա-
խամարդուն կեանքը։ Այս յոյսը մինչև այ-
սօր չիրագործուեցաւ բոլորովին, բայց ա-
սորեստանեան դրախտին նախամարդուն
քանի մը հետքերը գտնուեցան. ու գտնուե-
ցան նոյնիսկ քանի մը յիշատակարաններ՝
ուր յաճախ քանդակուած կը տեսնենք Դը-
րախտին մէջ տնկուած նուիրական ծառին
նկարը։

Ճրացող դմբէթէն՝ կը հեղու լոյսը, հան-
գարտալիք ու քաղցր, ծաղկեցնելու Տա-
ճարին ամբողջը՝ իբրեւ միւսնոյն ատեն խոր-
հրգագոր և պարզօրէն շնորհալի ներդաշ-
նակութիւն մը։

Հայկական եւ Ռոման ճարտարապե-
տութեանց ինքնադրոշմ երկու գեղեցկու-
թիւնները կը զօդուին այսպէս այս տաճա-
րին մէջ, զայն զարձնելու՝ գլխաւոր պար-
ծանքներէն մին Հայկական երուսաղէմին։

Ըստ ամենայնի շնորհաւորելի՝ հետե-
ւաբար՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղե-
ցիին այս վերանորոգումը՝ որուն մէջ բեր-
ուած էական ոգին և ուղղութիւնը մաղ-
թելի պիտի ըլլար որ ներշնչէր նոյնիքն
Հայաստանեայց Եկեղեցոյ ընդհանուր վե-
րանորոգումին գերագոյն գործը . . .

Շ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Թէլ-Ամառնայէն գտնուած կաւէ տախ-
տակ մը, որ ներկայիս Պերլինի թանգարանը
կը մնայ, Ատաբա անունով մարդու մը մէկ
աւանդաժէպը կը պատմէ, ուր շատ մը գի-
ծեր կը նշմարուին որոնք առանց նմանու-
թեան չեն նախահայր Ագամի զրաւոր ա-
ւանդութեան հետ։ Ատաբա, իր կարգին նա-
խահայրն է արդէն Քաղզէս-Ասորեստան-
ցիներուն, ու որդին՝ էա չաստուծոյն։ Թէեւ
էա իր Ատաբա որդւոյն իմաստութիւն տուած
էր, բայց անոր շնորհած չէր անմահութիւն։
Ան կը բնակի Երիտու երկրին մէջ, ուր կը
խնամուի չաստուծոյ բազինին մէջ։ Օր մը
Ատաբա կը կուռի հարաւային հովին հետ և
անոր թեւերը կը խորտակէ։ Այն ատեն եր-
կինքի չաստուած Անու, գինք իր ատեանը
կը կանչէ։ Դատարան ներկայանալէ առաջ,
ուրիշ հրահանքներու կարգին, էա իրեն կը

յանձնարարէ չուտել երբեք իրեն ընծայուելիք մահուան հացը, ու չխմել նոյնպէս իրեն բերուելիք մահուան ջուրը: Եւ արդարեւ, Անու իրեն կը ներկայացնէ կենաց հացն ու կենաց ջուրը, այնպէս որ Ատաբա հաւատարմաբար հետեւած ըլլալով իր հօրը պատուէրներուն, անմահութիւն ժառանգելու առիթը կը կորսնցնէ, բայց չի զրկուիր այն հանդերձանքէն՝ զոր իրեն կը նուիրէ Անու չաստուած: Հակառակ աչքառու խոշոր տարբերութիւններ գտնուելուն, կարելի է անտեսել յարաբերական այն քանի մը կէտերը՝ որոնք գոյութիւն ունին Ագամի պատմութեան և Ատաբայի աւանդութեան միջև: Հո՛ս, նկատի առնելիք գլխաւոր կէտը այն է որ ըստ բարեխոնական աւանդութեան, նախամարդը կը բնակի Երիտու, որով ինքնին քննել պէտք կ'ըլլայ թէ եղիմ և Երիտու միևնոյն երկիրը չ'են արդեօք և թէ մէք է Երիտուի տեղը: Այս ուղղութեամբ չատ մը ասորագէտներ աշխատած են, գլխաւորաբար Ֆր. Տելիչ, որ խնդիրը ուսումնասիրած է ex professo: Իր Wo lag des Paradies? գիրքովը այն տեսութիւնը կը պաշտպանէ՝ որ Եգիմ կը գտնուէր Բաբելոնի մօտ և նոյն քաղաքի հարաւակողմը, հո՛ս որ կը կոչուի Քար-Տունիաս կամ Կան-Տունիաս, «Տունիաս չաստուածոյ պարտէզը», որ նշանաւոր էր իր պողաբերութեամբ և իր ջուրերուն առատութեամբը: Բրօֆ. Տելիչէն առաջ, Հանրի Ռոլինսոն առաջինը եղած էր այս նոյնացումը պաշտպանողներուն: Քար-Տունիաս եփրատի ջուրերովն է որ ոռոգուած է ա՛յլ աւելի ուր գետը շատ աւելի բարձրէն կը հոսի, քան Տիգրիսը, բայց որ կ'ոռոգուի նոյնպէս այս վերնոյն ջուրերէն: Ըստ Տելիչի, Փիսոնն ու Գիհոնը եփրատի յորձանքներէն բաժնուած և Բաբելոնի ստորոտէն անցնող երկու ջրանցքներ են: Առաջինը՝ Փիսոն՝ արևմտեան կողմի Բալլագորասն է, որ կ'ոռոգէ Եւրատի երկիրը, որ մաս կը կազմէ Սուրիոյ անապատին, որ սահմանակից է Բաբելոնին և ուրկէ առնօք ոսկի կը հանուէր: Երկրորդը, այսինքն Գիհոն, Արահուի ջրանցքն է, որ կը թրջէ հին Երէք քաղաքի աւերակները: Բրօֆ. Sayce-ի կարծիքը քիչ մը կը տարբերի. ան երկրային Դրախտը կը դնէ Երիտուի մօտերը, էս նուիրական քաղաքին մէջ, այժմու Ապու-Շարէինը: Ժիշտ է երիտու ներկայիս չորս

կողմէն շրջապատուած է հողով, բայց առնօք ան եփրատի գետաբերանին մօտն էր, ծովեզերքին վրայ, ու Բրօֆ. Jeosen արձանագրութիւն մը կը յիշէ ա՛յն տեղւոյն յատուկ՝ ուր «գետերու բերանը», եփրատի ու Տիգրիսի գետաբերանները, յիշուած են Երիտուի առթիւ: Երիտուի մերձականները պարտէզ մը կար առնօք, սրբալայր մը, ուր կ'աճէր կեանքի ծառը, արմաւենի մը՝ որուն լազուարթ արմատները տնկուած էին երկրի խորքին մէջ. իր դիրքը ցոյց կուէր աշխարհի կեդրոնը, իր սաղարթները կը կազմէին Բահու չաստուածուհիին անկողինը, ու Թամուզ չաստուած կը բնակէր ա՛յն սրբալայրին մէջ՝ որ շինուած էր իր ճիւղերուն շուքին ներքև և ուր ո՛չ մի մահկանացու մարդ մտած էր: Այս նուիրական ծառը յաճախ ներկայացուած է ասորաքաղաքական շէնքերու վրայ, ուր զիւրութեամբ կը ճանչցուի Մենզոյ մէջ պատմուած երկրային Դրախտի ծառը: Ըստ Բրօֆ. Sayce-ի բացատրութեան, եղեմական գետը հետեւեալ կերպով կը բաժնուէր չորս ճիւղերու: Եգիմ-Երիտուն կը գտնուէր Պարսից Մոցի փերուն վրայ: Քրիստոսէ 2000 տարի առաջ, Բաբելոնացիք իբր գետ մը կը նկատէին Պարսից Մոցը, nar marratum, «աղի գետ», որ էր աղի գետը կամ աղի ջուրը: Այդ շրջանին ո՛չ միայն եփրատն ու Տիգրիսը կը թափէին նոյն ծոցին մէջ, այլ ուրիշ գետերու ընթացքներ ալ: Եւ որովհետեւ ծովախաղացքը (marée) բաւական մը կը բարձրացնէր գետերու անկողինին մէջ գտնուած աղի ջուրը, այդ միևնոյն գետերու բերաններուն ակնադրիւր (source) առնուել տրուեցաւ ու այսպէս Տիգրիսը, Եփրատը, Գիհոնն ու Փիսոնը դարձան Պարսից Մոցին ճիւղաւորումները: Կ'արժէ դիտել սակայն որ ասորեստանեան արձանագրութեանց մէջ Փիսոնի և Գիհոնի անունները յիշատակուած չեն, բայց բազմաթիւ ասորաբաններու հետ կարելի է ջրանցքներ տեսնել այս երկու մեծ գետերուն մէջ: Ըստ Fr. Hommel-ի, Բաբելոնացիք ծանօթ էին, Երայեցիներուն պէս, Դրախտի չորս գետերուն: Hommel, սակայն, իր ուղածին պէս կը ճշդորոշէ դանոնք, բայց ինչպէս որ փութացինք ըսելու, ասորեստանեան գրականութեան մէջ ո՛չ մի հետք կայ Փիսոնի և Գիհոնի անունները յիշեցնող: Չորս գետ-

բու մեկնութիւնը Ս. Գրոց բոլոր վերծա-
նողներէն նկատուած է խնդրոյն ամենէն
խոցելի կէտը: Եզեմական Դրախտէն թղթող
գետերէն երկուքը յայտնի են, կ'ըսեն ա-
նոնք, բայց յայտնի է է թէ որո՞նք են մնա-
ցեալ երկուքը: Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն,
սեմական և արիական աւանդութիւնները
պահած են երկրային Դրախտի յիշատակը:
Թէ և մննդոց զիրքի պատմութեան բոլոր
տարրերը չեն աննշար ասորեստանեան
աւանդութեանց մէջ, բայց և այնպէս հան-
կան բաւական տարրեր, պահ մը ենթագրե-
լու որ Դրախտը Ասորիքի մէջ էր: Այսպէս
կարեւոր տարրեր են նիւնուէէն գտնուած ա-
սորա-քաղղէական սրբազան ծառի մը քան-
դականկարը և Լուվրի թանգարանը պահած
ասորեստանեան նաւիրական ուրիշ ծառ մը,
որուն քով կեցած է Սարկոն թագաւոր, ու
վերջապէս ասորա-քաղղէական հիւսաքան-
դակ կնիքի մը վրայ տեսնուած մեր առաջին
նախածնողաց օձէն խաբուելու նկարը:

Նոյն աւանդութիւնները կան նաև Ա-
բարներու և Իսլամներու մէջ, որոնք յայտ-
նի է թէ չառ բան փոխ առած են Ս. Գիր-
քէն: Ասոնք ընդհանրապէս Ասիոյ մէջ կը
գնեն Եգիպտոս, ըլլա՞յ Սուրիոյ մէջ՝ Դամաս-
կոսի մօտերը, կամ Քաղղէաստանի մէջ,
ըլլայ Պարսկաստանի մէջ, ըլլայ Նոյնիսկ
Սերանտիպ կամ Սէյլան կղզիին մէջ: Արիա-
կան ժողովուրդներն ալ այնպէս կը հաւա-
տան որ նախամարդը ստեղծուած է Կեղբո-
նական Ասիոյ բարձրաբերձ լեռներուն վրայ,
մեծ գետերու ակնաղբիւրներուն մօտ: Ի-
րանեանները մարդկային ցեղի որրանը կը
գնէին երկրիս հիւսիսակողմը, Ալպորճիի
վրայ, որ կը կազմէր աշխարհի բեւեռն ու կե-
զրոնը, և որ կը բարձրանար մինչև երկինք,
և ուրիշ ծնունդ կ'առնէր Արտփի-Քուրս
երկնային ակնաղբիւրը, առուներու պալա-
տը կոչուած, որ կը պահէր հառմա կենաց
ծառը և ուր կը թափին չորս գետերը: Զեն-
տական գիրքերը Նյիմայի մէջ ցոյց կու-
տան ոսկեգարու ներկայացուցիչը խտէալ
շրջանի մը՝ ուր կեանքը ամէն կերպով հա-
ճոյք ու վայելք էր միայն: Յոյներն ու Լա-
տինները սակայն ոսկեգարը կը գնէին մարդ-
կային գոյութեան սկիզբները:

Հալեպ

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շաբաթօրէն)

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Հիմա, այս մեծ անուններուն վրայ
արդի զգացումներուն ուս փաստէն վերջ,
բարի կղէք կարգաւու

Նոր գերազանց փառօք բերեալ ցնձայ հարսն անկիւն,
Անա նորոգ զովես յարմար զիմն սմանչիցն նորածին:
[Ինչ,
Չի թէ արիւն խեղի զիմն՝ զգնո՞ւ միք զսեւ սխա-
Անա անդէն ի դարձ ելեալ ընդ առաջեալ Բո եղբոր որդին:

ԱՂԵՐՍ ՀԱՐՍԻՆ

Յառնելն Բո առ ի խնդիր ի նրապարսկս ընդ փողոցին
Անա նա իմ եղբոր որդին միք ի սեռօք արք հանդէսին:

Եղբոր որդին իմ անց զինեւ Եւ ոգի իմ էլ ընդ բանին.
Անա նա աչք իմ լի ցողով, միք ի սեռօք զիմ բաղձալին:

Ո՛ւր ընթացաւ Եւ ո՛ւր գայաց Եւ ո՛ւր զիմ զոյս արեւին,
Անա ընթացս իմ տալիս, միք ի սեռօք զիմ անկալին:
[մայի.

Աչք նորա է իբր զաղաւնիս, լուացեալ կարամբ չուրց բազ-
Եւ ձեռք նորա ոսկի մաքրեալ լրցեալ ակամբ շափիկային:

Շրթունք նորա շուշանք բուրն, ձեռք նորա տառ կնդրուի.
Կախորդ նորա լի բաղձալին, ամենեւիմք յոյժ ցանկալին:

Տեսիլ նորա իրեւ զընտր եղեւնայայտ Լիբանանի.
Անա այն է եղբոր որդին այն մեծաւոր 'ւ իմ սիրելի:

Օն Եւ օն ձեզ իմ օրորոք, եթէ տեսէք ազդեցէ իմն,
Միշտ Եւ կալայց Եւ ոչ բողից. համբուրեցից զիմ ցանկալին:

Ի կողկողեղ առ ի հարցմունս՝ որոնեւ Բո արտառազին
Անա նա զայ լեռանց բարձանց սասիկ սիրով ի մեզ մեծին:

(Թիւ 892 ձեռ. Պսմ. Հրակիզութեան, էջ 218-29)

Այսպէս կը սկսի խորհրդապաշտ(*) այն
քերթուածը, ուր, Անեղին հարսը, Եկե-

(*) Այս քառիս սալ իւր իբն-հանդիս-
ընթացէ, ինչպէս կ'ընենք ինչ գրականու-
թիւններէ վերջուած գործերէն ուսնց հաւար:
Յայտնաբերեալ, Եւքէ Եւքէ-յը խորհրդապաշտ ֆեր-
ուածներ են: Առանց ազդուելու բնագրային
յաւակնոց վերլուծումներէն որոնք դիւ մը չու-
նին յաւաքի ներկանակին մատուցութեանը ետին,
հոս կ'ընենք մեզի պարզապէս իրողութեանց
ստեղծ: Եւրեւնայի ֆերուածը իրեւ կապապար
կ'օգտագործէ Սողոմունի ծանօթ ֆերուածը, որ

դեցին, կրակէն իր անվնաս աղատեւուն ա-
նիթով, երկնաւոր փեսային իր սէրը կը
շայտնէ, ճիշդուճիշդ Սողոմոնեան թէքնի-
կով և զգայնութեամբ: Անրկա հաշտադատ
ընհարմըն է, երեմիայի քերթողական աս-
ղանդին զԼուս-գործոցը (*), ինչպէս մէկը
մեր հին ու նոր զբաղանութեանը անառա-
կելի փառքերէն:

Այդ քերթուածը կը լեցնեն հարսը, անոր հղբօր սրղին, օրիորդները: Նոր էն թեման: Դիտենք տաղիւս: Երգ երգոյն մեկնու թիւն մը, գործ Դ. զարս: յոյն հայրապետի մը, թարգմանուած է Կ. Նարեկիս:

փոփոխակներով կ'երևայ արար- պարտիկ քեր-
 քողութեան մէջ, ու ասով քաղաքացւոց հ բը-
 քական ալ քաղաքացւոց մէջ: Բայց կայ
 աւելին: Օրիորդներու խումբը որ քերքումին
 մէջ է Է Է-Է, փոխակներով հարս կան փեսան,
 ինծի կը յիշեցնէ մեր քաղաքին արարութիւնը:
 ուստի մը, հարսանեկան հանդիսներէ: Անկիս
 պահին հ հարսին Է Է-Է-Է-Է (որով փերց Է-Է-
 Է-Է-Է-Է հարսին): Մէկ կողմէն հիմաշում
 հարսանցուն կը զարդարեն, միւս կողմէն անոր
 զգեստները Է Է-Է-Է ձեռներէն թռնած, Է Է Է-Է-Է
 ք' կերպար, ք' մարմինը որ պիտի հարսանայ:
 Է-Է-Է փառակներէ կը քաղկանայ, որով մէջ
 ժողովրդական զգայնութիւնը անան զեղեցիկ-
 քաններ զիտ զեղեցիկ: Կուրան, կը ինքնան,
 կը գորովին ու հարսը զարդարեկ փերց կը մը:
 Անէն պարի, նախ արար, ընդհար, ծանր,
 քայց հեղեցիտ ոգեւորող: միեւն ու հարսը
 իր կարգին Է-Է-Է, քաղի իր փերքանմանը
 ու հազնի պարին կրակը, քաղի ու մշտական
 քերքում, — փերցին պարը արար աղեկութեան
 որ կը քաղնուի իրեն ալ անկերպար: Այս
 արարողութիւնը իր քաղի մասին աւելի է
 Է Է-Է-Է յոգնակներով զերքանցայիտ քաղա-
 քացւոցական հարսարար մը կուսայ այլ փառակ-
 ներուն: Վառ, ողբական, եղանակը պարին
 մէջ կ'ըլլայ նուազուն թոյլ: Ու ան որ փառ-
 ակին տուային տողը կուսայ, որպէս կրկնէ
 ուրիշներ, աւելի է Է-Է-Է աղեկին հ քաղին,
 ան ալ Է-Է-Է-Է-Է մը: Երեւիտի ժամանակ մեր
 քաղաքի Պոլիս կը պահէին սկզբնական իրենց
 թոյլ պայծառութիւնը, օտար աղեկութիւննե-
 րու յիմարող:

(*) Տեսնել *խերտածր ամբողջ «Սիմն»*
1939ի Դեկտեմբերի քիւիւն մեջ:

ցիէ՛ւ Պարսիկ, թուրք գուսանային յօրե-
նուններ հաւանաբար թատերական ներկա-
յացման մը դերը կը կատարէին դարերով,
այդ ամէնէն գուրկ ժողովուրդներու մէջ։
Մեր ժողովրդական հէքեաթները յաճախ
բարեփոխուած են երգերով երկասացական
կամ խմբական, որոնք հէքեաթին ընկեր-
մումէն յետոյ կ'ապրին, եղանակին օգնու-
թեամբը յիշողութեանց մէջ։ Երեմիա որ
պտտած է մերձաւոր արեւելքը, աշուղի մը
հոգիով զգացած է այդ դժբախտ հուրերուն
վրայ բարախոզ յաւիտենական տաղնապը
մարդոց սիրտերուն։ Արեան մէջ, մահուան
մէջ մենք աւելի մօտ ենք ստեղծումին։

«Յարստացմամբ յեղանակն» տարօրինակ թեւադրանք մըն է, հաւանաբար Երզերզոցի «Սեաւ եմ ես եւ գեղեցիկ»ը յիշեցնող։ Պարական գնացքով բայց հանդարտ կըըռոյթովը այդ գեղոնը, աննշան նուաղումներով, սկիզբէն մինչեւ վերջը կը պահէ իր դաշնաթաւալ թափը, մեղմ, տաքուկ, մէկ անգամէն սիրտը հասնող հաղորդականութեամբ մը։ Բառերը, ամենէն փափուկներէն, երկներանգներէն, կայծկլտուններէն մեր լեզուին, բացառիկ բախտով մը լմաստ, վիճակ, պատկեր, զգայութիւն կը սեղմեն շատ մօտէն ու կ'ըլլան անվերածելի տարրեր, քերթուածէն բխող ոչ թէ Երեմիայէն որ չի միջամտեր կարծես։ Իոյններուն սա թարմութիւնը որ կ'հանքին գերազոյն փաստն է մանաւանդ արուեստին մէջ, երեք հարիւր տարի է ահա որ չ'աղօտանար։ Կարծես ըլլային անոնք երէկուան ձայնական չքեղ համադրումներ։

«Ողկոյզ ծաղկեալ եղբօր որդին, բուրեալ նարդոսն ընդ
 'սառչին» . . .

«Անա ձմեռն անձրեւ անցին, ծաղկումն լեւերի գունա-
[գեղին...»

«Որք մեր ծաղիկեալ զնոսրն բուրեն եւ լուր եղել անյն
[սաստակին]...»

այնքան տարբեր աճարարական(*) իր միւս

(*) Acrosticheի իր մոտոքիսեր. եղերով երկարածիզ իր յանգերուն նոյնութիւնը, միեւնոյն գիրով սկսող բառերով (ս. փ. ն) փերուած յորիներու իր անկերիք յաւակնութիւնները դիւրաւ կը յանձնուին երեմիայի ժամանակին եւ աշուղական կարեւի մըցանկներուն սոյշակը, քանի որ իր դարուն ինքնուրուի բանաստեղծն է անիկա եւ իր աղ, մարկին սակ՝ աղ դարը

իրազործումներէն, անոր մէջ երեւան կը բերին ճշմարիտ գուտանը որ զիտէ բառերուն հնչական երկարաձգումը մեր հոգիներէն ներս, պատկերներու թեւովը. ու կը շինէ իր տողը իրբե հնչում, թրթուում ու նոյն տուն խմատ: Բայց ասոնցմէ աւելի ուշագրաւ է զգացական տարրին գերակշիռ թափը, աստուածաշնչական իրապաշտութեամբ մը ու աշխարհիկ բարեխառնութեամբ բայց պահուած զգաստ պատշաճութեան մը մէջ: Այս տարրը քերթուածին կը ճարէ անմահ այն ոլորտը, ոգեղին գրութիւնը, որոնցմով տաղաւարուած՝ բերեղակերպ՝ բայց ողջ, մեզի կը հասնին մեզմէ դարեր առջուան ուրիշ վիճակներ: Մարգիկ իրար կ'արժեն սիրոյ և ցաւի, արշուոյքի ու վայելքի մէջ, Սողոմոնէն մինչև Դուրեան: Զգացական սա հարստութիւնը միտ մինակը կ'երաշխաւորէ արդէն առաջնակարգ բանաստեղծ մը ու Երեմիայի բուր սնապարծ յաւակնութիւնները կը նետէ անդին: Բաղդատեցէք, եթէ կը հաճիք, սա տողերուն մարդկայնութիւնը

«Որովայն եռ շեղջ ցորենոյ, շուտան ծաղկոք լրցեալ
փակի(ն) . . .»

Ալիշանի Շուտանին (Սերունի Սանդուխտ) երեսուն, քառասուն տողերու վրայ երկարածիդ բայց միշտ ալ աննուաճ պատկերին, պայմանադրական, կեղծ, անկարելի ըսուելու չափ անմարդկային

Սլացակ սառերն յայնոր ծն
Հալին, լինին կարմրերես,
Դառն ու ծաղկունք սան պայուկ,
խօսի ամեն պրպրուկ .
Դարկիլ աչեր բիւր հաճէ
Ուր որ Սանդուխտ անցանէ .
Յայնոր շրջէն հաւատար
Դաժկեն ծաղկով ձոր ու սար :
... Յայնոր աչացքն կամար
Յաճ զայ երկիրս եւ խոնարհ .
Երկինք ասէ՛ իմ գանի
Սանդուխտ պիտի բազումի .
Դաժ՝ իմ ծրփանցը ծիրան
Սանդուխտ ասէ՛ խաբ հրաման . . .

(Շուշանն Շաւարշանայ, Ալիշան, Դառն)

անբողոքութեամբ հաշիւը: Ու մենք զիտեմք քե
որքան խոր է գրական ունայնատնութիւնը ոչ
միայն M. Jourdainի մօտ այլև . . . Ապրօ Զե-
լպիին, Եղիազար կարողիրախին . . .

Այս մերձեցումը բաւ է բացատրելու
խորհրդաւոր այն իրողութիւնը, որուն հա-
մեմատ միեւնոյն մարզը(*), երբ, բանաստեղծ
է, պարզ, առանց անողոսի, երբ՝ եւստեմ
Բերրով, մեր հին գիրքերուն մէջ այնքան
ընթացիկ պատուանչան, հաւանաբար աս
ու ան բառախաղը պոսիկով:

Երեմիայի մէջ իսկական բանաստեղծը
զտայ ուրիշ ալ տեղ մը: Ազէտը նկարա-
գրելու պատրուակին տակ, իր ահաւոր ու-
նայնամտութեան լայնօրէն կաճաներով(**)
յագուրդ տալ փորձելէ յետոյ, այս մարդը
կարծես կը զղջայ որ զիրքը մօտեցուցած
է իր վախճանին, քանի որ հրդեհը ալ չունի
լափելիք գետին, ու Երեմիան ալ՝ առիթ
նոր կաճաներ քշելու մեզի: Յաւած սրբ-
տով, Մարգարէութեանց Երեմիային նման
անիկա կը նստի կրակէն զգալտացած հա-
մապատկերին զիտաց ու կը բանայ բերանը,
վերջին անգամ մըն ալ զսպալուս մոխրա-
տանը որ կը փռուի իր աշքերուն: Զանա-
զան բաժիններով, այս 17 ու աւելի էջեր
գրաւող պոսիկումը, զժրախտաբար չունի
ազատուող տաճարէն (Ս. Ասուածամին) ըն-
ծայարեւում օրհնասացութեան ոչ չափա-
ւորութիւնը, ոչ ալ զգացական թարմու-
թիւնը: Ինծի կուգայ թէ նիւթին ընտա-
նութիւնը (Պոլիսն է անիկա) ու աղէտին
ընդարձակութիւնը պատճառներ են որ Ե-
րեմիա քշուի բառերէն: Ու կշռոյթով եւ
յանդերով ամէն էջի փոխուող բայց խոր-
քին մէջ միշտ նոյնը մնացող այդ կաճա-
ները հազիւ քանի մը ընտիր գուրդաներ

(*) Բարեխախտար Աշիշանի ինքնու-
կան ընդարձակ վաստակին մէջ կան մեկ քանի
խկապիս ԴԶԻՆՆԻՆՆԻՆ հեղեր, առաւելապէս ար-
ձակ, երբ ոգևորչական հօգօր շունչով մը մեր
պատմութիւնը կը կենսաւորէ, հոգ չի քի ի վնաս
պատմական ճշմարտութեան, ինքնուրոյն գործ կատար-
ելով: «ԱՅԵՐԵՄՅԱՆ», «ՍԵՐՈՒՆԱՆ», «ՆԱՅԻՆՆԻՆ»
ՀԱՅԵՐԵՄՅԱՆՆԻՆ որոշ ինքնուրոյն, ՅԱՆՆԻՆՆԻՆ:

(**) ԿՅՏԱՆԵՐ ԵՐԳՈՒԼՈՒ ՍԱՆՏԱՆՈՒՄ
Ինքնուրոյն են, հեղինակին համար որ երբեմն
եղանակներն ալ կը յիշեցնէ, երգաստեղծ լի-
պումի սա դարուն, Երեմիա մեր մէջ կը փոր-
ձէ ինչ որ ԼԵՅԻՆ Լ ՄԵՋԵՆՆԵՐ, ԱՆՆԱՆ ՂԱՐԵՂՐ
եւ նման ժողովրդական յորինումներ կ'ընէին
զանգումներուն մէջ Դանուրին մինչև Ինքնու:

կը բերին մեր ապշահար, յոգնած, հետք-հետէ զայրացկոտ չկամութեան պիմաց։ Բայց, երբ անիկա կը մտադրէ վերակազմել այրեացաւոր քաղաքը իր հնազորում պերճութեան մէջ, չես գիտեր ինչպէս, կը գտնէ Ուիլմանեան շունչ մը, հզօր, կենսագործող։ Կ'անցնին ձեր առջևէն այդ օրերու մեծահոգի ոստանները, Արեւիքին հէքեաթունակ աշխարհները, Հնգկաստանն ու Թուրքեստանը, Ձինն ու Կղզիները, Այւրարատն ու Վասպուրականը, իւրաքանչիւրը իր բերքերուն, տարազագործած ապրանքներուն համովն ու փառքերովը։ Այրեսագեղում, գի Պոլսեցին է անիկա, իր մէջ զգացող այդ քաղաքին տարօրինակ գրաւչութիւնը, արիւնէ, մահէ, ոճիրէ ու անգրթութենէ հիւստած, յօրինուած անոր հողին։ Անկեղծ քախիւ, որ միայն հայ դրականութեան նկարագիրը չէ այդ քաղաքէն, այլև բոլոր անոնց որոնք անոր ոլորտին մէջ ստեղծումներ Երկն (բնական հին քրոնիկագիրները Առաքել Դաւթի յիշման չափ տխուր են)։ Ու բնիչ։ Հպարտութիւն, հոսսոսութիւն պիտի գրէի, եթէ չվախնայի։ Երբեմն արտակարգ լոնգիւնութիւն պատկերներու։ Զեական վայելչութիւն։ Գեղեցիկութիւն։ — Մեղք որ այս պատահականները ըլլան խղիւղած չեղջիւր տակը Երեմիայի անսրբագրելի, ընդոծին թերութեանց, չաղփաղփութեան, երգահանութեան, յուսահատօրէն միօրինակ բառակոյտին, սնոտաբան, տղայամիտ նազանքներուն։ Անոր Պոլիսը, ըսի անգամ մը, հեռուէն թելադիրն է Սիպիւններու, Աճէմեաններու, Փանոսեաններու ոտանաւորին։

Աւելորդ է գրադիլ քերթողական քեհնիկով մը, իր մօտ, վասնզի իր յաջողակ կտորները ոչինչ կը պարտին այդ քեհնիկին, ընդհակառակն անկէ գերծումով մըն է թեւեւ որ կը շահին իրենց այդ նիհար չնորհները։ Իր Կաֆան ոտանաւորի չափ մըն ալ չէ, ինչպէս է այդ բառին թելադրանքը (Կաֆայեցի Մարտիրոս վարդապետի մը կողմէ գործածուած ոճ մըն է ինչպէս գաղիացիներուն Աղեփանգրեանը Աղեքսանդր անունով եպիսկոպոսի մը կողմէ գործածուած առաջին անգամ ու ժողոված անոր անունը), այլ ոսանաւորը, իր ընդհանուր ստուգման մէջ։ Երեմիա զգայարանքը չունի

ձայնական արժեքին։ Անոր ուղերձները զըրուած են անիւթանական չափով, խորքին իրենց դատարկութիւնը անգամ մըն ալ ծանրացնելով ձեռն թափփածութեամբ։ Իր գանձերը, ողբերը սանկունանկ չափուած խօսքեր են որոնց ետին կը պակսի ձայնը։ Դա ճանաչողութիւն, բառերուն յարգարումը տիրապետող գիտութիւն։

Իր արձակը կ'արժէ աւելի քան իր չափաբերեալ տողը։

Պէտք կայ յիշեցնելու որ քիչ անգամ անիկա ըլլայ յարգած մեր քերականութիւնը։ Անոր մօտ լեզուական զառածումը արգիւնք չէ սակայն անբաւականութեան, աղքատութեան։ Հակառակն է թերեւ ճիշդը։ Զարդարուն ոճի նմոյշներ անիկա չատ ունի։ Հրակիզութեան մէջ ու ստով կը յիշեցնէ նարեկացիին զանցումները։

Գ.

Երեմիա Զէլէպի Քէօմուրճեան մեր մատենագրութեան մէջ իր որոշ տեղը, իմաստ ունեցող անուն մըն է։

Դեռ կանխահաս է մտածել այդ տեղին, տրուած ըլլալով գործին անտիպ քանակը։ Բայց այժմէն կարելի է անոր իմաստը սեւեռել ջանալ։

Հիներէն, անիկա գրեթէ միակ դէմքն է որ արդի յղացով գրագետը թելադրէր իր մէջ։ Աշխարհականի իր հանգամանքը չունիմ նկատի, այս վարկածին մէջ։ Այլ անոր գործէն բարձրացող ընդհանուր տըպաւորութիւն մը։

Այսպէս

Հիներուն մօտ ո՛չ մէկը որ ունենար սա մարգուն բազմակողմանի գրական նրկարագիրը։ Չեմ կրկներ ասկէ առաջ ըսուածները։ Բաւ է հաստատել հոս որ այդ գործը, այդ իսկ բարիքով, անփոխարինելի վկայութիւն մըն է աշխարհէ մը, ժողովուրդէ մը, դարէ մը։ Գիտէք թէ իրարմէ հեռու սեռերէ ինչ իրագործումներ կը պաշտպանեն իր անունը։ Ո՛չ ոքի մօտ, մինչև իր օրերը, շատ մը բաներ միանգամայն արտայայտող սա ձգտումները որոնք, որքան ալ անհատական, կը պատկանին, անդրադարձ օրէնքներով, իրենց շրջաններուն ու կը նկարեն զանոնք։ Մեր ժէշտ դարը, առանց իրեն, պիտի պակսէր ոչ թէ

պատմական ճշգրտություն (Առաքել Դաւրիթեցին շատ աւելի արժանահաւատ պատմիչ մըն է, ինչպէս Գրիգոր Դարանազցին՝ աւելի վարպետ գրագէտ մը), այլ գոյնէ, ներքին իրականութենէ, սեպական (specifique) համէ, որոնք դարուն մէջ ամենէն կանուխ սրբուող տարրեր են, խուսափուկ, նրբին բայց այլապէս չահեկան: Ի՛նչ փոյթ որ այս վայելքին հասնելու համար ընթերցողը ըլլայ ստիպուած անդադար կոխ մը ղեկու հակալական մեղքերու դէմ, բառերու հեղեղին ու լեզուական բարբարոսութեան, վասնզի մեր տաղանայը կը վարձատրուի այն ամբողջական պատկերով որ այդ դարը կը զետեղէ մեր գիտակցութեան մէջ, անջնջելի դիմերով: Գրեթէ ամէն մէկ զարուհամար, ներմիա մը, ԳՈՒԲ ԿՈՒՆԵՆԱՅԻՒԹ ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՈՒԻՐԴ:

Ներմիայի շունչը, ուրիշ արժանիք: Նկատի չունիմ գիրքերուն թիւն ու ծաւալը: Մեկնողական, հաւաքական, հմտական ձգտումներ աշխատանքի ոգիի մը յայտարարն են անշուշտ, շատ շատ՝ լրջութիւն, հպարտութիւն: Ժիւր դարուն, տպարանին մօտէն անցնող (հաստատած է տպարան ուրիշ լոյս է ընծայած երկու հատոր) այդ գրադէտը, Աստուած գիտէ ինչ հզօր թելադրանքներ ունէր իրեն զօրավիգ երբ իր ժամերը յատկացուց Ֆերուաձին, Բոնիկին, պատմութեան, վեպին. այսինքն իր օրերու գրական կարելի բոլոր սեռերուն մշակումին: Գրեց, միշտ գրեց, ոչ թէ այժմեան մատենադարանին կոթնած գործաւորին մասնագիտացած զիւրութեամբը, միջոցներովը, այլ թափառական, անապահով հոգիով: Ու անիկա գէթ վանական մըն ալ չէր, պաշտպանուելու համար ահաւոր արգելքներէ: Անոր մեծատարած գործը այս կերպով կը բացատրէ անոր մէջ ստեղծագործ շունչին տարողութիւնը: Մեր հին մատենագիրները հոգեւոր նպատակներու կը սպասարկեն երբ մագաղաթին պաշտօնեան կը դառնան: Ներմիա ուրիշ որակէ ըզգացումներ, զգայութիւններ հետապնդեց: Այս մարդուն մէջ աշուղ մը կար:

Կը կենամ, քիչիկ մը երազուն, անոր խառնուածքին ալ զիմաց: Անիկա հաղորդ է մեր մատենագրութեան բոլոր ձգտումներուն որոնք իր մէջէն պիտի շարունակուին այդ Պոլիսին կեանքովը: Պատմիչ է, ինչպէս

պէտք է ըլլան մեր մէջ բոլոր գրիչ շարժողները: Բանաստեղծ է, ինչպէս պարտաւոր են ըլլալ ծանրագույն, ծանրաբեռն ու սրբազնասուրբ կաթողիկոսներ: Ներքին մըն է նման Երզնկացիներու, Թլուրանցիներու: Ուրեմայ՝ ինչպէս իր ժողովուրդը: Ու այս ամենուն հետ, նաեւ Պոլսեցիին, այսինքն գերի ժողովուրդի մը զաւակ որ հարկին տակն է քանի մը զգայութիւններ ճարել իր մէկ հատիկ ջղային գրութեան, ու Բերքել օտարներուն լեզուովը:

Այդքան հեռուէն, անիկա տարտամ կերպով մը, կը թուի թելադրել կարելի գրականութիւն մը այդ Պոլիսէն, որմէ հառուած մը ըլլար Վենեսիլը, իր Միսիթարեաններով: Երեմիայի ոգին մենք կը զբառնենք արեւմտահայ սկսման շրջանին երբ մեր զարթոնքի սերունդին գործիչ-գրողները չեն վախնար ունէ սեռէ, ու կարիքին համաձայն կը գրեն ճառ, ոտանաւոր, պատմութիւն, դասագիրք, թատրոն, տնտեսագիտութեան ընթացք, հաւասար այլուրեւթեամբ որքան պարզմտութեամբ:

Ներմիայի նպատար մեծ է մեր պատմութեան:

Իր անձը, տարօրինակ, դժբախտ, անհաւասար, կը մնայ հաւատարիմ մեր գրականութեան վաւերական գէմքերուն ուրուապատկերին:

Իր մէկ երկու քերթուածները անմահ էջերը կուտան մեր բանաստեղծութեան:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՎԵՐՁ

ՀԱՅԱՍՏԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Քրիստոնեան հաւաստին եւ յոյսին նամբով երբ մեզնէ ներս այդ (նեւարիս եւ վերին) կեանքէն, իր մէջ պիտի զգայ հոգեկան հասունութիւն մը, որ զինքը բնորոշակ կը դարձնէ Աստուծոյ եւ Աստուծայինին բնութեամբ: Ինչպէս մանկան քորովանք՝ յսակ խօսի, եւ անկապ մսածմունքը՝ պայծառ մտախոհութեան կը փոխուի չափահաս մարդուն մէջ, նոյնպէս մանկանացու կեանքէն դեպի անմահութեան մեր վերելքը կամ մուսքը անսահման յառաջդիմութիւն մը պիտի իրականացնէ մեր մսածմունքուն եւ հասկացողութեան մէջ:

«ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՇԱԽՂՈՎ»

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԼՈՅՍՆ Ի ՇԱՅՍ

(ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ)

Շատ չսպասեցինք ունենալու համար դարձեալ հոյակապ գիրք մը Տրապիչանի եպիսկոպոսէն: Կսած ենք իր մասին խորե անխոնջ աշխատողի մը, և արդէն իր երկհատոր գիրքերը, որոնց յաջորդները նա կը խոստանայ մեզի, ու տակաւին բազմաթիւ գրուած քներ հատորի չկապուած, իր հոգիի այդ կողմին դերազանց ապացոյցը կը ներկայանան:

Աշխատելու սէր, իր քանքարը պոթեցողելու ճիգ իր ծերութեան այս տարիքին, կ'ընեն զինքը իրապէս մէկը մեր այն եկեղեցականներէն, որոնք եւ՛ր դարու մեր մեծ սուրբերուն հոգիի շէնքը կը կրեն: Արմաշ տուած է մեզի խումբ մը այդ տիպարներէն, որոնք մեր եկեղեցական կեանքի վերջին շրջանի կենսաւորման նպաստողներէն եղան. ու կազմեցին «Աղգային Եկեղեցի»-ի խոհալ մը, կրօնքը և անոր մարմնաւորում եղող եկեղեցին դնելով մեր ազգային բաւականագործութեան կալուածներէն ներս: Դարուն պահանջքն էր աս, մեր ցեղին հօր և անոր յատկաւորումները փրկելու եղանակ՝ որ ինքզինքը զգալի ըրաւ մեր ժողովուրդին բոլոր ստեղծագործական կարողութիւններուն մէջ: Եկեղեցին «որչափ համամարդկային» նոյնչափ ազգային հագեւոր տուն մըն է, ուր իւրաքանչիւր ցեղ կը գտնէ արտայայտութեան իւրաքանչիւր եղանակ մը: Ու մեր եկեղեցին առաւել լաւար եղաւ այդպէս, ըլլալով հայրենիքը մեր ժողովուրդին հոգիի և մտքի կեանքին:

Ցեղային կեանքի, աւելի մեղմ և սովորականացած բառով, ազգային կեանքի գովքն է որ կը հիւսէ Գարեգին Սրբազան իր այս գիրքով: Ժամանակավրէպ մը թող չնկատուի ան, երբ մեր շուրջը մեզմէ աւելի մեծ ժողովուրդներ ցեղային խոհալներով կը բոցավառին. ու տակաւին՝ երբ մենք ցրուած և անհայրենիք շատ պէտք ունինք հաւաքուելու խոհալի նոյն դրօշին տակ ու ժայռանալու բնաջնջումի հեղեղին գէմ: Ցեղը ի վերջոյ դարերէն հասած և

գորերով կուտուած բնագոյներու ամբողջութիւն մըն է. բնագոյներու՝ որոնք զինք անադարտ կը պահեն միշտ իր ցեղային տեսիլներուն առջև: Ահաւանիւր կ'անցնին բայց ցեղը իբրեւ ոգեկան ուժ կը մնայ ու կը տեւէ եւ ինքզինքը կը պարտագրէ անհատներուն վրայ: Ահաւասիկ թէ ինչու մեր ցեղը պէտք է որ պահուի մանաւանդ իր իւրայատուկ հասկացողութիւններուն, իր ինքնատուութեանց և իր եկեղեցիին համար:

Գարեգին Սրբազան իր առաջագրութիւնները տալու համար մեզի, ընտրած է մեր պատմութեան ամենէն տիպար գէմքերէն. անոնք որոնք իրապէս եղան մարմնաւորումները մեր ոգիին: Անոնք կը պատկանին երկու դասակարգերուն ալ՝ հաւասարապէս, աշխարհական և եկեղեցական. բայց անոնք կը նոյնանան ոգիի՝ նոյն ազգեցողութեան տակ: Որովհետեւ ինչ որ երեւոյթները կ'ընէ նոյն, անոնց ներքեւ գտնուող ոգիին նոյնութենէն կ'արտահոսի: Ժիշդ նոյն է պարզան մեր ազգային և եկեղեցական պատմութիւններուն ալ համար: Մեր ցեղին կեանքը այդ երկուքին անքակտելի միաւորութեան ծնունդն է, տեսակ՝ մը միաւրեակութիւն հոս ալ, ուր երկու տարբեր աշխարհներ, հոգեկան և նիւթական, սերտորէն կը կապուին իրարու ըլլալու համար Մի և նոյն: Գարեգին Սրբազան կը ջանայ այդ նոյնացնող ոգին փոխանցել իր ընթերցողներուն, որոնք օտար միջավայրերու և ազգեցողութիւններու շրջանակին մէջ, ծուէն ծուէն կը պարպուին իրենց անցեալէն, իրենց նախահայրերու տեսիլներէն:

Կ'առնէ իրեն նիւթ մեր պատմութեան (հասկնալով Աղգայինը եւ եկեղեցականը միանգամայն) ամենէն շատ կրկնուած, բայց միեւնոյն ատեն ամենէն շատ խանդավառող և կենդանի տեսարանումները. կուտայ զանոնք ընդարձակ պատմումի մէջէն, յանձնելով թուղթին անխնայ ամէն ծանօթութիւն զոր ունի անոնց մասին, չմոռնալով նոյնիսկ անգրադառնալ աշխարհագրութեան, բառերու իմաստին, մեր հին դիցաբանութեան, մեր ժողովրդական աստութիւններուն եայլն եայլն: Իբրեւ հանրադիտակ սքանչելի գիրք մըն է: Բայց անչուշտ իր նպատակը տալ չէ մեզի ծանօթութեանց շտեմարան մը, այլ մեր պատմութենէն խոր և կենդանի ապրումներ՝ զանոնք դարձեալ իրա-

կանացնելու իղձով իր ընթերցողներու հոգիի աշխարհէն ներս:

Իր պատմութիւններուն ուժականութիւնը կը հիմնէ ապրուած կեանքին վրայ իբրեւ կրօնական շնչոտ և ուղղութիւն: Իրեն համար կրօնքը կեանքն է. ճիշդ այս պատճառաւ տրամաբանական յառաջատուութիւնը գինք կը տանի ոչ մէկ տարբերութիւն գնելու ըմբռնութիւններու և հաւատալիքներու մէջ: Զափազանց ազատամտութեան մը կը հասնի հոս Սրբազան հեղինակը: Թերեւս ազդեցութիւնը իր շրջանակին. պէտք է գիտնալ որ Հիւս. Ամբրիկա երկար ատեն մնացած է ան: Մենք կը կարծենք որ կեանքը իր բուն իմաստը կ'առնէ իր խիստ ըմբռնութիւններու արժէքէն: Եւ ամէն ըմբռնում, դաւանանք կրօնական կալուածին վրայ, նոյն չափանիւղով չէ որ կը գընահատուի: Ըմբռնութիւնը մէկ է, և անոր լոյսով ապրուած կեանքն է գերազանց կեանքը: Քրիստոնէութիւնը, իբրեւ ճշմարտութեան կրօնք, նախ ըմբռնումի, հաւատալիքի կրօնքն է, յետոյ կեանքի: Նախ պէտք է հաւատանք ճշմարտագէտ, յետոյ ապրելու համար զայն իբրեւ կրօնք: Ծիւղոտ որ համար անջրպետը միշտ խորունկ պիտի մնայ դաւանութեանց, տարակարծութեանց, խեղաթիւրութեանց միջև: Արդէն դէպքերն ու դէմքերը, որոնք մեզի կը տրուին այս գիրքով՝ կը պատմեն իրենց կեանքը լուսակերպով այն խորունկ հաւատքին մասին, որ զիրենք այդպէս կը բերէ մեզի դարերուն մէջէն անաղարտ եւ խանդավառիչ:

Հարկ է որ անդրադառնանք քիչ մըն ալ գիրքին գրական արժէքին. իր այս հատորով մեզի տուած է չորս դրուագներ «որոնք մեր պատմութեան ամենէն մեծարժէք և լեցուն մէկ շրջանի կեանքը կը ներկայացնեն»: Անոնք են. «Գրի գիւտօր», «Վարդանանք և Ղեւոնդեանք», «Վարդանաձինն Շուշան» և «Վահան Մամիկոնեան»: Մեր մտքի և հոգիի յաղթանակներու չորս դրուագները: Թէ որքան մօտեցած է անոնց էութեան, ու որքան կրցած է այդ «մեծարժէք և լեցուն կեանքը» բերել իրականութեան, ահա հոգ պիտի կայանայ այս գիրքին արժէքը:

Տուած է այդ կեանքը բազկացնող չորս դրուագները, իւրաքանչիւրը՝ ընդարձակ

էջերու մէջ: Սակայն ընդարձակութիւնը մնասած է շատ իր գիրքին. որովհետեւ ան ոչ մէկ ատեն նշան է խորունկ մերձեցումի և ընկղմումի շրջանի մը հոգեբանութեան մէջ: Կը ճապաղի պատմութեանց, ծանօթութեանց, բացատրութեանց, բանասիրութեան, զիցարանութեան և իր մտքի բոլոր արժէքներուն մէջ: Գիտէ ընտրել գեղեցիկ, նուրբ բառեր ու կազմել անոնցմէ վսեմ և «ազնուականացած» նախադասութիւններ, որոնք աւելի շինուած կը թուին, գրական արտայայտութիւն մը տալու համար իր գրքին, քան թէ տարազ՝ իր նիւթերուն: Երբեմն յանկարծ կ'իջնէ սովորական պատմումի, սակայն չմոռնալով նորէն անոնց մէջ գնել ընտրուած և փնտռուած բառեր: Իր պատմումը երբեմն կը դառնայ տարադէպօրէն յոգնեցուցիչ: Իր տարապայման հոսումը վտանգած է գիրքին ու պատճառեղած որ զլացուի անոր որոշ նկարագիր մը: Ըսած է ամէն բան, զիտցածը բոլոր, սուրբնեւելու անհուն սիրով մը: Եւ իրապէս ընթերցողը անկէ պիտի սորվի շատ բան, բայց շատ քիչ չափով մը միայն պիտի կըրնայ մօտենալ այն ոգիին որ իրապէս շարժառիթն է եղած այս հատորին հրատարակութեան:

Կուտայ մեր Ոսկեգարը այնպէս ինչպէս արդէն հասած է մեզի մեր պատմիչներէն: Աւելին զոր կը սպասէինք իրմէ իրեւ վերլուծում այդ շրջանի կեանքին, հոգեբանութեան, իտէալներուն, մէկ խօսքով՝ ոգիին, կը մնան դարձեալ սքողուած: Ինչ որ իբրեւ խանդավառութիւն կուզայ մեզի մեր երջան դարու մեծ դէմքերէն ու դէպքերէն, անիմանալի ու խորունկ ժառանգականութեամբ մը փոխանցուած է մեզի արդէն: Ու ան տակաւին կը վարէ մեր ժողովուրդին նաւը իր պատմութեան փոթորիկներուն ընդմէջէն: Զայն ընել սեպհականութիւնը թուղթին, ուրիշ խօսքով Հայութիւնը իր բոլոր առաքինութիւններով արձանացնել գիրքի մը էջերուն մէջ, մենք կը կարծենք որ աւելի քան հանճարի մը գործն է: Գործը մէկու մը որ կարենայ ինք առանձինն ըլլալ մեր ժողովուրդը ամբողջ:

Սրբազան հեղինակը սքանչելի հանդիսութիւնը կ'ընէ մեր ազգային պատմութեան դրուագներուն և Աստուածաշունչին:

ներու ժիջեալ Սքանչելի՝ անոր համար, որովհետեւ ճիշդ նոյն ոգին կ'անդրանցնի մեր և հրեայ ժողովուրդին կեանքը շինող իտէալներուն մէջէն: Եւ զարը բրաւ Աստուածաշունչը մե՛ր գիրքը, մեր պատմութիւնը այնքան նմանեցաւ անոր ներկայացուցածներուն որ կարելի պիտի ըլլար դայն ևս կոչել նոյնպէս: Մակարեանք և Վարդանանք ոչ միայն երկու ցեղերուն մէջ նոյն գիծի եկող մարդերուն, այլ նաև նոյն ոգիին գերազանց մարմնացումներն եղան: Աւ Արքայանք այդ նոյնացումները կուտայ կենդանի ու խանդավառ տողերու մէջ, համոզուած կարծես իր ցեղին ալ զննարկուող ըլլալու հանգամանքին:

Ս. Գիրքէն ընտրած իր կտորները, ըլլան անոնք արձակ կամ չափակա՛ն ձևերու մէջ կաղապարուած, տուած է մաքուր աշխարհաբարով և առանց ձևագեղծութիւն: Անոնք պիտի կրնան ըլլալ Աստուածաշունչի ի նորոյ աշխարհաբարի թարգմանութեան մը համար՝ սքանչելի նպատակներ: Իր մէջ անոնք կը մատնանեն թարգմանողի խորունկ ճաշակ մը, և ընտանութիւն՝ մեր նախնեաց գեղեցիկ գրաբարին:

Չէ մոռցած իր օտանաւորներէն ալ նմոյշներ դնել իր գիրքին մէջ: Անոնք լաւ յանգաւորութեան են երաժշտական զննացքի մը մէջ դրուած: Իբրեւ բանաստեղծութեանց չէ որ կը մօտենանք անոնց: Արքայանք հեռու է այդ յաւանութիւնը ունենալէ: Անոնք աւելի գրքի պատմութեան ներուն պատշաճեցումներ են:

Իր գիրքը, ամենայն դէպս, մեր կրօնական գրականութեան կալուածներէն ներս կը բերէ նոր շունչ մը: Պէտք ունինք ցեղային վերադարձումի մեր նախնեաց կեանքին մէջ, երբ ամենէն աւելի կը սպառնան ձուլումի հեղեղները մեր գոյութեան: Այսպիսի գիրքեր պիտի կրնան ունենալ ճակատագրական արդիւնք մը, փոխադրելով իրենց պատմութեան մէջէն, ամէն անհատ իր ժողովուրդի կեանքին, ու ամէն ըմբռնում՝ միակ ըմբռնումին որ հաւաքականութեանն է:

Կը սպասենք յաջորդներուն:

ԲԱՏԳԻՆ ԱՅԵԴԱՅ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԻԵ

Ղլրմպիկ Սահակ վրդ. առ Եղիազար կաթողիկոս (*):

Շնորհազարդ և երջանկափառ, մաքրափայլ և սրբասնունդ, երիցս երանեալ և հոգեկալիր, քրիստոսապսակ տեառն մերոյ հայրապետի ամենայն հայոց Եղիազար կաթողիկոսի և քաջ հովուապետի և պատրիարք սուրբ յերուսաղիմայ, նըւստ և ստրուկ ծառայից ծառայէ Սահակէ սպասաւոր բանի խոնարհեալ երկրպագութիւն սուրբ դարշապարացդ և համարյր աստուածացեալ սուրբ աջոյդ և հարցանեմք զօրպիտութենէ սուրբ հօրդ, զոր ի դառն և ի վշտաշատ և ի բազմաշարժար ժամանակիս կրեցեր ի յանաստուած և ի մոլար արանց և սուտ քրիստոնէից և ի յորովայնամով և յարեցող և յերկաբնակ չԱկոր զայթակեցուցէն՝ լցեալն ամենայն վարդութեամբ և քակիչն երկու սուրբ աթոռոցն և խաւար ածողն ի վերայ հայկազեան սեփին. և խնդրեմք ի յամենազօր երկնաւոր թագաւորէն Աստուծոյն մերոյ, զի զցանկալիդ ամենայն ազանց կարողացուցէ և զօրացուցէ ընդդէմ հակառակողաց քոց և իբրեւ զճահն շիջանելի՝ փառօք պահեսցէ ի պարծանս մեր և ամենայն ազգի:

Գիտութիւն տէրութեան քում եղիցի և շնորհաւորութիւն գերազանց աստիճան հայրապետութեանդ և կաթողիկոսութեանդ եղիցի, Աստուած բարով վայելել տացէ մինչև ի խորին ծերութիւն: Հա՛յր սուրբ, ահա՛ այստեղս Մինտարճին կաշառ առեալ ի վաճառականացն և երկու բանադրանաց թուղթ գրեաց վասն քո, մէկ ի Հալապ յղեաց և մէկն՝ ի Ստամպոլ և մէկ թուղթ յերուսաղիմայ Աստուածատուր վարդապետին գրել կու տան բանադրանք վասն քո, և Տէր Ղուկասին հետ ի Պուրսա կու զրկեն որ բերէ ի Ստամպոլ Մարտիրոսին տայ: Արժանի է որ չԱկորն և չԱստուածա-

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է «նոյն Ղլրմպիկ Սահակի կեղծաւորեալ թուղթն է առ Վեհն չարաքանեալ զՅակոբ կաթողիկոսն եւ իւրովին կնքեալ»:

տուրն չաւուշով կապանօք ի տեղդ բերել տաս և նոցա պատիմն ի տեղդ հատուցանես, զի արժանի են մեծի պատժոյ: Ելլի ձեռօք կամին բան չինել. յորժամ ի տեղդ դայ, պատրաստ կաց և մի՛ վախենար, զի այս տեղաց վաճառականքն մէկ ստակ տըւող չկայ, ոչ փոխ կուտան և ոչ օգնութիւն կու հասանի Մարտիրոս Թաթարին, այլ մեծամեծ համբաւն կայ վասն երկուցանելոյ ըզլտողան, և այլ տեղաց օգնութիւն ոչ ունին: Այլ զօրացի՛ր և քով լի՛ր շնորհօք Քրիստոսի ընդդէմ թշնամեաց քոց, հայր սուրբ, զի ահա չկկոր կաթուղիկոսն զիւր եղբորորդի Մանըւէն սուրբ Սարգսի պահոցն յղեաց առ փափն ֆռանկաց, բազում նշխարք տանելով ընդ իւրն, զՀոսիփոմեացն, զԳալիսանեացն և զնախապկային, ևս և այլ բազում նշխարք՝ ընծայ փափին, զի և նա բազում գանձս տացէ նմա, և սա առեալ զնացէ ի Վրաց տուն և զՄանըւէն օծեսցէ թագաւոր հայոց: Ահա երկարնալուծիւն սորա, որ ծածկեալ ունէր ի սրտի իւրում, ի ձեռն Ոսկան վարդապետին միաբանութեամբ փափին կատարեց, զՈ՛վ հրաշալիս բարձին, զի երկու հազար շարականոց պատմայ է տըւեր Ոսկանն, երեք շարականոց բերեն ի զմիր, տեսն որ Ով հրաշալին չկայր ի մէջն, մէկ շարականոցն իւրեանց հետն տարին յերուսաղէմ և մէկ էջմիածին զրկեցին և մէկ այստեղս վաճառականաց մէջն է: Մինչ և ի Սուրբ Սալ բովանդակն կու դայ, որ ամենեքեան աչօք իւրեանց տեսանեն զմոլորեալ գործն չկկորին և զայթակղութիւն ժողովրդեան և թերութիւն հաւատոցն: Հայր սուրբ, զի և մեզ բազում վիշտ և նեղութիւն հասոյց անիծեալ չկկորն. վասն ազահութեան իւրոյ յղեաց զմեզ ուրեք ուրեք անյայտ տեղիս չըջել և իւր պաշար հաւաքել, և մեք չըջեցաք և բերեալ ի զմիր վկայական գրով զամէն յանձնեցաք յինքն, և նա ոչինչ համարելով զայնքան աշխատանքն մեր, և զմեզ յետս ձգեալ ի տեղս և ոչ ետ պատասխանի, և ի ճանապարհին չաւուշին փուշտ տղայի խօսքով կու ելանէ մէկ թուղթ կու գրէ ի վերայ վաճառականացն՝ թէ Այսչափ ստակ է զոչացեր, ի ձեզ մատնեցի, զորա դատաստանն դուք արարէք: Եւ յորժամ եհաս թուղթն ի սոցա ձեռն, իրեւ անօրէն զաւան յարեան ի վերայ իմ, և զոր ինչ ունէի

առին յինէն՝ մերկ ի մօրէ արարեալ զիս և թողին, և ես խեղճ և ողորմելի եղեալ մնացի անօգնական յամենայնէ. այլ կամ և մնամ ողորմութեանն Աստուծոյ և օգնականութեան, և ի սուրբ հայրդ աղաչեմ ու պաւինելով, զի ձեռն տացես անկեւոյս և խորտակելոյս, իրեւ յօշնէ յարուցես զիս, զի մշտնջենաւոր ծառայ քո եմ: Խնդրեմ և աղաչեմ արտասուօք, զի մխիթարեսցես զմեզ օրհնութեան նամակիւ, զի ուր և գնամք՝ ընդունին զմեզ և քարոզեմք զանաստուած գործս նոցա, զոր հատուցին առ սուրբ տունն Աստուծոյ դատաստանի և ի սուրբ հայրդ անխտիր զհարութիւնս իւրեանց անպատկառ ի մարդկանէ: Այլ որպէս հաճոյ թուի Տեառնդ վասն իմ՝ բարի է ինձ և կամ հոգեով և մարմնով հնազանդ մահու չափ: Ողջ լիցի տէրդ մեր և հանուրք՝ ըստ ամենայնի յաջողմամբ ի պարծանս մեր և մերոյ ազգի ամենայնի շնորհօք սրբոյն զարդարողի էիցս, ամէն: Հայր սուրբ, Ստեփաննոսն այս տեղս ինքար արար զիւր տված թամասութեան. խօծա Պաղտատարին Ատոմի բանին համար պատճառեաց՝ թէ Եղիազարի քովն գնաց, վասն այն ես ինքար արարի, այլ յորժամ գնացին ի Մարմարիա յետ հոգեւոր տիրոջն, ինքն խոստովաներ էր նորա՝ թէ վասն գնալոյ նորա ես ինքար արի. ապա ճշմարիտն խօծա Պաղտատարն է և Ատոմն՝ սուտ: Ահա հոգեւոր տէրն մէկ օրհնութեան թուղթ էր առաքել Պաղտատարին՝ թէ քո բանն ճշմարիտ է և Ատոմին՝ սուտ, և այլ բազում բանս զրեալ կայր: [1666]:

ԻԶ

(Խոնա Պաղտատար Կ. Պոլսէն առ Եղիազար կաթողիկոս):

Պանծալի և բաղձալի քահանայապետիդ մեծի և գերազատիւ հայրապետի հանուրց հայաստանեաց տեառնդ Եղիազար կաթողիկոսի և սրբազանի մատուցանեմք զծառայական երկրպագութիւն փարելով ընդ տեառնդ երկնաշու գարշապարացդ նըւատացեալ որդի քո կրտսերագոյն խօծա Պաղտատար և համարձակիմք առ ի հարցանել զորպիսութեանց տեառնդ՝ թէ ո՞րպէս իցէ

կեալի ի վայրս նժգեհեթեան, զոր Տէր Աստուած անվրէպ պահեսցէ ի պարծանս մեր և ամենայն ազգի թարց խմբ փնտռու, իբր զՋահ լուսալիր աշտանակին բարձու, ամէն:

Դիտութիւն քուժող վեհանձնութեան և զիցի, հոգեւորաբար, եթէ զտեղւոյս որպիսութեանն հարցանես, յառաջ քան զայս գրեցաք զոր ինչ եղեալն էր, որոյ առ վեհ հասանելն ոչ զիտեմ հաւատալ, բայց այժմ մերս խորհրդածութիւն և արարք այս եղև և խնդիրք վասն Սահակ վարդապետին, որ է ի տեղս անկեալ խեղճ և ողորմելի ամենայն կողմանէ, զոր անիրաւ և անողորմ և յանաստուած ՀԱԿՈՐ ԳԱՅԹԱԿԱՆՍԵՐ ԲԱՆՈՒՄ ԿԵՐԱՊԻՆ ՆԵՂՈՒԹԻՒՆՆ ԿԱՍՈՅՑ ՍՈՐԱ, որպէս հրամանքդ մասն ինչ լուեալ ես վասն սորա եղեալ փնտռու, այլ ինք միշտ արհամարհէ և անարգէ զՀԱԿՈՐԵՆ և զՆԵՂՈՒՄ ԻՐԱՐ, և զՎԵՀԱՄԻՆՈՒ ԲԱՐՃՐԱՅՈՒՆԵՐԵՆ և զՈՒՄԷ Ի ԼՍԵԼԻՍ ՀԱԿԱՌԱԿՈՂԱՅՆ, վասն որոյ խնդիրք ի քէն վասն սիրոյն Քրիստոսի և մեր խաթերն համար Սահակ վարդապետին մէկ օրհնութեան նամակ առաքես, որ և չբլի առանց երկիւղի ի մէջ ժողովրդեան հրամանաւ տեառեղ, քարոզէ զանատուած զործն ՀԱԿՈՐԵՆ և ՄԱՐԻՐՈՒՄԻՆ Ի ԼՍԵԼԻՍ ԲԱՐՃՐԱՅՈՒՆԵՐԵՆ, զի հաւատարիմ ծառայ քո է: Հայր սուրբ, զիտեմ որ այդ տեղդ ումանք կարգաւոր և ումանք աշխարհականք չարախօսեր են վասն սորա առ վեհ՝ թէ նա շատ փնտս հասոյց տեառեղ և վանիցն. մի՛ հաւատար, սուտ է, սա բանի խապար չունի. չարութիւն Սարգիս վարդապետէն է եղեր, սա ի մէջն զտղեր է. սորա ձեռքն ինչ հրաման լինի, որ այնպէս բան անէ. և ինքն երգամոր հաստատեաց՝ թէ էն բանի խապար չունիմ, միայն նոցա քովն կու գնայի և դայի, կ'ասէին՝ թէ սա այլ բանի վերայ է. զուր շատ են ասացեր սորա, չի հաւատաս. թէ շիտակ այլ լինի, մեր խաթերն համար խնդրեմք զոր զանց առնես. զուր զաշխարհ օրմալ, այնպէս կու լինի. զի ծառայ քո է, որպէս վայել է մեծի անյիշատեան քում, ընդունել զսա որպէս անառակ որդի զիմելով առ հայրդ, և օրհնութեան թղթիւ միութարեցես և չահեցես, և ոչ անտես առնել, և աղաչեմք ի հեռաստանէ իբր ի մօտոյ, և զաջ սուրբ հայրապետիդ համբուրեմք, զի մի անտես առնես զխնդրուածս

մեր, այլ վաղվադակի կատարել զխնդիրք մեր: Հայր սուրբ, խնդրեմ որ հրամանքդ մեր բանին մօտալաթ կենաս, զիտեմ որ մեր եղբայր Ապրո Չէլէպուրն զուրմ գատարի է, քիչ մի բանի անհոգ կու կենայ, մեր աչքն ի ճանապարհին է, խապարի կու նայինք: Հայր սուրբ, յորժամ բաժանեցաք ի վեհեղ և եկաք Իզմիր, տեսաք որ հոգեւորաբար մէկ օրհնութեան նամակ էր առաքեր ի վերայ մեր՝ թէ Ստեփաննոս վարդապետն ի ճանապարհին ինձ խոստովանեցաւ և ասաց՝ թէ Պաղտատարն եղիւս զարին քով գնաց, նորա համար ես զիմ տրւած թղթերն ինքար արարի. ապա ճշմարիտն այս է, որ Ատոմին բանն սուտ է, ինձա Պաղտատարին բանն շիտակ է, որ իմ վկայական թղթերի մէջն գրեալ կայ, և այլ բազում վկայից կնքեալ կնքովն, որպէս ի զիպող ժամանակի ՀԱԿՈՐԻՆ ԱՌԱՔԵՆԱԼ ԹՈՒՂԹԻՆ առ իս յայտ առնելոց եմք սուրբ հօրդ Դարձեալ մեր եղբայր սիրելի Ապրո Չէլէպուրն շատ կարօտիւ ողջոյն և սէր մատուցանեմք: Խնդրեմք վասն Ստեփաննոս և մեր խաթերն համար Սահակ վարդապետիս համար հոգեւորաբար աջն համբուրես և բարեխաւս լինիս, որ մէկ օրհնութեան նամակ զրկես սայուն հետ, մեր որդին է, ի մեղ է ապաւիներ, այլ ճար չունի, շատ հաւատարիմ է մեղ և հոգեւորաբար յաճեալն կողմանէ. չի լինի թէ մոռանաս կամ անտես առնես զխնդրուածքն մեր: Սիրելի եղբայր, խնդրեմ որ մեր բանին պէճիթ կենաս, թուղթն եկած լինի՝ ողարկես որ գայ և ձեր որպիսութիւն մեզ զամենայն անպատճառ ծանուցանես: Ողջ (լեր) ի Հոգին Սուրբ հանգերձ աշակերտեալ մանկամբք: Դրեցաւ թվին հայոց ՌՃՆԺ ԵՆ (1115) (= 1666): Խնդրեմ որ այս սայուն հետն զպատասխանի թղթերոյս վաղվադակի առաքես:

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.

Օ Ծ Ո Ւ Մ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏ

Տ. Տ. ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

31 Մայիսին, Պեյրուքի Ազգ. Առաջնորդարանեն հեռաձայն մը եւ հեռագիր մը, կը տեղեկացնէին Գեոր. Տ. Պետրոս Արքեպս. Սաւանետանի միաձայնութեամբ ընտրութիւնը՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռին: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետք առնելով Աւագ-բարգման Տ. Պատկ Վեդ. ք., եւ Տ. Տ. Կոմիսսա եւ Յակոբ Աբեղաները, ինքնաշարժով մեկնեցաւ դէպի Պեյրուք, անձամբ ներկայացնելու համար Միաբանութեանն նաեւ խնդակցութիւնը: Սայայի մօտերը, ի դիմաց Նորընտիր Կաթողիկոսին եւ Անրիկիասի Միաբանութեան, Գեոր. Տ. Խաչ Արքեպս., եւ Հոգ. Տ. Տ. Փառեն եւ Ներսէս Վարդապետներ զիմաւորելու եկած էին Նորին Ամենապատուութիւնը:

Անրիկիասի Կաթողիկոսարանի Վեհաբանին մէջ, Միաբանութեան, աշակերտութեան եւ պատգամաւորներու ներկայութեան, Սբ. Պատրիարքը իր խնդակցութիւնը կը յայտնէ ըսելով. «Կը շնորհաւորեմ այս արժանաւոր եւ միաձայն ընտրութիւնը յոնձին Խմ եղբայրակցիս եւ յիսուն տարիներու պաշտօնակցիս. կը մաղթեմ որ Տէրը անսասան պահէ էջ միաձնայ Մայր-Արքունիք եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը»:

Կիրակի օր, 2 Յունիսին, Կաթողիկոսարանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր-Տաճարին մէջ կը կատարուի Հայրապետական Օծման արարողութիւնը, խուռն բազմութեան մը ներկայութեան: Կը Պատարագէ Նորընտիր Հայրապետը, առընթերակայ սպասարկութեամբ Գեոր. Տ. Տ. Սիլիէ եւ Խաչ Սրբազաններու, եւ Հոգ. Տ. Տ. Նորայր, Արքուն, Խորեն Վարդապետներու, եւ Տ. Տ. Կոմիսսա եւ Յակոբ Աբեղաներու:

Ամեն. Ս. Պատրիարքը կը կատարէ Օծումը, Ս. Միւռնոնի հեղմամբ Սրբազան Հայրապետի գազարին. ու կը խօսի բարոյք, դուռաճելով Նորընտիր Կաթողիկոսին գործունեութիւնը եկեղեցական - ազգային կեանքին, մասնաւորաբար Անրիկիասի բարգաւաճման ձեռնարկին մէջ: Ներկաներէն շատեր կ'արտասուէին իրենց հոգիներուն հրնուանքէն...

Վեհաբանին մէջ, արտասուած նկեղեցական դասէն, եւ ի ներկայութեան աշխարհական ներկայացուցիչներու եւ ժողովուրդի բազմութեան, Վեն. Հայրապետը հայրական գորովով կը պատասխանէ, ի դիմաց Անրիկիասի Միաբանութեան եւ Հայեպի բնիկներու ուղերձներուն: «Պահպանիչով կ'օրհնէ ամենքը, եւ կ'արձակէ՝ ի խաղաղութիւն»:

5 Յունիսին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը իր հետեւորդներով միասին հրաժեշտ կուտայ Նորին Ս. Օծութիւն Կիլիկիոյ Հայրապետին, եւ կը վերադառնայ Ս. Արքուն:

Ս. ՅԱՆՈՒՅԻ ՆԵՐՍԷՆ

Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք Ե Ի Բ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Ք

* 1 Յունիս Կիր. — Ս. Պատարագ՝ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ., ըսալով թէ բարիք գործողները, համբերողները, ճշմարտութեան հակառակողները իրենց վարձատրութիւնը պիտի գտնեն, վասնզի Աստուած անշաղկապաւորն է:

* 6 Յունիս եջ. — Համբարձում. երէկ, յետ միջօրէի, վարդապետաց եւ աշակերտաց մէկ մասը Զիթենեաց սարը բարձրացաւ Համբարձման Նախատօնակը, եւ ապա Նօկումի եւ գիշերային ժամեր-գուլթիւն կատարելու եւ վերադառնալու վրանք, զիմաւորութեամբ Լուսարարապետ Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. ին: — Այսօր, առաւօտեան ժամը 8 ին, ամբողջ Միաբանութիւնը պաշտօնական գնացքով նոյն սարը ելաւ, ուր, «Հրաշափառ»ի արարողութենէն յետոյ, Սրբազան Պատրիարք Հօր Նախագահութեամբ, Սրբաւայրի շրջափակին մեր բաժինին մէջ պատարագեց Հոգ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վարդապետը եպիսկոպոսական թագով, եւ քարոզեց, պարզելով տօնին պատգամները, եւ ներկայացնելով Համբարձման հրաշալի դէպքը իբրեւ Գրիստոսի աստուածութեան, եւ մարդկային փառաւորեալ կեանքի ակներեւ ապացոյցներէն մին: Մարդիկ պիտի արժանանան երկնային երանութեան, երբ իրենց երկրաւոր կեանքը հաւատքով եւ սիրով թոխէք մը ըլլայ դէպի Յիսուս:

* 9 Յունիս Կիր. — Երկրորդ մղկազարդ. Ս. Պատարագ՝ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Հոգ. Տ. Շաւարշ Վրդ., բացատրելով խորհուրդին Նըշանահուլութիւնը, եւ անդրադառնալով Ս. Լուսաւորչին հետ կապուած հայկական զեղեցիկ աւանդութեան:

* 16 Յունիս Կիր. — Հոգեզալուս. Նախատօնակը եւ «Հրաշափառ»ի արարողութիւնը կատարուած էր երէկ, յետ միջօրէի, հանդիսաւոր շուքով, Ս. Պատրիարք Հօր Նախագահութեամբ: Այսօր, ի Ս. Յակոբ, առաւօտեան ժամերգութեան:

նէն յետոյ, հանդիսաւոր թափօրով, Միաբանութիւնը Ս. Փրկչի վանքը կ'երթայ, ուր Ս. Պատարագ կը մատուցանէ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, և կը քարոզէ սա բնաբանով, «Յորժամ եկեսցէ միկթարիւն, զոր առաքելից ձեզ ի Նօթ՝ զհօգին համարութեան, նա վկայեացէ վասն իմ»։ Սրբազան քարոզիչը նախ ճշդեց պաշտօնը Ս. Հոգիին, որ է ուսուցանել, օրհնագործել և կառավարել Քրիստոսի եկեղեցին մինչև աշխարհի կատարածը. ապա, Ս. Հոգիի ներգործութիւնը հաւատացեալներու վրայ ամենազգի, մասնաւորաբար եօթը շնորհներով, եւ բացատրեց այդ շնորհները մի առ մի։

✱ 23 Յունիս կիր. — Ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզեց Հօգ. Տ. Միւռնի վրդ., ներկայացնելով եղիա մարգարէն իրիւ խորիմաստ տեսնող և ազգ. գործիչ, որուն բարեկարգական քանքերուն շնորհիւ, Հրեայ ազգը ունեցաւ իր ճշդութեամբ ներկարգիլը։

✱ 24 Յունիս Բշ. — Սրբոց Կոստանցն Հովհիմեանց, երէկ երեկոյ կատարուած էր նախատեսակը. այսօր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, Հովհիմեանց անուան Նուիրուած Սեղանին վրայ։

✱ 30 Յունիս կիր. — Տօմ Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի. Պատարագեց և քարոզեց Հօգ. Տ. Կիւրեղ Ե. վրդ., ներկայացնելով ընդհանուր և ապա Հայ եկեղեցիին զերը մարդկութեան և Հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ, եկեղեցւոյ պատմութեան անկման շրջանները հետեանք նկատեց անոր աշխարհիկ զերեր ստանձնել պարտաւորուելուն։

✱ 7 Յունիս կիր. — Ի Ս. Յակոբ քարոզեց Հօգ. Տ. Արթուր վրդ., սա բնաբանով. «Արդարութեան և իրաւամբ փրկեցի Սիոնը. ցոյց տուաւ թէ Աստուծոյ և ընկերոջ դէմ գործադրուած անարդարութեան և անիրաւութեան աւարքներն էին որ քայքայեցին Հրեայ ժողովուրդին կրօնական, ընկերային և անտեսական կեանքը. պատշաճեցուց այս պարագան մերօրեայ պատերազմին. «Արդարութեամբ և իրաւունքով» միայն կրնայ աշխարհ խաղաղիլ։

✱ 14 Յունիս կիր. — Ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզեց Հօգ. Տ. Պարգե վրդ., «Զի խորհուրդ մարմնոյ ման է, և խորհուրդ հոգւոյն՝ կեանք և խաղաղութիւն» բնաբանով, Պարգեց նշանակութիւնը նախորդ օրուան տօնին, որ է Դիւս ճիւղաց Սրբոյ Հօրն մեռոյ Գրիգորի Հուստոսիին։

✱ 18 Յունիս եշ. — Սրբոց Թարգմանաց վարդապետացն մեռոց Սամախայ եւ Մեսոպոլայ. Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր անուան տօնախմբութեան օրը ըլլալով՝ ամբողջ Միաբանութիւնը, առաւօտեան ժամերգութեան աւարտումին, ձառուէն առաջ, աշխամբողջով շնորհաւորեց Նորին Ամենապատուութիւնը։

Պատարագեց, Սրբոց Թարգմանաց վարժարանի Տեսուչ Հօգ. Տ. Սերովբէ վրդ. Մանուկեան, և քարոզեց բնարան առնելով օրուան Մանուկեան Զարականէն. ճնանեալ Մովսէսի տեսք վարդապետը, բերելով զգիր օրինաց ի Հայաստան աշխարհ, որով լուսաւորեցան ազգ որդւոց

Թորգոմայ, երկու անմահները ներկայացուց իրիւ սովորականէն վեր դէմքեր, որոնք մեր անցեալ պատմութեան հոգիէ պարպուած ըլլալը տեսնելով, կը ձեռնարկեն զործի մը որով կարենան օգնորել ապագայ սերունդները։ Եւ տուն գիր, գրականութիւն, և ազգային կեանքի կազմակերպութիւն եկեղեցւոյ հովանիին ներքեւ։ Ս. Պատարագին ներկայ էր Թարգմանաց վարժարանի երկսեռ աշակերտութիւնը. Մանկապարտէզի վերի կարգերը, ուսուցչական կազմով միասին։

✱ 21 Յունիս կիր. — Գիւս Տիոյ Ս. Աստուածածնի. Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ քարոզեց Հօգ. Տ. Շուարշ վրդ., սա բնաբանով. «Բազում դասերք ստացան զմեծութիւն, բազումք արարին զօրութիւն, բայց դու առաւել եղեք և անցուցեք զամենեքումք»։ Երբ տուաւ թէ կնոջ և մօր կոչումին զերը քրիստոնէութեամբ է որ բարձրացաւ։ Յետոյ ծանրացաւ կուսութեան յատկանիշերուն վրայ — հաւատարմութիւն, հրնազանդութիւն և խոնարհութիւն —. այս յատկանիշերով է որ Ս. Կոյսը զրաւած է մարդկութեան սիրտը։

✱ 28 Յունիս կիր. — Ի Ս. Հրեշտակապետ Հօգ. Տ. Դէորդ վրդ. յորդոր մը ուղղեց հաւարակութեան, որպէսզի տաքնապի այս օրերուն զգուշաւոր ըլլան իրենց կենցաղին մէջ։

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✱ 31 Մայիս Աւր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ընկերակցութեամբ Աւագ-Թարգման Հօգ. Տ. Պսակի վրդ. և Հօգ. Տ. Տ. Կոմիտաս և Յակոբ Արեւշանեան, մեկնեցաւ Անթիլիաս, Հայրապետական Օժման նախադահլու համար։

✱ 5 Յունիս Դշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարքը իր հետեւորդներով կը վերադառնայ Ս. Աթոռ։

✱ 13 Յունիս եշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետ ունենալով Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ե. վրդ.ը, ներկայ եղաւ Սէյնթ-ձօրձ տաճարին մէջ կատարուած գոհաբանական մաղթանքի արարողութեան՝ Ն. Կ. Վ. Անդրէոյ Թագաւոր ձօրձ Զ. ի նշնդեան Տարեդարձին առթիւ։

✱ 14 Յունիս Աւր. — Կէսօրէ առաջ ժամը 10ին, Երուսաղէմի Ռումանական Նոր հիւպատոսը՝ Mr. Virgile Zaborovski, Սրբազան Պատրիարքին այցելեց։

✱ 16 Յունիս կիր. — Ռումանական Նոր հիւպատոսը, Հոգեգալտեան տօնին առթիւ ներկայ եղաւ ի Ս. Փրկչի մատուցուած Ս. Պատարագ ամբողջ տեղութեանը ընթացքին։ Ապա, Տեսչարանին մէջ հասելի տեսակցութիւն մը ունեցաւ Սրբազան Պատրիարք Հօր և Հոգեշնորհ Հայրու հետ։

✱ 18 Յունիս Դշ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 10ին, Ամեն. Ս. Պատրիարքը հետն ունենալով Լուսարարապետ Հայր Սուրբը, փոխ-այցելութիւն մը տուաւ Երուսաղէմի Ռումանական Նոր հիւպատոսին։

✱ 24 Յունիս Բշ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 11ին, Ոկոմտական Սէյնթ-Էնտրիւզ եկեղեցւոյ (St. An-

drew's Scot. Memorial Church) նոր Զեփիլեն՝ Տքթ. Մէք-Կիրլըէյ, Սրբազան Պատրիարք Զօր այցելեց։

✱ 27 Յուլիս Եջ. — Կէսօրէ վերջ ժամը 5ին, Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Զայրը, հետեւումն նախով Լուսարարապետ Զայր Սուրբը, ներկայ եղաւ Անգլ. Աղջկանց Գոլէճի վկայականներու բաշխման հանդէսին, որուն կը նախագահէր Ն. Վսեմ. Պաղեստինի բարձր Գոմիսէրը։

✱ 1 Յուլիս Բջ. — Կէսօրէ առաջ ժամը 11ին, Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Զայրը, հետեւումն նախով Լուսարարապետ Զայր Սուրբը, փոխ-այցելութիւն մը տուաւ Սկոթլանդի Սէյնթ Էնտրիու Եկեղեցիի նոր Զեփիլեն Տքթ. Մէք-Կիրլըէյ։

✱ 20 Յուլիս Եր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր այցելեց Պր. Օլիվըր Պօլտուն (որդի Անգլիոյ նախկին վարչապետ Պօլտունին), ընկերակցութեամբ Պրնք. Ռուքէն Տէր-Միլնստանի և Գասպար Իփէքեանի։

Այս օրերուն, Պաղեստինի փոխադրուած զինուորական խումբերու մէջ (Բոլոնիական, Անգլիական), հետաքրքրական եղաւ իմանալ ներկայութիւնը հայ անհատներուն, զինուորական բարձր աստիճաններու արժանացած, Ասոնցմէ՝ Պր. Նուպար Էքսերճեան, հարիւրապետի աստիճանով, Լոնտոնէն եկած, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր հետ կը տեսակցի, կ'անէ օրհնութիւնը, և Ն. Ամենապատուութեան հրահանգով, վարդապետի մը առաջնորդութեամբ կ'այցելէ Ս. Աթոռոյս զանազան Լատատութիւնները — Ս. Յակոբ Մայր-Տաճարը, Մատենադարանը, Ժառանգաւորաց վարժարանը և Ընծայարանը, Ս. Թարգմանչաց վարժարանը և այլն։ Իբրեւ շնորհակալք, տունը ստիպւած հայերէնով գեղեցիկ նամակ մը կը գրէ, զոր կը հրատարակենք ուրախութեամբ։

Տ Օգոստոս 1940

Ամենապատիւ

Տ. Տ. Մեսրոպ Ս. Արք. Նշանեան

Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Արքեպիս

Երուսաղէմ

Ամենապատիւ Ս. Զայր,

Այսու րէն ուր բայց բոլ լինի անուշ, կուգամ իմ որդիական յարգանքներս եւ շնորհակալութիւններս յայնչ Զեղ Ամենապատուեալ, այն պատիւն եւ ընդունելութեան զորս ըրիք ինձի։

Խոր յուզումով եւ միանգամայն մխիթարութեամբ մեկնեցայ Ս. Արքեպիս, մասնաւորաբար այն մտածումով րէ «նոն ամեն ինչ հայկական է»։ Բան մը որ այնքան կը պակտի դժբախտ Արեւմուտքին, եւ որուն գոյութիւնն իսկ դժբախտաբար տակաւ ինչպէս եւ ինձի հետ նաեւ շատ հայեր կը մոռնանք, չըսելու համար կ'անգիտանանք։

Իբրեւ անգղիացի մը մտայ Վանք, բայց պէտք է խոստովանիլ րէ անկէ մեկնեցայ իբրեւ հայ մը։ Աւստիս ու հպարտ եմ այժմ։

Մասնաւոր շնորհակալութիւններ նաեւ այն գրեթե անհամար զորս Զեղ Ամենապատուեալները համեմ եւ նուիրել ինձի։

Մասշէլով ի համբոյր Զեղ Ս. Արքեպիս,

Մնամ խնամահաբար

ՆՈՒՊԱՐ Մ. ԷՔՍԵՐՃԵԱՆ

Զարիւստիս

Մ Ե Ա Բ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ը Ն Գ Է. Ժ Ո Ղ Ո Վ Ն Ե Ի

Յուլիս ամսուն մէջ սկսան Միաբանական Ընդհ. Ժողովները՝ լսելու համար Տնօրէն Ժողովի 1939 - 1940 տարւոյ վարչական և երմտական տեղեկագիրը և վաւերացնելու համար Ս. Աթոռոյս 1940 - 1941 տարւոյ շնորհիւ ելմացոյցը, Զաչունեմակ կարգ մը դործողութիւններու յապաղման պատճառաւ՝ այս տարի քիչ մը ուշ տեղի ունեցաւ նիստերը։

Ն Ո Ր Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ն Ե Ի

Ելեմտից նախկին Տեսուչ Զոգ. Տ. Տիրայր Վրդ. Ի հրաժարումին վրայ, Տնօրէն Ժողովը նորն պաշտօնին նշանակեց Զոգ. Տ. Բարդէ Արեղայ Ապատեանը։

Զայնիայի գաղութին Զայ հասարակութեան կրօնական և կրթական պէտքերու մատակարարումը դժուար ըլլալով առանձին Զովիւի մը համար, Տնօրէն Ժողովը, ինչպէս Յոպպէի գաղութն ունի, հոն ալ, ժամարարի պաշտօնով, Զոգեոր Զովիւին օժանդակ զրկեց Զոգ. Տ. Շահէ Արեղայ Երէցեանը։

Ս. Զրեւտակապետաց նախկին Տեսուչ Զոգ. Տ. Վահան Վրդ. Գէորգեանի տեղ առժամեայ Տեսուչ նշանակուեցաւ Զոգ. Տ. Յուսէկ Վրդ. Աւետիսեան։

Զ Ա Ն Գ Ի Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ի

Ժ Ա Ռ. Վ Ա Ր Ժ Ա Ր Ա Ն Է Ն Ն Ե Ի Ս

Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի ամսվերջի րերանցի եւ զրաւոր րնութիւնները սկսան Յուլիս 15ին. Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր նախագահութեամբ և ի ներկայութեան վարդապետներու և ուսուցիչներու։ Քննութեանց արդիւնքը եղաւ զգալապէս գոհացուցիչ։

Օգոստոս 2ին, յետ միջօրէի, ժամը 4.30ին տեղի ունեցաւ Ժառ. Վարժարանի ամսվերջի հանդէսը՝ երկու մասերէ բաղկացած. Առաջինը՝ ԽՄԱՅԱԿԱՆ ՄՐՅԱՆՔՆԵՐ. Ա. Առնակախօսական. տրուած նիւթն էր «Բարոյականին կշիռը ազգերու ճակատագրին վրայ»։ մասնակցողներն էին Մ. Գասպարեան և Կ. Փափագեան (Գ. դասարանէն)։ Երկու ատենախօսներն ալ, պատմական փաստերով մասնաւորապէս, ցոյց տուին և երազացուցին թէ Բարոյականը մեծ կշիռ ունեցիր է և ունի ազգերու ճակատագրին վրայ։ Քննիչ մասնաժողովի գնահատանքով, առաջին հռչակուեցաւ Կ. Փափագեան։ Բ. Արտասանութեան. պարտադիր րերթուածն էր Վ. Թէրէեանի «Եկեղեցի»ն, իսկ երկրորդ մը՝ մրցորդէն

ընտրուած. մասնակցողներն էին Գ. Դասպարեան, Վ. Թէրզիպաշեան եւ Յ. Համբրիկեան (Գ. դասարանէն): Մասնաժողովը իրեն առաջին գնահատեց Յ. Համբրիկեանի եւ Գ. Դասպարեանի արտասանութիւնները. երկրորդ՝ Վ. Թէրզիպաշեանին: Գ. Սրգի. պարտադիր մեներդ՝ «Որ կազմեցեր», եւ երկրորդ երգ մը՝ մրցորդէն ընտրուած. մասնակցողներն էին Լ. Ալթունեան, (Բ. դասարանէն), Ն. Վարդեան եւ Ս. Տառազեան (Գ. դասարանէն): Մասնաժողովը առաջին յայտարարեց Ս. Տարազեանը. երկրորդ՝ Ն. Վարդեանը. երգերուն կ'ընկերակցէր երգեհոնի վրայ, եւ քաժշտութեան ուսուցիչ Հոգ. Տ. Կոմիտաս Արեգան: Գ. Դասպարեան. ինքնագիր բերթուած՝ Նիսթը ըստ ընտրութեան մրցողին. մասնակցողներն էին Ե. Հէրիման (Բ. դասարանէն), Լ. Գրիգորեան, Յ. Համբրիկեան (Գ. դասարանէն). եւ Կ. Փափազեան (Գ. դասարանէն): Առաջին գնահատուեցաւ Կ. Փափազեան. երկրորդ՝ Լ. Գրիգորեան եւ Ե. Հէրիման:

Ապա 10 վարկեանի դադարէ մը վերջ, շարունակուեցաւ Բ. Մարտ Յայտարարին:

Ժառանգաւոր սաներ. ղեկավարութեամբ Հոգ. Տ. Կոմիտաս Արեգայի. երգեցին «Ո՛վ յարկ վսեմ» դպրոցի երգը: Ապա Դրոնիկ Սրկ. Ղազարեանը կար դաջ երախագիրական ուղերձ մը յանուն ուսանողութեան՝ ուղղուած Նորին Ամենապատուութեան, փանոցա Վարչական իշխանութեան, Տեսչութեան եւ ուսուցչութեան: Որմէ յետոյ, Ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրաթեան կարգաջ Վարժարանի Տարեկան Տեղեկագիրը, ներկայացնելով անոր կրթական, իմացական պատկերը եւ աշակերտութեան առաջադասական վիճակը: Տեսչին ներկայած Տեղեկագիրն համաձայն կատարուեցաւ մրցանակներու բաշխումը՝ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ձեռքով, իրենց դատարաններու մէջ առաջին հանդիսացած են. Կարապետ Մկրտիչեան (Գ. դասարան), Տիգրան Դազագեան (Գ. դասարան), Անդրանիկ Ուրֆալեան (Բ. դասարան), եւ Սարգիս Կոստեան (Ա. դասարան), իսկ նոյն դասարաններու երկրորդ հանդիսացողներն են. Մ. Դասպարեան (Գ.), Մկրտիչ Դաշրզեան (Գ.), Հայկակ Ֆուռնեան (Բ.), եւ Գր. Պարտիզպանեան (Ա.): Բարի վարուց առաջնութեան մրցանակը ստացաւ (աշակերտութեան բուխարկութեան արդիւնքին համաձայն) Յարէթ Վրթանէսեան (Գ.), իսկ երկրորդութեան՝ Յովսէփ Երէշեան (Գ.): Ամբողջ վարժարանի մէջ առաջին միջինի բարձրութեամբ առաջին հանդիսացաւ Տ. Դազագեան (Գ.), իսկ երկրորդ՝ Ա. Ուրֆալեան (Բ.): Ու ամէնըն ալ ստացան իրենց նուէրները՝ զանազան սևադրական գործերէ:

Ժառանգաւորներու «Արձակուրդի երգ»էն յետոյ Սրբազան Պատրիարք Հօր վերջաբանով. Տ. Կիրիղ Ծ. Վրդ ի փակման խօսքով եւ Տէրունական աղօթքով հանդէսը փակուեցաւ եւ ընտրանի բազմութիւնը զո՛ւ տրամադրութեամբ մեկնեցաւ սրահէն:

Ժառ. Վարժարանը այս տարի ունեցաւ շրջանաւարտ դասարան մը վեց աշակերտներէ բաղկացած, որոնց չորսը (Կարապետ Մկրտիչեան, Մինաս Դասպարեան, Յարէթ Վրթանէսեան եւ Յովսէփ Վարապետեան) յօժարակամ յանձն են առեր մանկ

կրօնական ասպարէզէն ներս: Մօտ օրէն յաւով հնր որ պիտի կատարուի Սարիաւագութեան Ձեռնադրութիւնը վերոյիշեալ չորսին:

Ս. ԹԱՐԳՎԱՐԿԱՆ ԵՎ Ս. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԱՄՍՎ. ԵՐԶԻ. ԶԱՆԳԻՆ ԵՎ

Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի մանչերու բաժնի մարմնակրթանքի հոգը, ինքնամատոյց պատրաստակամութեամբ, յանձն է առեր Պր. Վահէ Ղազարեան, իրեն օժանդակ ունենալով՝ Պր. Աւետիս Սանճեան. Յակոբ Սահփանեան եւ Գէորգ Հայրապետեան: Դպրոցի մայրական կեանքը կանոնաւոր ընթացք մըն է ունեցեր. բաղկանալով ամենօրեայ շուէտական մարզանքէ, պատէթ-պօլի, ֆութ-պօլի եւ փինկ-փինկ խաղերէ:

Վարժարանի աշակերտութիւնը չորս խումբերու է բաժնուեր տարբեր անուններով եւ գոյններով. Ասպետ (սրճագոյն), Կորիւն (կապոյտ), Ազատ (կարմիր) եւ Մասիս (կանաչ): Այս խումբերէն խրաբանչիւրը յանձնուեր է մարզիչի մը հսկողութեան:

Յունիս 22ին տեղի ունեցաւ Տարեկան Դաշտահանդէսը նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր. եւ ի ներկայութեան Միաբանութեան եւ որոշ թիւով բազմութեան:

Պատէթ-պօլի, ֆութ-պօլի եւ շուէտական մարզանքի մրցումները կատարուեր էին արդէն նախորդ շաբաթներուն: Այսօր, տեղի ունեցաւ միայն Ողիմպիական բաժինը, Մարզիկներու Տոգանցքով, 50 — 800 մետր վազերով, երկար եւ բարձր ստույժներով, գնդարձակութեամբ, զրօշաբաւ եւ պարանաժրգութեամբ. եւ փոքրիկներու զուարճախաղերով: Խմբական խաղերու մէջ առաջին հանդիսացող խումբերը ստացան նոյն խաղերուն յատկացուած բաժակները եւ վաճառները. իսկ մարզիկներէն ողիմպիականի մէջ առաջին եւ երկրորդ հանդիսացողները՝ մետալներ, երրորդները՝ ժապաւէն: Հայ մանուկները ի յայտ բերին բոլոր խաղերուն մէջ, աշխուժութիւն, ճիւղնութիւն, արթնամտութիւն եւ կարգաւոր ոգի:

Յուլիս 28ին, յետ միջօրէի ժամը 4ին Ժառ. Վարժարանի բակին մէջ, տեղի ունեցաւ դպրոցական Ամափրջի Հանդէսը նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, եւ ի ներկայութեան ամբողջ Միաբանութեան եւ խառն բազմութեան: Կատարուեցան արտասանութիւններ, երգեր, պարեր, մարզանքներ, արամախօսութիւններ, Նախակրթարանի սաներու եւ Մանկապարտէզի փոքրիկներու կողմէ: Հանդէսի աւարտումին բեմ ելան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը եւ Լուսարարապետ Տ. Կիրիղ Ծ. Վրդ. Եւ Հոգ. Տեսուչ Տ. Սեբովբէ Վրդ. Մանուկեանի Տեղեկագիրն համաձայն. այս տարի Նախակրթարանէն շրջանաւարտ ելած են 18 սան եւ սանուհիներ. իսկ Մանկապարտէզէն՝ 106 փոքրիկներ: Ապա՝ դասարաններու, լեզուներու, վարքի, ձեռագործի, ամբողջ դպրոցի մէջ առաջին եւ երկրորդ հանդիսացողներուն մրցանակներ բաշխուեցան. իսկ շրջանաւարտներուն՝ վկայականներ:

Հանդէսը վերջացաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր փակման խօսքով եւ Տէրունական աղօթքով:

✱ ի՞նչպէս ստեղծւեց. Քեզ
Հայրապետ:

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԿՐԷՏ

Իրական կորուստ մըն է ազգին համար Պետրոս Հայրապետ Կրէսին մահը, այսօր մանաւանդ երբ հեռակէտ պակասող մեծհոգի անձնաւորութեանց տեղը կը մնայ անդամանելի, չըսելու համար քաղաւր:

Պետրոս Հայրապետ Կրէս, բարերար եւ մեկենաս, ծնած է 1865ին Նոր-Ջուղա, բարեմայն ծնողէ: Տոմարն նախահայր ժ.է. դարուն եկած է Կրէսէ կղզիէն, որուն պատճառաւ հանգուցեալը Կրէս կամ Կրէսացի կոչուած է: Պատանութեան հասակէն Ն. Ջուղայէն Կալկարա կուգայ ուսանելու, եւ կ'աւակերտի Հայկական Մարդասիրական ձեմարանին, յաջողութեամբ աւարտելով անոր ընթացքը 1883ին. ապա կ'ընդգրկէ առեւտրական ասպարէզը, գործունէութեան գծին ընտրելով նախ ի Կանիուր, վերին Հնդկաստան, եւ յետոյ Կալկարա: Ուշիմ եւ աշխուշ, կը յաջողի նման իր նախնիներուն՝ Հնդկանայոց, որոնց արտիքները բազմապէս եւ առեւտրական գծերի վրայ եղած են այնքան պատուաբեր, այս ցեղին անմահական յաջկոյրքններու տեսակէտով:

Կրքատը եւ հայրենատը, քանիցս հոգաբարձու եղած է Մարդասիրական ձեմարանին, ինչպէս նաեւ եկեղեցական Կալկարայի Ս. Նազարէր եկեղեցիին:

Մտազինս կը վերլիւծենք իր մեկենասութիւնը Պատմութիւն Հայ Տարազին, եւ Պատմութիւն Քրիստոսի գիրքերուն, որոնց հրատարակման ծախքը հոգացած է, յայտարարելով այս կերպ իր ըմբռնումը հայ մշակոյթի, եւ կրօնական գրականութեան մասին:

Ամենակարեւորը սակայն իր մտնակցութիւնն էր հոգեւոյս Դուրեան Սրբազանի յոբելանին առթիւ բացուած համագոյային հանգանակութեան, ուր իր անունը կը գրաւէ իշխանական նուիրատւութեան մը փառքը իր հազար ոսկիով:

Հանգուցեալը սրտակից բարեկամն էր Տ. Թորգոմ Սրբազանի, որուն նկատմամբ պաշտելութեան կը հասներ իր սէրն ու վստահութիւնը. իր նուիրատւութեանց կարեւոր մասը ըրած է համաձայն Թորգոմ Սրբազանի մատնադրութեան:

Ձեռք կրնար տրտի յուզումով չլիւծել 300 ոսկիի իր ինքնակամ նուիրատւութիւնը Ս. Յարութեան տանարի նորոգութեան, ի յայտ բերելով այսպէս իր հաւատքին եւ սիրոյն անքիծ հրաշքը այդ սրբազան նախնական մէջ:

Հանգուցեալ Թորգոմ Սրբազանէն Պ. Կրէսի գրուած վերջին նամակէն կը տեղեկանանք թէ անիկա ունի կտակ մը, որմէ կը բաղենք հետեւեալ շանկեկան յօդուածները.

Ա. — Երուսաղէմի պատրիարքին տրամադրութեան ներքեւ պիտի դրուի պատշաճ գումար մը, որպէսզի վանքապետական գծերի վրայ մեծ շէնք կառուցուի, արդիւնքը յաշկացուելու համար կրօնական մրցանակի եւ մատենաշարի հրատարակութեան:

Բ. — Յետոյ իր կտակարարներու տրամադրութեան տակ դրած է կարեւոր գումար մը, որուն եկամուտովը պիտի ապահովուին իր կարգ մը ժողովուրդներու կենսապահակները: Այս վերջիններու մասին վերջ հեռակէտ անոնց եկամուտներու մայր գումարով պիտի կազմուի մնացորդ աւանդ կոչուած մայր գումար մը, որ պիտի դրուի Հ. Բ. Ը. Միութեան տրամադրութեան ներքեւ:

Բարեգործականը այս գումարներէն պիտի կազմէ trust մը, եւ անոր հասոյթին կէտը պիտի յանձնէ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր Ժողովուրդաց Վարժարանի մէջ ուսանողներ պահելու, միւս կէտը Հայաստանի մէջ քաղաքաբուժական հիւանդանոց մը կառուցանելու համար:

Երբ կը վերջացնենք մահագրական այս քանի մը տողերը, մեր միտքը կ'երթայ իրմով այն բոլորին, որոնք չզրկուած ենք իրենց յուման մեր ազգային կարիքներու զանձանակին, այդ կերպ արժանանալով ազգային երախտագիտութեան: Նկարագրի իրենց այդ գիծը պէտք է որոնել յանախ հոգիին մէջ այն ժողովուրդին՝ որուն զաւակներն եղան իրենք:

Պ. Կրէս իր ազգին ծոցածին զաւակը, անոր հոգիին ամենէն հարազատ ներկայացուցիչներէն մին եղաւ մեր մէջ. եւ մէկը այն եղանակի մանկանացունէն, որոնք այս կեանքին մէջ կը կերտեն իրենց անմահութիւնը:

Հանգիստ իր բարի հոգիին: